

**Viliam Čičaj**

**Bányavárosi könyvkultúra a XVII-XVIII. században  
(Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmecebánya)**

**Szeged, 1993.**

**TARTALOM**

**Előszó**

**Bevezetés**

**I. A polgári magánkönyvtárak kvantitatív elemzése**

A magánkönyvtárak nagysága

A magánkönyvtárak nyelvi összetétele

A könyvek származása és beszerzésük módjai

**II. A magánkönyvtárak tematikus összetétele**

A könyvtárak tematikus összetétele

Teológia, a napi vallásgyakorlat könyvei

Világi tudományok és irodalom

Az egyes szerzők előfordulásának gyakorisága

**III. A könyv helye a bányavárosi polgárság életében**

**Zusammenfassung**

## Előszó

Elhatározott célunk, hogy sorozatunkban helyet adjunk a szomszédos országokban írt olyan tanulmányoknak is, amelyek fontos ismereteket közvetítenek a hazai szakembereknek arról a szakirodalomról és forrásanyagról, amelyet - valljuk meg őszintén - nem nagyon ismerünk. Tanulságos ez az ismerkedés. Mindkét fél számára tanulságos.

A kötet szerkesztőjének számos elvi problémával kellett szembenéznie.

Elsődlegesen: mennyire egészítsük ki a jegyzeteket? Ahogy mi nem hivatkozunk szlovákiai, romániai stb. tanulmányokra, láthatóan ők sem ismerik a mieinket, s többször a régebbi magyar szakirodalmat sem, vagy csak hiányosan. Úgy döntöttünk, semmilyen kiegészítést nem teszünk. Legyenek az ilyen típusú kiadványaink egy kicsit a szomszédos népek könyvtörténeti kutatásának tükröi is.

Külön gondot jelent az, hogy a kötetben vizsgált bányavárosok számunkra nem Közép-Szlovákiában voltak a XVI. században. Viliam Čičaj könyvének eredeti címe ugyanis: *Knizná kultúra na Strednom Slovensku v 16-18. storií*. (Könyves műveltség Közép-Szlovákiában a XVI-XVIII. században.) Bratislava, 1985. Ugyanígy természetesen a tanulmány szövegében is a Szlovákia elnevezést használta a szerző. Tiszteletben kívántuk tartani a szerző véleményét, így egy olyan kompromisszumot alakítottunk ki, hogy a „szlovákiai” helyett általában „itt-honi”, „hazai”, „az e területről való” stb. kifejezéseket használtuk. Mindenképpen hasznunkra válik azonban az, ha egy más nemzetiségű szakember (ez esetben egy szlovák) beszél arról a témáról a saját szemszögéből, amit mi is vizsgálunk. Most viszonylag könnyű volt kompromisszumot kötni: nem szlovákok, nem magyarok, hanem alapjában a bányavárosi németek (a XVI. századi Királyi Magyarország területén élt németek) olvasmányműveltségéről van szó.

A szerző 1985-ben adta ki könyvét. Ekkor még - hogy publikálhassa eredményeit - számos olyan kifejezést kellett használnia, amit ma már nem úgy írna le (s mi sem adnánk ki). Elsősorban azokra a részekre gondolunk, ahol a bányász lakosság osztályharcos törekvéseinek tükröződéséről volt szó, illetve általában a vulgáris marxizmus eredményezte interpretációról. Ezeket, a szerző egyetértésével átfogalmaztuk, illetve elhagytuk. A tanulmány tárgyyszerű részéről ezek nagyon jól leválaszthatók voltak.

A „kései feudalizmus időszaka” kifejezést azért cseréltük csaknem mindenütt „korai újkor”-ra, mert ma már gyakrabban használjuk így. Nem állítjuk tehát, hogy a XVI-XVIII. század a Kárpát-medencében már nem a feudalizmus kora.

Nehezebb volt azokban a szemléletbeni vitákban közös nevezőre jutni, amelyek a kötet tartalmi részét illetik. Így a szerző általában vallási ideológiáról beszél, míg a szerkesztő nem szereti ezt a szót. A vallási ideológia nem a vallásos ember világnézete, még a vallásos értelmiségié sem. Mivel a fordítást részben oktatási háttéranyagnak is szánjuk, e kérdésben, s még néhány hasonlóan fontos volt a vita eldöntése. A kötet magyar változata - hiszen ez már nem pusztán fordítás - emiatt lett egy kicsit (a kifejezések használatát illetően) heterogén.

A legszorosabban a tárgyhoz tartozó kérdésekben a szerző véleményét olvashatjuk e kötetben. Bármennyire is más a véleménye részletkérdésekben a szerkesztőnek, vagy akár abban, hogy szabad-e az egyes könyvtételek azonosítása nélkül ilyen átfogó jellegű tanulmányt írni, semmiféle változtatást nem eszközöltünk.

Érveink ellentmondóak: egyik oldalról nem egészítjük ki a jegyzeteket, hogy hitelesebb képet adjunk a szomszédos országokban folyó kutatások állapotáról, más részt viszont szemléletbeli kérdésekben változtattunk. Igen, ezt az ellentmondást, ahogy nem tagadjuk, ugyanúgy nem akarjuk feloldani sem. Egyetlen indokunk van: Viliam Čičaj könyve 1993-ban Magyarországon így a használhatóbb.

Monok István

## Bevezetés

Könyvünk célja, hogy bemutassa a mai Közép-Szlovákia XVI-XVIII. századi lakosságának könyvkultúráját. Az említett térség helységeit véletlenszerűen választottuk ki. Az a tény vezérelt, hogy itt a szabad királyi városok két eltérő típusát találhatjuk meg. A bányavárosok speciális várostípusok, közös gazdasági alappal és jogi helyzettel. Gazdasági alapjukat nagyjából a bányászat és a kohászat jelentette, kisebbrészt a hozzájuk kapcsolódó kézműipar és kereskedelem, melyek anyagiakban és szellemiekben egyaránt kielégítették a lakosság igényeit. A szabad királyi városok másik típusában ez utóbbi gazdasági tevékenységi forma, a kézműipar és a mezőgazdaság volt uralkodó.

Vizsgálódásaink időben a XVI. század elejétől a XVIII. század közepéig terjednek. Ebben az időszakban nemcsak a Királyi Magyarországon, hanem egész Közép-Európában is jelentős változások mentek végbe a társadalom életében gazdasági, politikai és ideológiai téren egyaránt. A gazdaságban - ahol a mezőgazdaságnak volt vezető szerepe -, a XVI. század közepétől megerősödött a jobbágyság, ami a kapitalizmus kialakulási folyamatát lassította. Politikátörténetileg a központi kérdés a középkori Magyar Királyság egyesítése, a török kiűzése volt. A magyarországi nemesség véleménye viszont megoszlik, hogy ezt a senki által nem vitatott célt milyen szövetségi rendszerben: a Habsburg uralkodóval együttműködve, vagy tőle függetlenül lehet megvalósítani. Kultúrtörténetileg erre a korszakra jellemző a reneszánsz és a humanizmus utócsengése, valamint a reformáció térnyerése jellemző; a barokk kultúra kialakulása, illetve a korszak végére a felvilágosodás eszméinek fokozatos előteretése. Korszakunk végén jelentkeznek a nemzeti törekvések is. A szlovák nemzetképzés folyamatában fontos szerepe volt a szlovák városi lakosságnak.

Az általunk vizsgált területen, az ellentétekkel telített politikai és gazdasági fejlődés problémái a korai újkorban legtipikusabban a bányavárosokban mutatkoztak meg. Már a XVI. századtól csökken a bányászati vállalkozások iránti érdeklődés a polgárság részéről a tőkehiány és a belpolitikai nyugtalanság miatt. Ezzel párhuzamosan nagymértékben megnőtt az állami vállalkozások részaránya, amely egy évszázad leforgása alatt - körülbelül a XVI. század 30-as, 40-es éveitől a XVII. század 40-es éveig - fokozatosan ellenőrzése alá vonta a nemesfém- és a rézbányászat nagy részét az egész akkori Felsőmagyarország területén.

Az említett folyamatok politikai, jogi és ideológiai ellentétekhez vezettek a városi vezetőség és a királyi kamara - mint a feudális állam érdekeinek képviselője - között. Ez a kamara jogkörének megnövekedésében mutatkozott meg a polgárság és a bányászvárosok jogainak rovására. Erről tanúskodik az a tény, hogy Miksa császár bányákra vonatkozó törvényeinek bevezetése a felső-magyarországi bányavidéken a XVI. század közepétől a bányavárosok erős ellenállásába ütközött. Mindhiába. Ennek a jogi-gazdasági ellentétnek volt bizonyos ideológiai alapja is. Már a XVI. század első felében a felső-magyarországi városokban túlsúlyba került a reformáció. A városok ellenállása a feudális állammal szemben abból a tényből táplálkozott, hogy gazdasági és egyéb jogaik korlátozása a vallásszabadság korlátozásával járt együtt. A királyi kamara mint a bécsi udvar intézménye az ellenreformáció közvetett eszközévé is vált, kiváltképp a XVII. század végén, amikor is az ellenreformáció csúcspontjáról beszélhetünk az említett területen.

A városok közösségén belül a társadalmi ellentétek mellett léteztek nemzeti és részben vallási ellentétek is, bár egyes esetekben ezek nagyon nehezen különíthetők el, vagy különböztethetők meg egymástól. A nemzeti ellentétek nyomai a bányavárosokban a német és a szlovák lakosság között mutathatók ki. Persze ezen ellentétek eléggé összetettek,

és nem igazán jelentősek voltak. Az ellentét és az összetettség abból eredt, hogy a nemzetiségi harcok mellett további ellentétek léteztek az egyes nemzetiségeken belül, a különböző vallások képviselői közt. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a nagyon fontos tény sem, hogy Besztercebányán, Selmecebányán, Körmöcbányán és a többi város környékén összpontosult az a bányászlakosság, amelynek szociális követelése az említett időszakban szüntelen fenyegetést jelentettek a városi uralkodó patrícius réteg számára. A bányászok követelése különbözőek egymástól és eltérő intenzitásúak voltak. Az ismert adatokból arra következtethetünk, hogy a korai újkorban az ilyen feszültségek állandóak voltak.

A korai újkorban végbemenő jelentős társadalmi-gazdasági változások a társadalom kulturális életében is tükröződtek. Mindenekelőtt a kultúra egyik alapvető ágában, a városi lakosság könyvkultúrájában, mely a XVI. század elejétől lényegesen eltért az ezt megelőző időszaktól. A könyvnyomtatás feltalálása után a könyv elterjedésének az előállítási technika oldaláról nem volt akadálya. Jelentősen hatott minden társadalmi rétegre, ami később megkövetelte a kommunikáció nyelvének, a latinnak fokozatos kiszorítását, és nemzeti - a széles társadalmi rétegek által érthető - nyelvekkel való helyettesítését. A nyomtatott könyv elválaszthatatlan részévé vált a szellemi életnek. Egyike lett az információk és az ismeretek fő forrásának. Változásokat eredményezett a kultúra struktúrájában és a társadalmi élet minden területére behatolt, miközben jelentősen hatott a társadalmi gyakorlat formálódására. Fontos helyet töltött be az anyagi kultúrában is. A könyvben ugyanis benne foglaltatik a szerzők, a nyomdászok, a könyvkereskedők, a papírgyártók konkrét munkája, mindazoké, akik létrejöttén fáradoztak.

A könyvkultúra kutatásakor azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a korai újkorban milyen fontos szerepe volt a városi lakosság műveltségi szintjében. A művelődés több fejlődési fázison ment keresztül, és a kultúrában foglaltatott tartalom tükrözte a társadalmi, a tudománybeli változásokat, valamint azt is, hogyan értelmezte önmagát az ember, és a világhoz, a társadalomhoz való viszonyát. A kultúra tartalmát és távlatait meghatározták azok a követelmények, melyek a társadalom és a gazdaság követelményeiből eredtek, valamint a tudománynak és fejlődésének a társadalom életében betöltött egyre nagyobb szerepe. A kultúra újkori értelmezése - azaz a reneszánsz humanista kultúra, ami az antik világ átértelmezésére épült - a reneszánsz idején született és ez az értelmezés alapvonásaiban egészen a XIX. századig fennmaradt. Célja a képességeit és gondolatait sokoldalúan alkalmazni tudó ember nevelése volt, módszeres gondolkodásra tanított. A nyelvi műveltség lehetővé tette a nemzetközi kommunikációt a különböző nemzetek művelt fiai között. A természettudományok egzaktabbá és objektívebbé válásával fokozatosan megszűnt az embernek mint aktív megismerőnek a szerepe. Ennek következtében a kultúrában felbomlott az egyensúly a materiális (tartalmi-ismereti) és formális (metodológiai) oldal között.

Bányavárosaink nevelési rendszerében a tudomány fejlődésének e két tendenciája különböző formában jelentkezett. A humanista műveltség hordozói a városi latin iskolák voltak, melyek régi hagyománnyal rendelkeztek - kialakulásukat a XIV. század második felétől datálhatjuk. A műveltség megszerzésének másik formáját a bányászati iskolák jelentették, melyek a XVII. század elejétől már erős szervezeti alappal rendelkeztek, és a XVIII. században a selmecebányai Bányászakadémiává fejlődtek.

A városi iskolarendszer fejlődésében nálunk is fontos mérföldkövet jelentett a reformáció, amely vallási téren már a XVI. század harmincas éveiben túlsúlyba került. A XVI. században a latin városi iskolák a fejlett középiskolák színvonalára emelkedtek, mivel a XVI. század közepétől filozófiát és teológiát is oktattak bennük. A középiskolák említett típusain kívül még az általános (elemi) iskolák fejtettek ki nevelési tevékenységet, melyek a városi lakosság

alacsonyabb életszínvonalú néprétegeinek képzését szolgálták. Körmöcbányán és Selmecbányán ezekben az iskolákban már a XVI. században bevezették a lányok oktatását is.

A hazai egyetemek hiánya diákjainkat a külföldi egyetemekre irányította. Nagy figyelmet szenteltek az iskolaügy és a nevelés kérdéseinek a városi hivatalok és a királyi kamara illetékes szervei. Nagymértékben - s nemcsak anyagi téren - támogatták az iskolák működését. Jelentős pedagógus egyéniségeket nyertek meg az oktatásnak, támogatták a diákokat a külföldi tanulmányútjaikon, sok esetben közvetlenül részt vettek az oktatási folyamatban is. Megállapíthatjuk, hogy a jelentősebb városok iskolái nemcsak a városi lakosság, de a környékeliek műveltségi szintjére is hatással voltak. Végül kijelenthetjük, hogy e környék lakosságának műveltsége a korai újkorban viszonylag magas szintet ért el, s ez természetesen egyik legfontosabb előfeltétele a könyvkultúra terjedésének.

A könyves kultúra történetében az oktatási intézményrendszer megléte, fejlettsége mellett egy másik, nem kevésbé fontos feltétel a könyvek előállításának kérdése. 1700-ig a magyarországi nyomdák termelése meglehetősen ismert. Az 1700-ig kiadott nyomdatermékek jegyzéke szerint 2575 nyomdaterméket adtak ki, valamint további háromszázról feltételezhető, hogy szintén e műhelyekből származik. Ha a felvidéki nyomdák termelését összmagyarországi relációban vizsgáljuk, látható, hogy már a XVI. századtól jelentős helyet foglaltak el az erdélyi nyomdák mellett. Ha eltekintünk a két első nyomda - a budai és a pozsonyi (melynek létezése ugyan még nem teljesen bizonyított) - működésétől, Nyugat- és Észak-Magyarországon már 21 nyomda működött a XVI. században. Átlagosan öt és fél évet dolgoztak egy helyen. Csak a nagyszombati és a bártfai nyomda működött megszakítás nélkül, megindulásától egészen a XVI. század végéig. Sok vándornomda volt köztük ugyanis mind a politikai és vallási forrongások miatt, mind anyagi okokból, gyakori helyváltoztatásra kényszerültek. Csak kevésnek sikerült egy helyen megmaradni több mint tíz évig. Ebben az időben egy magyarországi nyomda átlagosan 27 könyvet adott ki. A XVI. században Magyarországon kiadott közel 900 könyvből Bártfán 96, Nagyszombatban 55 látott napvilágot. Négyszáznál nagyobb példányszámú könyvet csak nagyobb városokban adtak ki. Bártfán a XVI. században évente átlagosan 3,6, Nagyszombatban pedig 2,4 könyvet adtak ki. Egyidőben két nyomda csak Bártfán és Brassóban működött. A felvidéki nyomdáknak a kiadványok terjedelme tekintetében is jelentős helyük volt. A XVI. században például az erdélyi Ceres-nyomda átlagosan 94,8, a Bornemisza-Mantskovith 91,6, a Kloess-nyomda Bártfán 63,3, a nagyszombati 44,7, a Huszár 42 és Gutgesell Bártfán 31,4 ívet adott ki. Besztercebányán is működött ebben az időben Sculteti-Schultz Kristóf nyomdája, melyet 1577-ben alapítottak. Termékeiből csak két mű ismert az 1578-as évből.

Felső-Magyarországon a XVII. és a XVIII. században domináns nyomdászati szerepük a következő városoknak volt: Nagyszombat, Bártfa, Lőcse, Kassa és Pozsony. Az említett nyomdák XVIII. századi meghatározó szerepét a következő adatok bizonyítják: Nagyszombatban, Pozsonyban és Kassán az összmagyarországi nyomdatermés 42%-át produkálták. A fennmaradó részt a többi 42 nyomda termelte.

A felsorolt adatokból is következik, hogy a nyomdászati termelés oldaláról - ha nem is az európaival összemérhető keretekben - megvoltak a feltételek a lakosság könyvkultúrájának fejlesztésére. Továbbra is megválaszolatlan marad azonban az a kérdés, milyen mértékben tudta kielégíteni az igényeket a hazai könyvnyomtatás. Ezekre a kérdésekre az említett időszakbeli bányavárosi lakosság könyvkultúrájának elemzésével próbálunk meg választ találni.

A középkori és a kora újkori könyvkultúra kutatásában a szlovák történetírás egész sor jelentős sikert ért el az utóbbi időben. Ide sorolhatjuk elsősorban azokat az alpműveket,

amelyek áttekintést adnak az alapvető problémákról és kutatásokról. Ilyen mint például Sopko műve a kódexekről, Kotvané az ősnymtatványokról, Caplovicé a szlovákiai nyomdák termeléséről 1700-ig, Pasiaré a könyvtárakról, Repcáké az aktuális kutatási feladatokról. Meg kell jegyezni azonban, hogy a szlovákiai könyvkultúra történetének számos kérdését innen (Pozsony) nézve ma már külföldi monográfiákban és szaklapokban dolgozták fel. Az említett munkákban az alapinformációk mellett a régi és új szakirodalom értékelése is megtalálható. Szórványosan pedig választ találunk bennük a városi lakosság könyvkultúrájának kérdéseire is, melynek kezdetei egészen a középkorig nyúlnak vissza.

Az egyes városok történetéről az utóbbi időben monográfiák, tanulmánykötetek és rész tanulmányok jelentek meg. Sok egyéb hiányosságuk mellett sajnos tény, hogy a könyves kultúra történetének kevés figyelmet szenteltek. A régebbi munkák szerzői a kutatás során sok magánkönyvtárat találtak, ezért belőlük egyet-egyet kiválasztva publikálták őket, mint a fejlett olvasmányműveltség forrását. Ezek közül Breznyik munkáját említhetjük, aki Selmecbányáról szóló oktatástörténeti monográfiájában kiadta Johann Haunold rektor, Matthias Moldner waldbürger, és Tobias Unverzagt könyvtárának jegyzékét. Belőle indult ki a bányászati magánvállalkozók szellemi életét bemutató tanulmányok egész sora: a selmecbányai levéltáros Bakeré, aki az említett három jegyzéken kívül további selmeci polgárok könyvtárának jegyzékét tette közzé (Balthasar Steck jegyzőét 1522-ből, Konrad Schall-ét 1551-ből, Adam Baier-ét 1613-ból, Abraham Unverzagt-ét 1629-ből és Elias Schallman-ét 1639-ből). Kiadta Michael Müller iparos könyvtárának jegyzékét is 1636-ból, amellyel hasonló gyűjtemények létezésére is felhívta a figyelmet. Breznyikhez hasonlóan Baker is csak a jelentősebb könyvtárak említésére szorítkozott, mellőzte feldolgozásukat és értékelésüket. Bár munkáikban Baker tanulmányaira és forrásközléseire hivatkoztak Novotny és Jankovic is, ám megelégedtek a polgári könyvtárak létezésének pusztá megemlítésével. Napjainkban sem szenteltek kellő figyelmet a kora újkori könyvkultúra rendszeres kutatására.

Berlász Jenő terjedelmes tanulmány formájában dolgozta fel a XVI. században Besztercebányán működő kitűnő humanista és bankár Hans Derscham könyvtárát. Gindl méltatta Wolfgang Roll körmöcbányai alkamarás XVI. századbeli, továbbá a selmecbányai bányászati magánvállalkozó - egyébként Bél Mátyás munkatársa -, Joseph Richter könyvtárát a XVIII. század első feléből. Emellett azonban a továbbiakban is csak az említés szintjén találkozunk a korabeli gyűjteményekkel.

Annak ellenére tehát, hogy a bányavárosi lakosság fejlett könyvkultúrájáról számos adat áll rendelkezésünkre a korai újkorból, ezek feldolgozásukra és részletes elemzésükre még nem került sor.

\*\*\*

A kora újkori könyvkultúra kutatására többféle módszer is kínálkozik. Mivel esetünkben a szó szoros értelmében történelmi könyvtárakról van szó, melyeknek csak torzói maradtak fenn, feldolgozásuk számos módszertani akadályba ütközik. A lehetőségek egyike a polgári könyvtárak retrospektív nyomon követése a fennmaradt anyagok alapján, azaz amelyeket jelen pillanatban a könyvtárak, a múzeumok, az archívumok őriznek, vagy magántulajdonban vannak. Ez a módszer azonban nagyon időigényes és az eredmények sokszor nincsenek arányban a befektetett munkával.

A városi lakosság könyvkultúrájának másik kutatási módszere a levéltári források alapján való megközelítés. Még ha - forrásértékét tekintve - a levéltári anyag nem mindig egyforma minőségű is, nemegyszer gazdagabb adatokat szolgáltat a történelmi könyvtárak részletes analíziséhez, ráadásul ezek létezéséről is csak innen szerezhetünk tudomást.

A munkamódszert tehát a forrásanyag minőségétől kell függővé tenni. Ezért aztán számos eljárás, melyet munkánkban felhasználtunk, sok esetben szokatlannak tűnhet.

Könyvkultúra alatt a kultúrának azt a területét értjük, amely a könyvek gyártását, terjesztését és hatását mint a nevelés és a művelődés eszközt foglalja magába. A könyvkultúra ilyen tágon értelmezett definícióját itt azonban nem használhattuk; arra kényszerültünk, hogy figyelmünket csak a téma egyes aspektusának elemzésére fordítsuk.

A bányavárosokban élő lakosság kora újkori könyvkultúrájának kutatásakor elsősorban a végrendeletekből és a hagyatéki jegyzékekből indultunk ki. Az említett forrásanyag használhatóságáról és forrásértékéről a „Városaink lakossága magánkönyvtárai kutatásának egyes kérdéseihez a korai újkorában” című cikkemben már szoltam.

Kiindulópontként le kell szögeznünk, hogy ebből az időből az említett forrásanyag minősége és mennyisége az egyes városokban igen eltérő. A viszonylag legterjedelmesebb és időrendileg is legösszefüggőbb anyag Besztercebányán maradt fenn, mert itt a végrendeletek és a hagyatéki jegyzékek másolatait jegyzőkönyvekbe írták be. Ezek a XVII. század elejétől csaknem teljes egészében fennmaradtak. Ezzel ellentétben Selmecebányán a végrendeletek és a vagyonyjegyzékek külön tematikus részt képeznek. Körmöcbányához hasonlóan, Korponán, Zólyomban és a többi városban a végrendeletek és a vagyonyjegyzékek szegények adatokban (már ami a magánkönyvtárakat illeti), ezért a könyvkultúra állapotának rekonstrukciójához nem használhatók. Külön csoportot alkotnak a bányász kamarák alkalmazottainak és tisztviselőinek hagyatéki jegyzékei és végrendeletei. Habár ők jelentős részét alkották a városi lakosságnak, végrendeleteiket és hagyatéki jegyzékeiket a bányász kamarák tartották nyilván, nem pedig a városi hivatalok, emiatt ezekről csak nagyon hiányos adatokat ismerünk. Így arra kényszerültünk tehát, hogy csak a három legjelentősebb bányaváros könyvkultúráját elemezzük: Besztercebányáét, Selmecebányáét és Körmöcbányáét.

A hozzáférhető adatok alapján a városi lakosság könyvkultúráját három időszakra bontva vizsgáltuk. Ezek: a XVI. század, a XVII. század és a XVIII. század első fele. Tudatában vagyunk annak, hogy a XVI. századból Besztercebányáról kevés adatunk van; a XVIII. század második felének jellemzéséhez pedig már nem lett volna elegendő az említett forrásanyag. Ezért szükségessé vált, hogy vizsgálatunkat újabb forrásanyagokkal és kutatási módszerekkel egészítsük ki.

A könyvkultúra fejlődésének nyomon követésénél elsősorban a polgári magánkönyvtárak felépítésének kvantitatív oldalát vettük figyelembe. Kvantitatív jegyek alatt elsősorban formai tulajdonságaikat értettük: azaz a könyvtárak számát az adott városban, nagyságukat, a könyvtár tulajdonosának szociális helyzetét, a könyvek nyelvi összetételét, a könyvek eredetét és beszerzésük módjait, a könyvek árát stb., tehát a könyvtárak materiális jellemzőit. Továbbá megkíséreltük a polgári könyvtárak könyveinek tartalmi szempontból való elemzését, amikor is figyelembe vettük a vallási és nem vallási tárgyúakat, az egyes tematikus csoportokat a vallási és a világi irodalmon belül, valamint a nyomtatott írásművek elterjedését, terjesztésük módjait. Figyelemmel kísértük azt is, hogy az egyes szerzők művei mennyire voltak gyakoriak az adott könyvtárakban.

A polgári könyvtárak nagyságát a hagyatéki jegyzékében az összes könyv számával vagy az egyes könyvcímek felsorolásával tüntettük fel. Ez alapján tudtuk összeállítani statisztikánkat. A másodpéldányokat csak abban az esetben nem említettük, ha az adott könyvtárban ugyanabban a formátumban fordultak elő. Ha más formátumban vagy más kiadásban szerepeltek, akkor az összkönyvszámba külön példányként vettük fel őket. Hasonlóan jártunk el a könyvtár nagyságának meghatározásakor a könyvek besorolásánál, amikor azok több nyelvi változatban szerepeltek. Gyakran megtörtént, hogy a könyvtárban egy sorozat kötetei



közül egyesek hiányoztak. Azokban az esetekben, ahol nem vehettük alapul a megadott könyvcímeket, ott az összkötetszámot vettük figyelembe, melyet a könyvtári jegyzék megadott. Külön csoportot alkottak azok a könyvtárak, amelyekben az adatok hiányossága miatt sem a könyvcímeket, sem a kötetek számát nem sikerült megállapítani. Az összkötetszámba beleszámítottuk a kéziratos műveket is. Nem vettük viszont figyelembe a kottákat és a különféle hivatalos ügyiratokat.

A lakosság könyvtárait munkánk szempontjából két kategóriába soroltuk. Az első kategóriába azok a kis könyvtárak tartoznak, amelyekben 50, vagy annál kevesebb kiadvány illetve kötet található. A második kategóriába a nagy könyvtárak tartoznak: 50, vagy annál több kötettel és kiadvánnyal.

E ponton felvethető a kérdés, tulajdonképpen mit nevezhetünk könyvtárnak, pontosabban hány kötettől számítanak a könyvgyűjtemények könyvtárnak. Ez a kérdés azért is indokolt, mert olyan időszokról van szó, amelyre a műveltség viszonylag alacsonyabb szintje volt jellemző, és a könyvtermelés sem öltött még tömegméreteket. Ezért nem számított kivételnek, ha egy polgár csak egy-két könyvnek volt birtokában. Meg kell tehát elégednünk azzal a meghatározással, hogy könyvtárnak számít a könyvek olyan rendezett gyűjteménye, mely az olvasóknak közvetlenül rendelkezésére állt. Magánkönyvtárról akkor beszélhetünk, ha olyan könyvgyűjteményről van szó, mely a tulajdonos érdeklődési köre és ízlése szerint van összeállítva, az ő személyes használatát szolgálja, vagy azt bizonyos körülmények között nyilvános használatra bocsátja. Egyszerűsítve: a magánkönyvtár olyan könyvgyűjtemény, mely magántulajdonban van.

Mivel esetünkben olyan korszakról van szó, amikor ezt a térséget több nemzet együttélése és a kultúra többnyelvűsége jellemezte, feltétlenül figyelembe kellett vennünk a könyvtárak nyelvi összetételét is. A nyelvi összetétel elemzését az egyes helységeken és az egyes könyvtári kategóriákon belül igyekeztünk elvégezni. Ebből a szempontból a könyveknek két csoportját különböztettük meg: az egynyelvű, valamint a többnyelvű munkákat. A többnyelvűek csoportjába soroltuk azokat a szótárakat és lexikonokat is, amelyeknél nagyon nehéz meghatározni, valójában hány nyelven íródtak. Az egynyelvű munkák közé soroltuk a német, a latin, a szlovák vagy cseh, a magyar, a görög, a héber, a lengyel, a francia és az olasz nyelven írottakat. A tankönyveknél azt a nyelvet vettük figyelembe, amelynek szabályait tartalmazták (például a görög nyelvtan latin magyarázattal nem többnyelvű, hanem görög).

Nem kevésbé fontos szerepet játszik a városi lakosság kora újkori könyvkultúrájának elemzésében a magánkönyvtárak tartalmi összetétele. Sok esetben nagyon nehéz egyértelműen meghatározni a könyvek tartalmát, és besorolni őket az előre felállított tematikus csoportokba. Kivált olyan szerzők esetében, akikről már nem áll módunkban pontosabb információkat szerezni. A helyzetet bonyolítják a hagyatéki jegyzékekről készült pontatlan feljegyzések is.

A magánkönyvtárak tartalmi összetételének elemzésekor a könyvirodalmat két tematikus csoportra osztottuk: vallási, valamint nem vallási (laikus) irodalomra, s ezek között néha nagyon nehéz meghúzni a választóvonalat. Sok könyv tartalmánál fogva a vallástörténethez, a filozófiához, a természettudományi irodalomhoz is sorolható. Számos korabeli tudományos munkáról a mai szempontok szerint nehéz megállapítani, melyik csoportba tartozik. Példaként említhetjük a katekizmusokat, melyek tankönyvül szolgáltak, ugyanakkor tartalmuk teljes egészében vallási. Hasonló a helyzet az antik szerzők műveinek kiadásaival is. A magánkönyvtárak kötetének e két csoportra való osztásában az a tény vezérelt, hogy a korai újkorban a társadalom életében elsőrendű szerepe volt a vallásosságnak. E két tematikus csoport összehasonlításával részletesen figyelemmel kísérhetjük a polgári kultúra e korszakbeli világiasodását.

A nyomtatott teológiai irodalmat és a napi vallásgyakorlat könyveit tartalmuk szerint 7 tematikus csoportra osztottuk.

Hasonlóan jártunk el a világi tudományok és az irodalom tematikus csoportosításakor, amit szintén 7 csoportra osztottunk. Sok esetben tartalmuk alapján nem sikerült a műveket egyértelműen besorolni az egyes kategóriákba. Ezért kénytelenek voltunk alcsoportokat is kialakítani. A vallásos és a laikus irodalom tartalmi elemzésénél elsősorban arra figyeltünk, milyen volt az egyes tematikájú könyvek előfordulása az egyes kategóriákon belül, a könyvtárakban, az egyes városokban és végül, az egyes korszakokban.

Nem kevésbé fontos szerepet játszik a könyvkultúra kutatásában a könyvek származása és beszerzésük módja. A hazai nyomdák tevékenysége a kutatott időszakban már ismert. Ezért érdekes, milyen volt a külföldi és a hazai irodalom aránya a városi lakosság könyvtáraiban, valamint hogyan és milyen mértékben tudták a hazai nyomdák kielégíteni az itthoni igényeket. Végül megpróbáltuk figyelemmel kísérni a városi lakosság könyvkultúrájával összefüggő többi kérdést is, mint például az egyes szerzők előfordulásának gyakoriságát, a könyv kiadása és a magánkönyvtárban való megjelenése közötti időintervallumot, a tulajdonosok szociális helyzetét, a polgárok magánkönyvtárainak jellemzőit az egyes időszakokban, a könyvek árát stb. Az említett kérdések kutatásának nemcsak a városi lakosság könyvkultúrájának megismerésében nagy jelentősége, hanem igen fontos az említett régió kora újkori kulturális viszonyainak feltérképezéséhez is.

## I. A polgári magánkönyvtárak kvantitatív elemzése

### A magánkönyvtárak nagysága

A XVI. századi polgári magánkönyvtárakról a legtöbb adat Selmecebányáról származik. 24 könyvtárban több, mint 1069 könyv volt. A nagy magánkönyvtárak átlagosan 162, a kicsik pedig 15 könyvet tarthattak számon. A XVI. században Selmecebányán a legnagyobb könyvtára Johann Haunold tanítónak (későbbi városkapitánynak) volt. Hagyatékában több mint 334 kiadványt találtak. A könyveken kívül számos térkép és tanulmányi segédeszköz is a birtokában volt, melyeket valószínűleg pedagógiai tevékenysége során használt a selmecebányai iskolákban. Csodálatos, 206 kötetes könyvtárral rendelkezett Martin Endter is, akinél azonban a hagyatéki jegyzékben csak a könyvek számát tüntették fel. Az említett korszakban kitűnő könyvtára volt a városi írnok, Martin Barbaritschnak (110 kötet), valamint a bányászati magánvállalkozó Matthias Moldnernek (106 kiadvány). Több mint 56 kötetet tartalmazott Georg Neubauer könyvtára is. Könyveinek értékét 80 aranyra becsülték, de a jegyzék csak 56 kiadványt tüntetett fel, ám a megjegyzésben szerepelt, hogy a könyvtárban van még pár régi, rendezetlen könyv is.

A XVI. században Selmecebányán a tanítóknak, a prédikátoroknak, a bányászati magánvállalkozóknak (waldbürgereknek) és a bányáskamara alkalmazottainak volt kis könyvtára. Ez nem meglepő, mivel olyan időszakról van szó, amikor a könyvek többségét még külföldről kellett behozni, így a városi lakosság többségének anyagilag sem voltak elérhetőek. A kézművesek közül csak Johann Koch cipésznek volt könyvtára, 12 kötetes. Bizonyára több könyv volt Gabriel de Malon könyvtárában 1536-ból, akinél azonban a hagyatéki jegyzék csak négy kiadványt említ. Hasonló eset történt a selmecebányai tanító, Laurentius Joninscher könyvtárával is. Csak arról a 16 könyvről tudunk, melynek számláját 1580-ban küldte el Selmecebányára Georg Stufflebach tübingeni nyomdász. Kettő selmecebányai magánkönyvtár nagyságát nem sikerült meghatározni. Johann Kolb prédikátor (ragadványnevével Paniculus) könyveit összeírták, mely jegyzéket 1541-ben el kellett volna helyezni a parókián. Egyes szerzők - mint például Breznyik - szerint Kolb könyvtárában 188 könyv volt. Mivel azonban a szerző nem jelölte meg az adat pontos forrását, a könyvtárat meghatározhatatlannak minősítettük és nem soroltuk be semmilyen kategóriába. Burghardt Loberer selmecebányai bíró feleségének könyvei a vagyonösszeíráskor nem kerültek leltárba (egy ládában voltak elhelyezve), így ez a könyvtár szintén meghatározhatatlan.

Besztercebányán a XVI. századból ezideig csak egy nagy és három kis könyvtárról sikerült adatokat szereznünk, melyekben 113 könyv volt összesen. Ezek az adatok persze nem jelentik azt, hogy itt kevesebb könyvtár lett volna, mint Selmecebányán, de dokumentumok csak ezekről maradtak ránk. A legnagyobb könyvtára a külföldi egyetemeken tanult Rafael Stegernek volt. A kis besztercebányai könyvtárak ebben az időben átlagosan 20 kiadványnak adtak helyet. Hozzá kell tennünk, hogy Sámuel Schmiedel könyvtárának jegyzéke 1594-ből sorolja fel az összes könyvet.

Itt kell megemlítenünk Hans Dernschwam bankárt, a jelentős humanistát és tudóst, aki Besztercebányán dolgozott és kitűnő könyvtárat hagyott maga után. Könyvtára nagyságával és tartalmi összetételével is felülmúlja a többi magánkönyvtárat. Munkájának bizonyos időszakában, 1525-1548 között a könyvtár Besztercebányán volt, ahol ő volt a Thurzó-Fugger-féle rézbányák faktora. Berlász Jenő kutatásai szerint 1567-ben a könyvtár még

Besztercebányán volt, majd az örökös, Marcus Dernschwam 1568-ban vagy 1569-ben eladta a bécsi udvarnak. Dernschwam könyvtára 1162 önálló kiadású kötetet tartalmazott, több, mint 2100 művel. A legtöbb kiadvány Németországból, Olaszországból és Franciaországból származott, néhány pedig Hollandiából, Lengyelországból, Csehországból, Sziléziából és Magyarországról. Nyelvi szempontból 88% görög-latin, 9% német, 2,5% olasz nyelvű. A fennmaradó részt magyar, cseh és szír nyelvű kiadványok alkották. Tartalmi szempontból 66,5% reneszánsz, 21,2% antik és 12,3% középkori szerző műve. A könyvtár tematikus összetétele is a tulajdonos reneszánsz-humanista világnézetéről tanúskodik, valamint arról, hogy a humanista műveltség maradandó nyomokat hagyott a XVI. századi besztercebányai városi környezetben.

Körmöcbányán 9 magánkönyvtárról tudunk, melyek közül egy volt nagy. Wolfgang Roll alkamrás tulajdonában volt, 123 kiadvánnyal. A többi körmöcbányai könyvtártulajdonos között bányakamarai alkalmazottakat, városi írnokokat és egy mészároost találunk, aki 7 könyvet őrzött gyűjteményében. A körmöcbányai polgárok kis könyvtáraiban a XVI. században átlagosan 21 könyv volt.

A XVII. században e területen is tágult a könyvkultúra terjedésének köre. Míg a XVI. században a könyvtárak tulajdonosai közt a polgárság középrétegéből alig találunk valakit, addig a XVII. században a tulajdonosok döntő többsége már iparos és kereskedő. Elmondhatjuk, hogy ekkorra a polgárság könyvkultúrájának szélesebb társadalmi bázisa van. Emellett, ebben a században a belpolitikai, a vallási, a nemzetiségi és a társadalmi ellentétek ellenére sem tapasztalható a könyvkultúra hanyatlása, vagy stagnálása. Ez abból is következik, hogy minden politikai, vallási és ideológiai mozgalom a lehető legjobban igyekezett felhasználni a könyvet saját céljai elérésére, s annak ellenére, hogy ebben az időszakban kezd formálódni a cenzúra és fokozatosan kezd intézményesülni.

A XVII. században Besztercebányán volt a legtöbb magánkönyvtár. Az évszázad leforgása alatt 150 polgári könyvtárban több, mint 4710 könyv volt. Ezek közül 29 nagy könyvtár (50 kötetesnél több) volt átlagosan 108, 113 kis könyvtár, átlagosan 14 könyvvel. Az adatok hiányossága miatt 8 korabeli könyvtárat nem tudunk besorolni. Matthias Hackner gyűjteménye 1672-ből, Johann Goldthameré 1679-ből, Martin Slabejé (a városi kultánács tagja) 1685-ből, Catherina Kwetoné 1689-ből összeírásuk és leltározásuk hiányában az örökösökhöz kerültek. A Pinner-család (1671-ben), Matthias Fabri zenész (1683-ban) és Anna Kraudin kereskedő-feleség (1699-ben) könyveiről külön jegyzékek készültek, melyeket nem mellékeltek a hagyatékok összeírásához, mivel a könyvtárat szétosztották az örökösök, és a listák így értelmüket veszítették. A Hasaus-könyvtárról - melynek tulajdonosa a besztercebányai bányászakamara alkalmazottja volt - szintén csak az örökös rész pénzértékéről vannak adataink 1688-ból.

Besztercebányán a XVII. században 11 polgári könyvtárról tudunk, melyekben több, mint 100 könyv vagy kiadvány volt. A legnagyobb közülük a Brecht-család könyvtára 332 kiadvánnyal, melyet 1677-ben a besztercebányai jezsuiták vettek át. Több, mint 200 kötetes könyvtárral rendelkeztek a következő prédikátorok: Paulus Halvepapius (268), Matthias Furth (223), Elias Greschner (224). Jelentősebb könyvtára volt még a prédikátor Johannes Bitsaciushoz (106), Matthias Frideliushoz (125), Nicolaus Leoporusnak (118), Peter Ziegler bírónak (134), Geledneký Bálint (105) és Peter Steller (168) szenátoroknak, valamint a bányaeorvos Gabriel Matthias Frombknecht de Sporwic-nak, akinek 156 kötetes kiváló könyvtárában túlnyomórészt orvostudományi munkák szerepeltek. Nagy kár, hogy a besztercebányai szlovák prédikátor Johann Furth könyvtáráról 1666-ban készült hagyatéki jegyzék csak a kötetek számát tünteti fel.

Besztercebányán a XVII. században a nagy könyvtárak többsége értelmiségiek tulajdonában volt, prédikátorok és tanítók alkották a tulajdonosok egyharmadát (7 prédikátor és 1 tanító). Számtartó csoportot alkottak a városi funkcionáriusok (7 tulajdonos) és a bányászkamara alkalmazottai (3 tulajdonos). Nagy könyvtára csak egy kereskedőnek, illetve iparosnak (órás) volt. Nyolc possessor foglalkozását nem sikerült megállapítanunk. Meg kell azonban említenünk, hogy azok a tulajdonosok, akiknek csak hivatalos funkcióját ismerjük (szénátorok, a területi tanács tagjai, kamarai hivatalnokok) a városi lakosság legvagyonosabb rétegéhez tartoztak.

A besztecebányai kis könyvtárak tulajdonosai ebben az időben több, mint ötven százalékban kézművesek és kereskedők voltak (44 iparos és 8 kereskedő). Az iparosok közül 6 mészáros, 4 aranyműves és lakatos, 3 pék és szabó, 2 trombitás, késkészítő, üveges, kovács, szűcs és cipész rendelkezett könyvtárral. A tulajdonosok között volt még továbbá asztalos, fürdőmester, szíjgyártó, gombkötő, címező, festő, puszkakészítő, kádár, orgonakészítő és tímár. A többi szociális rétegből pedig: városi alkalmazottak és funkcionáriusok (15), a bányászkamara 13 alkalmazottja és hivatalnok, 2 prédikátor, tanár, gyógyszerész, bányászati magánvállalkozó. 24 kis könyvtár esetében nem tudtuk megállapítani sem a tulajdonos foglalkozását, sem szociális helyzetét. Meg kell említeni egy fontos dolgot, melyre a tulajdonosok szociális helyzetének meghatározásakor lettünk figyelmesek. Sok esetben csak a tulajdonos felesége könyvtárának jegyzéke maradt fenn. Néhányan közülük többször is férjhez mentek. Példaként említhetjük Anna Kraudot, aki először Johann Müller polgár, majd Johann Glopsin, végül pedig Adam Kraud kereskedő felesége volt. Hasonló Maria Demosch története is, akinek első férje Georgius Parvus prédikátor, második Gabriel Badda, a területi tanács tagja. Ilyen esetekben még nehezebb volt megállapítani a tulajdonos szociális helyzetét és foglalkozását.

Viszonylag nagyszámú könyvtárra bukkantunk a XVII. századtól Selmecebányán is. A 71 polgári magánkönyvtár több, mint 3675 könyvet tartalmazott. A 18 nagy könyvtárban ebben a században átlagosan 163 kötet volt. A kis könyvtárakban hasonló volt a helyzet, mint Besztecebányán, átlagosan 13 kötetet birtokoltak. Nem sikerült meghatározni Johann Dorfer mészáros könyvtárának nagyságát 1699-ből, mert a könyvek összeírása nélkül az örökösök háromfelé osztották.

Érdekes, hogy míg a 18 selmecebányai nagy magánkönyvtár közel kétharmada (11) több, mint 100 kötetet tartalmazott, addig Besztecebányán ennek fele sem érte el ezt a szintet (a 29 nagy magánkönyvtár közül csak 12-ben volt százon felüli kötet). Ebben az időben a selmecebányai nagy könyvtárak majd egyharmada (5) több, mint 200 kötetel rendelkezett. A XVII. század Selmecebányájának legnagyobb könyvtára Georg U. Kayser bányászati magánvállalkozó (waldbürger) tulajdonában volt, 1671-ben 489 kötetet birtokolt. A könyvtárról készült leltár azonban elkallódott, a vagyonjegyzékben is csak a könyvek számát említik. Petrus Leonhardus selmecebányai rektor könyvtáráról is csak nagyon szerény adatok állnak rendelkezésünkre, mivel a hagyaték jegyzékébe (1650-ből) csak a könyvek méretek szerinti mennyisége van megemlítve. Leonhardus 44 főlánssal, 80 negyedívrét formátumú és további 240 különböző méretű könyvvel rendelkezett. Kitérő és terjedelmes könyvtára volt Isaacus Sharoshi (Sárosi Izsák?) prédikátornak is, 1662-ben 307 kötet. Több, mint 200 kötetes magánkönyvtára volt még Anna Kurainak (295) és a Bock-családnak (246). Több, mint 100 kötetel rendelkezett: Abraham Unverzagt városi írnok (149), Andreas Maar (101), Balthasar Frizowitz bányászati magánvállalkozó (111), Friedrich Sohner kereskedő (122), valamint a Buckhardt-család (123).

A XVII. században Selmecebányán nagyobb könyvtárak tulajdonosai voltak: 3 tanár, 2 prédikátor, 2 városi írnok, 3 bányászati magánvállalkozó, 1 kereskedő, a Brenner-bányák intézője, egy császári hivatalnok és a bányászkamara egy alkalmazottja. Öt nagy könyvtár

tulajdonosának szociális helyzetét és foglalkozását nem sikerült megállapítani, de feltételezhetően a városi patriciátus tagjai voltak: kereskedők, waldbürgerek és a bányáskamara hivatalnokai. A kis könyvtárak tulajdonosai közt nem volt annyi iparos, mint Besztercebányán: 11 bányászati magánvállalkozó, a bányáskamara 10 alkalmazottja és hivatalnoka, 6 iparos (szűcs, cipész, mézeskalácssütő, mészáros, szabó, aranyműves), továbbá 2 tanár, 3 városi írnok és kereskedő, 1 prédikátor és szenátor.

Körmöcbányán a XVII. században 29 könyvtár volt, több, mint 788 könyvvel. Az öt nagy magánkönyvtárban átlagosan 72 kiadvány vagy könyv, a 24 kis könyvtárban pedig Besztercebányához és Selmecebányához viszonyítva megnövekedett az átlagos könyvszám 17-re. Több, mint 100 kötetes könyvtára csak Johann Mathiasch bányászati magánvállalkozónak volt, 1661-ben 104 kiadvány, melyek közül 34 nagy formátumúnak a címét is ismerjük. A nyolcadívrét formátumú könyveket csak szám szerint említi a jegyzék. Nagy könyvtára csak három prédikátornak, 1 waldbürgernak volt, valamint 1 tulajdonosnő férjének, akinek kilétét nem sikerült megállapítani. A fellelhető adatok szerint kis könyvtára 6 bányáskamarai alkalmazottnak és 6 iparosnak (trombitás, mészáros, aranyműves, fürdőmester, serfőző, kovács) volt. 12 kis könyvtár tulajdonosának kilétét az adatok hiányossága miatt nem sikerült megállapítani.

A bányavárosi polgárság könyvkultúrájának fejlődésében a második mérföldkövet a XVIII. század jelenti. A könyvek, az újságok, a kalendáriumok és a többi nyomdai termék számának megnövekedésével értékük - mint ingóság - fokozatosan csökken a polgárság körében. Ez abból is kitűnik, hogy míg a XVIII. század második felében a hagyatéki jegyzékek már csak ritkán tesznek említést könyvtárakról, addig az ugyanebből az időből a mai napig fennmaradt könyvtárak éppen magánszemélyek adományaiból, illetve ezek anyagi támogatásával jöttek létre.

A XVII. századhoz hasonlóan a XVIII. század első feléből is a legtöbb magánkönyvtárról Besztercebányán tudunk. 41 könyvtárban több, mint 760 kötetet tartottak számon. Három nagy könyvtárban 431 kiadvány volt, mely átlagosan 143 könyvet jelentett. A 32 kis könyvtárban csak 329 könyv volt, könyvtáranként átlagosan 10. Nagy könyvtára volt a városi prédikátornak, kovácsnak és a bányáskamara alkalmazottjának. Legtöbb könyv Thomas Steller prédikátor könyvtárában volt (213 példány). Georg Hinterkircher bányáskamarai alkalmazottnak 117, Johann Rettlich kovácsnak pedig 101 kötetes könyvtára volt. Hat magánkönyvtár nagyságát az adatok hiányossága miatt nem sikerült megállapítani. Johann A. Regnet besztercebányai kereskedő könyvtárát jegyzék készítése nélkül az örökösök 1700-ban egymás között elosztották. Samuel Simonides könyvtára a könyvek összeírása nélkül 1719-ben fia, Johannes tulajdonába került. Ebben az évben kellett volna elkészíteni Johannes Delphin bányáskamarai alkalmazott könyveinek jegyzékét is. Johann Zacharides besztercebányai szenátor könyveiről 1727-ben készült leltár, ám a hagyatéki jegyzék csak a könyvek pénzértékét említi. A könyvtár 120 aranyat ért és az örökösök az egészet szerették volna eladni egy érdeklődőnek. Ignatius A. Hinterkircher bányászati magánvállalkozó könyvei a hagyatéki jegyzéke szerint egy ládában lettek elhelyezve. Rozina Haberegger 1739-ben 5 arany értékű könyvtárat hagyott örökül.

A XVIII. század első felében a besztercebányai kis könyvtárak tulajdonosainak több, mint a fele iparos volt. Az egyes iparosok közül könyvtárral rendelkeztek: 3 tőrkészítő, 2 cipész, továbbá késkészítő, posztókészítő, szíjgyártó, takács, lakatos, harangöntő, posztószabó, tímár és szűcs. Rajtuk kívül kis könyvtára volt még 3 kereskedőnek, 2 városi alkalmazottnak és a bányáskamara egy alkalmazottjának. Tizenegy kiskönyvtár tulajdonosának foglalkozását és szociális helyzetét nem sikerült meghatározni, de feltételezhető, hogy szintén az iparosok közül kerültek ki.

A XVIII. század elején Selmecebányán a magánkönyvtárak kis számuk ellenére több, mint háromszor annyi könyvet őriztek, mint a besztercebányaiak. A selmecebányai polgárok 17 könyvtárában több, mint 2076 könyvet találtak. Ezek közül csak a nyolc nagy könyvtárban átlagosan 243, a kisebb könyvtárakban pedig 14 kötet szerepelt. Josef Richter bányászati magánvállalkozónak (waldbürgernek) volt ebben az időben selmecebányán a legnagyobb könyvtára, 1747-ben több, mint 519 kiadványt számlált. Hozzá kell tenni, hogy Richter Bél Mátyásnak is munkatársa volt, Selmecebányának és környékének történelméről és néphagyományairól gyűjtött adatokat a polihisztor részére. Kitűnő könyvtára volt még Johannes Simonides prédikátornak (428), Samuel Klement selmecebányai városi jegyzőnek (376), Andreas Pilárik prédikátornak (170), Johann G. Heinrich bányászati magánvállalkozónak (158) és Dorothea Wagnernek (139). Georg H. Lemony bányászbíróági ülnök könyvtárának csak pénzértékét ismerjük.

Nagy könyvtárak birtokoltak Selmecebányán a XVIII. század első felében a következők: 3 prédikátor, 3 bányászati magánvállalkozó és a városi jegyző. Egy nagy könyvtár tulajdonosának kilétét nem sikerült megállapítani. Kis magánkönyvtára 2 kereskedőnek, 2 iparosnak (szíjgyártó, csizmakészítő), a bányászkamara két alkalmazottjának, egy waldbürgernek és egy prédikátornak volt. Egy esetben nem találtunk közelebbi adatokat a kis magánkönyvtár tulajdonosáról.

Körmöcbányán a XVIII. század első felében csak 8 polgári magánkönyvtár volt, 273 kötettel. Ezek közül csak egy volt nagy. Magyar M. Gáspár körmöcbányai jegyző és bíró könyvtárában 118 könyv volt. Az említett két városhoz hasonlóan azonban megnövekedett a kis könyvtárak átlagos könyvmennyisége: 22 kötetre. Kis könyvtára Körmöcbányán két festőnek, prédikátornak, aranyművesnek és a bányászkamara alkalmazottjának volt. Két esetben nem sikerült megállapítani a tulajdonos kilétét.

A korai újkorban a bányavárosok polgárainak könyvkultúrája új dimenziókat nyert. Egyre több magánkönyvtár jött létre, a gyűjtemények is nagyobbak lettek. Könyvekkel már nemcsak az értelmiség képviselői (predikátorok, tanárok, városi jegyzők, bányászkamarai alkalmazottak) és a városi patriciátus (bányászati magánvállalkozók, gazdag kereskedők, vásároló polgárok) rendelkeztek, hanem - főleg a XVII. század második felétől - a városi lakosság középrétegében, az iparosok is. Bár ez a réteg túlnyomórészt kis könyvtárakat birtokolt, mégis a magasabb műveltségi szint iránti igényt mutatja. Ezért nem megy ritkaságszámba, hogy Johann Rettlich besztercebányai kovácsnak 1700-ban több, mint 101 kiadványt számláló könyvtára volt. Hozzá kell tenni azonban, hogy mindeddig nem találoztunk olyan esettel, hogy a városi lakosság legalsó rétegéből (bányászok, bér munkások, szolgálók) valaki is rendelkezett volna könyvekkel. Mindez persze nem zárja ki annak lehetőségét, hogy az e rétegbe tartozóknak ne lehettek volna könyveik, ha csak nagyon korlátozott számban is (például a napi vallásgyakorlat egy-egy kötete).

Nagyságukat tekintve ezen könyvtárak sem ekkor, sem a későbbiek során nem maradtak el a többi magyarországi, sőt a külföldi polgári könyvtárak mögött sem. A XVI. századtól Besztercebányán és Selmecebányán is kifejezetten növekvő tendenciát mutat a nagy polgári könyvtárakban a könyvek átlagos száma, például Selmecebányán a XVI. századi 162-es átlaghoz viszonyítva a XVIII. század első felére már 243-ra nő. Ezzel ellentétben a kis könyvtárakban az átlag viszonylag állandó Selmecebányán és Besztercebányán. Kivételt képeznek Körmöcbánya kis könyvtárai, ahol az átlag magasabb volt. Körmöcbányán viszont hiányoznak a nagy könyvtárak. A XVI. századtól a XVIII. század második feléig Selmecebányán a nagy könyvtárakban átlagosan 183 kötet volt, Besztercebányán az átlag 111-re és Körmöcbányán 100-ra csökkent. Ugyanebben az időszakban a kis könyvtárakban az átlag Besztercebányán 13, Selmecebányán 12 volt, Körmöcbányán pedig 18-ra nőtt.

## Jelmagyarázat az 1-3. számú táblázatokhoz

I - a könyvtár nagysága

Ia - a kiadványok száma

Ib - a kötetek száma

Ic - összesen

II - a könyvtár nyelvi összetétele

IIa - német könyvek

IIb - latin könyvek

IIc - szlovák könyvek

IId - más- és többnyelvű könyvek

IIE - meghatározatlan nyelvi jelleg

III - a könyvtár tematikus összetétele

IIIa - vallási irodalom

IIIb - laikus irodalom

IIIc - meghatározatlan jelleg



1. számú táblázat: Selmezbánya magánkönyvtárai a XVI-XVIII. században

Év	Név	Foglalkozás	I.			II.					III.		
			a	b	c	a	b	c	d	e	a	b	c
1536	De Malon, Gabriel	prédikátor	4+	-	4+	-	4	-	-	-	3	1	-
1541	Kolb, Johannis	prédikátor	N	N	N	-	-	-	-	-	-	-	-
1551	Schall, Conrad	bányász (kitermelő)	N	N	N	22	17	-	1	-	10	27	3
1577	Fiedersheim, Peter	bányász (kitermelő)	30	-	30	27	3	-	-	-	15	15	-
1579	Kastner, Johann	-	2+	-	2+	2	-	-	-	-	2	-	-
1580	Schedl, Johann	prédikátor	12	-	12	-	12	-	-	-	9	2	1
1580	Joninscherus, Loranda	tanító	16+	-	16+	-	15	-	1	-	3	10	3
1585	Neubauer, Georg	ólommérő	56+	-	56+	55	1	-	-	-	28	26	2
1586	Muner, Dorothea	kamarai alkalmazott	4	-	4	4	-	-	-	-	3	1	-
1586	Gabler, Antonius	-	1	2+	3+	1	-	-	-	-	1	-	-
1587	Schernak, Georg	-	8	-	8	7	1	-	-	-	5	3	-
1587	Lorberer, Burghardt	bányász (kitermelő)	N	N	N	-	-	-	-	-	-	-	-
1598	Endter, Martin	-	-	206	206	-	-	-	-	-	-	-	-
1589	Hankusch, Christoph	-	27	-	27	27	-	-	-	-	20	6	1
1592	Nadler, Christoph	-	5	-	5	5	-	-	-	-	4	1	-
1593	Barbaritsch, Matthias	városi írnok	110	-	110	31	76	-	3	-	51	54	5
1594	Unverzagt, Tobias	kamarai alkalmazott	8	-	8	8	-	-	-	-	5	3	-
1595	Moldner, Matthias	bányász (kitermelő)	106	-	106	70	28	-	8	-	44	56	6
1595	Haunold, Johann	tanító	334	-	334	18	278	-	38	-	71	250	13
1598	Haunold, Gotfried	városi alkalmazott	31	-	31	20	10	-	1	-	19	12	-
1598	Koch, Johann	cipész	8	4	12	8	-	-	-	-	8	-	-
1599	Hannusch, Venceslaus	-	4	-	4	5	-	-	-	-	4	-	-
1600	Gross, Sophia	kamarai alkalmazott	3+	-	3+	3	-	-	-	-	3	-	-
1600	Horn, Nicolaus	prédikátor	48	-	48	20	25	1	2	-	31	16	1
1602	Kayser, Wilhelm	kereskedő	5	-	5	5	-	-	-	-	4	1	-
1606	Wildner, Georg	-	18	-	18	18	-	-	-	-	11	6	1
1608	Teininger, Anna	bányász (kitermelő)	25	-	25	19	6	-	-	-	16	9	-
1610	Mohenhapl, Paul	kamarai alkalmazott	2	-	2	2	-	-	-	-	2	-	-
1612	Richter, Michael	-	80	-	80	6	58	-	9	7	10	48	22

1613	Iglshoffer, Sabina	bányász (kitermelő)	-	24	24	-	-	-	-	-	-	-	-
1613	Baier, Adam	városi írnok	71	-	71	15	52	-	4	-	18	52	1
1613	Salzer, David	kamarai alkalmazott	32	-	32	25	6	-	1	-	14	17	1
1613	Heiling, Johann	szűcs	9+	-	9+	-	-	-	-	-	5	4	-
1615	Scheider, Jeremias	-	5	-	5	3	2	-	-	-	5	-	-
1616	Glemkh, Johann	bányász (kitermelő)	10	-	10	10	-	-	-	-	10	-	-
1616	Töbler, Maria	-	11	-	11	5	6	-	-	-	2	8	1
1617	Üblhopf, Samson	bányász (kitermelő)	38	-	38	30	7	-	1	-	20	16	2
1618	Fendl, Jeremias	bányász (kitermelő)	25	-	25	21	4	-	-	-	13	13	-
1619	Kayser, Johann	kamarai alkalmazott	62	-	62	30	31	-	1	-	48	14	-
1619	Hörnl, Georg	bányász (kitermelő)	17	-	17	16	1	-	-	-	13	3	1
1620	Theller, Balthasar	kamarai alkalmazott	15	-	15	15	-	-	-	-	7	8	-
1620	Putzer, Georg	-	8	-	8	8	-	-	-	-	5	3	-
1620	Unverzagt, Abraham	városi írnok	149	-	149	39	108	-	2	-	29	114	6
1622	Salzer, Georg	-	11	-	11	11	-	-	-	-	7	4	-
1622	Rozenhamer, Christoph	kereskedő	8	-	8	8	-	-	-	-	4	4	-
1624	Baumgartner	-	3	-	3	3	-	-	-	-	2	1	-
1624	Aurora, Johann	cipész	13	-	13	13	-	-	-	-	11	2	-
1624	Bock	-	246	-	246	80	145	-	21	-	60	173	13
1627	Kurai, Anna	császári hivatalnok	295	-	295	119	152	-	23	1	82	204	9
1627	Schmid, Elisabeth	-	13	-	13	13	-	-	-	-	11	2	-
1627	Sartorius, Josef	kamarai alkalmazott	12	-	12	11	1	-	-	-	7	4	1
1630	Schallmann, Elias	kamarai alkalmazott	17	-	17	16	-	-	1	-	12	5	-
1631	Puther, Barbara	-	23	-	23	20	3	-	-	-	17	6	-
1631	Bittich, Walter	bányász (kitermelő)	21	-	21	16	5	-	-	-	16	5	-
1632	Iglisch	-	14	-	14	9	4	-	-	1	1	12	1
1633	Rietmüller, Erasmus	bányász (kitermelő)	21	-	21	16	5	-	-	-	8	13	-
1633	Apicius, Michael	tanár	77	-	77	13	58	-	6	-	26	48	3
1633	Fleischer, Catharina	kamarai alkalmazott	2	-	2	2	-	-	-	-	2	-	-
1633	Müller, Johann	-	1+	-	1+	1	-	-	-	-	1	-	-
1613	Müller, Michael	mézeskalácskészítő	9	-	9	9	-	-	-	-	9	-	-
1640	Tschisch, David	kamarai alkalmazott	22	-	22	17	4	1	-	-	16	4	2
1640	Werner, Johann	tanár	-	72	72	-	-	-	-	-	16	4	2

1640	Biely, Martin	kamarai alkalmazott	12	-	12	12	-	-	-	-	5	7	-
1643	De Behaign, Abraham	bányász (kitermelő)	12	-	12	6	-	-	6	-	8	2	2
1644	Vultuvius, Andreas	tanár	14	-	14	1	13	-	-	-	9	4	1
1646	Thonhaüer, Christoph	mészáros	7	-	7	3	4	-	-	-	4	3	-
1646	Maar, Andreas	-	101	-	101	35	59	-	6	1	50	46	5
1646	Reuss, Peter	kamarai alkalmazott	67	-	67	64	3	-	-	-	37	29	1
1648	Frizowitz, Balthasar	bányász (kitermelő)	111	-	111	16	90	-	5	-	21	80	10
1648	Wagner, Tobias	városi alkalmazott	5+	-	5+	5	-	-	-	-	4	1	-
1648	Koppen, Michael	szabó	7	-	7	6	1	-	-	-	6	1	-
1650	Leonhardi, Peter	tanár	-	364	364	-	-	-	-	-	-	-	-
1653	Grueber, Martin	aranyműves	11	-	11	11	-	-	-	-	11	-	-
1654	Grueber, Anna	-	6	-	6	6	-	-	-	-	5	1	-
1656	Setznagel, Elias	tanár	37	-	37	8	29	-	-	-	16	21	-
1656	Burckhardt	bányász (kitermelő)	123	-	123	55	55	-	13	-	46	70	7
1657	Lindacher, Sara	-	13+	-	13+	13	-	-	-	-	13	-	-
1657	Jacobius, Matthias	szenátor	4	-	4	4	-	-	-	-	4	-	-
1658	Albin, Jakob	prédikátor	22	-	22	2	19	-	1	-	14	6	2
1662	Prückner, Maria	-	-	12	12	-	-	-	-	-	-	-	-
1662	Sharoshi, Isaac	prédikátor	307	-	307	112	185	3	7	-	205	95	7
1662	Pentek, Elias	prédikátor	29	131	160	8	20	-	1	-	20	9	-
1667	Lichy, Johann	-	-	10	10	-	-	-	-	-	-	-	-
1670	Daniel, Balthasar	bányász (kitermelő)	26	-	26	19	5	-	1	1	10	14	2
1671	Kayser U., Georg	bányász (kitermelő)	-	489	489	-	-	-	-	-	-	-	-
1675	Zauner, Elias	bányász (kitermelő)	13	-	13	13	-	-	-	-	5	7	1
1677	Sohner, Friedrich	kereskedő	122	-	122	39	73	-	6	4	38	80	4
1677	Fellner, Balthasar	kamarai alkalmazott	5	-	5	5	-	-	-	-	3	2	-
1679	Luptak, Matthias	-	6	40+	46+	2	3	-	1	-	4	2	-
1679	Hardel, Joachim	-	7	-	7	6	1	-	-	-	5	2	-
1680	Foster, Conrad	-	1	16	17	1	-	-	-	-	1	-	-
1692	Windisch, Margarita	-	53	-	53	31	21	-	1	-	17	31	5
1694	Müllner, Georg	-	3	-	3	3	-	-	-	-	3	-	-
1697	Rausch, Christoph	városi írnok	3	-	3	3	-	-	-	-	3	-	-
1699	Dorfer, Johann	mészáros	N	N	N	-	-	-	-	-	-	-	-

1701	Klement, Johann	kereskedő	16	-	16	7	9	-	-	-	12	4	-
1704	Pilarik, Andreas	prédikátor	170	-	170	75	82	1	12	-	81	78	11
1705	Karer, Johann	szíjgyártó	2	-	2	2	-	-	-	-	2	-	-
1711	Augustini, Elias	prédikátor	95	-	95	36	57	1	1	-	76	18	1
1711	Heinrich G., Johann	bányász (kitermelő)	158	-	158	60	92	-	6	-	12	131	15
1718	Wagner, Dorothea	bányász (kitermelő)	114	25	139	15	85	-	9	5	28	67	19
1729	Lemony H., Georg	kamarai alkalmazott	11	-	11	5	5	-	1	-	1	9	1
1729	Klement, Samuel	városi jegyző	376	-	376	83	261	1	31	-	54	283	39
1732	Lang, Sebastian	kamarai alkalmazott	13	-	13	13	-	-	-	-	13	-	-
1737	Unger, Adam	prédikátor	4	8	12+	-	4	-	-	-	1	3	-
1737	Reider, Heinrich	-	59	-	59	45	14	-	-	-	19	36	4
1739	Simonides, Johann	prédikátor	428	-	428	115	281	7	25	-	236	168	24
1743	Strba, Georg	csizmakészítő	6	-	6	3	-	3	-	-	6	-	-
1747	Richter, Josef	bányász (kitermelő)	409	110	519	170	198	-	41	-	159	215	35
1751	Konopeus, Eufrozina	-	7	27	34+	7	-	-	-	-	7	-	-
1752	Kraud G., Johann	kereskedő	22	-	22	18	-	-	4	-	11	10	1
1753	Feill, Johann	bányász (kitermelő)	16	-	16	14	2	-	-	-	4	11	1
Össz esen		5280	1540	6820	2142	2799	18	301	20	2152	2831	297	

2. számú táblázat: Körmöcbánya magánkönyvtárai a XVI-XVIII. században

Év	Név	Foglalkozás	I.			II.					III.		
			a	b	c	a	b	c	d	e	a	b	c
1571	Weitt, Peter	mészáros	7	-	7	6	-	-	-	1	5	2	-
1582	Hofer, Lienhardt	kamarai alkalmazott	5	-	5	5	-	-	-	-	3	2	-
1583	Althaupt, Balthasar	kamarai alkalmazott	-	32	32	-	-	-	-	-	-	-	-
1583	Roll, Wolfgang	kamarai alkalmazott	123	-	123	109	14	-	-	-	77	45	1
1597	Haller, Izrael	-	26	-	26	17	8	-	1	-	17	81	-
1598	Egger, Georg	kamarai alkalmazott	28	-	28	24	4	-	-	-	7	21	-
1598	Adler, Martin	-	35	-	35	13	22	-	-	-	16	16	3
1598	Czaunak, Tobias	városi írnok	32	-	32	2	28	-	2	-	15	16	1
1599	Petzolt, Caspar	városi írnok	3+	-	3+	3	-	-	-	-	1	2	-

1601	Schwarz, Michael	kamarai alkalmazott	6	-	6	6	-	-	-	-	4	2	-
1601	Eiskher, Abraham	kamarai alkalmazott	36	-	36	32	3	-	-	1	11	20	5
1603	Gobels, David	szenátor	2	-	2	2	-	-	-	-	2	-	-
1605	Fabri, Daniel	-	46	-	46	23	11	-	8	4	22	17	7
1606	Stromayr, Ambrosius	-	12	-	12	2	-	-	-	10	2	10	-
1607	Haller, Izrael	-	9	-	9	8	1	-	-	-	8	1	-
1609	Rosenauer, Peter	kamarai alkalmazott	20	-	20	13	5	-	-	2	5	8	7
1610	Strasser, Philipp	-	25	-	25	5	20	-	-	-	7	16	2
1614	Glögl, Andreas	trombitás	17	-	17	13	3	-	-	1	10	4	3
1615	Salzer, Andreas	mészáros	1	11	12	-	1	-	-	-	1	-	-
1615	Kloherisch	kamarai alkalmazott	6	-	6	4	2	-	-	-	5	1	-
1616	Mickenau, Balthasar	aranyműves	6	-	6	3	3	-	-	-	4	2	-
1631	Schall, Christoph	prédikátor	55	38	93	44	11	-	-	-	43	11	1
1640	Mayr, Bernard	fűrdőmester	14	-	14	12	2	-	-	-	5	9	-
1647	Görtlin, Elisabeth	-	23	-	23	17	6	-	-	-	9	14	-
1649	Geiszling, Johann	-	35	-	35	28	6	-	1	-	21	11	3
1649	Volckh, Johann	kamarai alkalmazott	17	-	17	11	6	-	-	-	15	2	-
1651	Schüssler, Johann	serfőző	-	25	25	-	-	-	-	-	-	-	-
1651	Mathiasch, Johann	bányász (kitermelő)	34	70	104	21	12	-	1	-	21	12	1
1673	Pinner, Susanna	-	18	36	54	3	14	-	1	-	8	9	1
1680	Paix, Tobias	kamarai alkalmazott	3+	-	3+	3	-	-	-	-	3	-	-
1680	Hörl, Johann	-	35	-	35	14	18	-	3	-	7	28	-
1680	Hoogisch, Daniel	-	15	-	15	11	4	-	-	-	11	2	2
1681	Neff F., Johann	prédikátor	59	-	59	15	39	-	5	-	33	25	1
1682	Thomas, Johann	-	5	-	5	5	-	-	-	-	5	-	-
1685	Düriam	prédikátor	54	-	54	6	44	-	4	-	28	24	2
1685	Vogl, Zacharias	kovács	30	-	30	11	15	-	4	-	14	14	2
1686	Haan, Matthias	-	-	9	9	-	-	-	-	-	-	-	-
1689	Mündt, Jakob	kamarai alkalmazott	16	-	16	2	14	-	-	-	2	13	1
1709	Hell A., Tobias	kamarai alkalmazott	-	40	40	-	-	-	-	-	-	-	-
1711	Volek B., Johann	aranyműves	6	-	6	6	-	-	-	-	4	2	-
1724	Nagy Katalin	-	17	-	17	16	1	-	-	-	11	6	-
1730	Wobornik, Hieronimus	prédikátor	28	-	28	4	23	-	-	1	23	5	-

1730	Hackeberg, Christian	-	41	-	41	36	5	-	-	-	24	15	2
1732	Magyar M. Gáspár	udvari jegyző	118	-	118	43	72	-	3	-	37	76	5
1735	Kastner, Michael	festő	14	-	14	12	2	-	-	-	11	3	-
1746	Razner, Michael	festő	2	7	9	2	-	-	-	-	2	-	-
Össz esen		1084	268	1352	612	419	-	33	20	559	474	51	

3. számú táblázat: Besztercebánya magánkönyvtárai a XVI-XVIII. században

Év	Név	Foglalkozás	I.			II.					III.		
			a	b	c	a	b	c	d	e	a	b	c
1579	Steger, Raphael	prédikátor	51	-	51	11	38	-	-	2	37	8	6
1591	Pukhen, Georg	prédikátor	26	7	33	14	12	-	-	-	14	12	-
1594	Firbinger, Johann	prédikátor	8	-	8	8	-	-	-	-	7	1	-
1594	Schmiedel, Samuel	-	21+	-	21+	21	-	-	-	-	15	6	-
1602	Bitsacius, Johann	prédikátor	106	-	106	22	68	9	7	-	69	32	5
1603	Stretschki, Georg	prédikátor	4	-	4	2	-	-	2	-	3	1	-
1610	Halvepapius, Paul	prédikátor	268	-	268	19	208	-	40	1	115	120	33
1616	Hehvär, Albert	prédikátor	77	-	77	41	34	-	2	-	71	5	1
1630	Zaller	-	10	-	10	10	-	-	-	-	7	3	-
1630	Strba	a területi tanács tagja	5+	-	5+	5	-	-	-	-	5	-	-
1630	Ziegler, Peter	bíró	134	-	134	51	74	2	7	-	52	74	8
1631	Prestovski, Stanislav	prédikátor	65	-	65	8	48	6	2	1	51	11	3
1631	Francisci, Georg	-	126	-	126	26	95	4	1	-	79	35	12
1631	Maurer, Jobst	kereskedő	13	-	13	7	3	-	-	3	7	3	3
1632	Freüderisch	-	51	-	51	37	14	-	-	-	35	15	1
1633	Weisenpacher, Georg	-	10	-	10	10	-	-	-	-	8	2	-
1634	Lehner, Christoph	szenátor	46	-	46	40	6	-	-	-	17	25	4
1635	Haas, Michael	-	53	-	53	42	10	-	1	-	40	11	2
1635	Menin, Agnes	-	17+	-	17+	14	3	-	-	-	9	71	
1635	Bessl, Matthiasa	-	20	-	20	19	1	-	-	-	13	7	-
1636	Moslehner, Matthias	szenátor	60	-	60	46	13	-	1	-	37	22	1
1637	Pockh K., Johann	szenátor	2	-	2	2	-	-	-	-	1	1	-

1638	Clemens, Martina	pék	-	26	26	-	-	-	-	-	-	-	-
1641	Regnet, Johann	trombitás	15	-	15	11	3	-	1	-	14	1	-
1642	Piltz, Abraham	-	-	16	16	-	-	-	-	-	-	-	-
1643	Habermann, Jakob	kamarai alkalmazott	7	-	7	7	-	-	-	-	5	2	-
1645	Tilesius, Johann	szenátor	8	-	8	7	1	-	-	-	6	2	-
1651	Gronleuthner, Zakariasa	kamarai alkalmazott	21	4	25	16	4	-	1	-	13	8	-
1651	Grolnercz, Paula	kamarai alkalmazott	10	-	10	10	-	-	-	-	6	4	-
1654	Ochsen, Wolfgang	kamarai alkalmazott	10	-	10	10	-	-	-	-	6	4	-
1656	Löhner, Johann	kamarai alkalmazott	-	63	63	-	-	-	-	-	-	-	-
1662	Stenger, Matthias	-	2	-	2	2	-	-	-	-	2	-	-
1664	Laczkó Anna	-	5	-	5	1	-	3	1	-	5	-	-
1664	Mayr M., Anna	kamarai alkalmazott	1	25	26	1	-	-	-	-	1	-	-
1665	Moroldt M., Johann	-	40	-	40	38	2	-	-	-	31	8	1
1665	Matther, Abraham	-	10	-	10	7	3	-	-	-	9	1	-
1666	Patz, Michael	késkészítő	5	-	5	5	-	-	-	-	5	-	-
1666	Furth, Matthias	prédikátor	-	223	223	-	-	-	-	-	-	-	-
1662	Neff, Georg	kamarai alkalmazott	2	-	2	2	-	-	-	-	-	2	-
1667	Grelnert, Izrael	-	4	-	4	1	1	2	-	-	3	-	1
1667	Zima, Andreas	-	1	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-
1667	Holvaith, Zacharias	vásároló polgár	3	-	3	1	-	2	-	-	3	-	-
1667	Fridelius, Matthias	prédikátor	125	-	125	70	51	2	2	-	103	20	2
1667	Kleczk	prédikátor	39	-	39	22	17	-	-	-	33	5	1
1667	Schindler, Michael	trombitás	-	16	16	-	-	-	-	-	-	-	-
1668	Mager, Georg	prédikátor	6	-	6	6	-	-	-	-	6	-	-
1669	Clementis, Johann	bíró	10+	-	10+	9	1	-	-	-	9	1	-
1670	Bohunitzky, Matthias	szenátor	3	-	3	-	-	3	-	-	2	1	-
1670	Kraus, Georg	-	6	-	6	6	-	-	-	-	4	2	-
1670	Engler, Johann	asztalos	2	-	2	2	-	-	-	-	2	-	-
1670	Qweller, Johann	üveges	11	-	11	11	-	-	-	-	11	-	-
1671	Pinner	-	N	N	N	-	-	-	-	-	-	-	-
1672	Hackner, Matthias	kovács	N	N	N	-	-	-	-	-	-	-	-
1672	Miikho, Christoph	szenátor	16	-	16	16	-	-	-	-	67	9	-

1672	Hodikius, Balthasar	-	32	-	32	-	32	-	-	-	21	10	1
1673	Kochlatsch	vásáros polgár	1	11	12	-	1	-	-	-	-	1	-
1673	Waixinler J., Johann	fürdőmester	2	8	10	2	-	-	-	-	2	-	-
1675	Riedl, Georg	kovács	8	-	8	8	-	-	-	-	6	2	-
1675	Geledneky Bálint	bíró	105	-	105	35	64	1	5	-	50	52	3
1676	Steinmetz, Catharina	-	20	-	20	11	6	-	3	-	15	5	-
1677	Greschner, Elias	-	224	-	224	77	143	-	4	-	150	60	14
1677	Brecht	-	332	-	332	72	255	-	5	-	167	124	41
1677	Grebner Fridrich	bíró	97	-	97	26	66	-	5	-	34	54	9
1677	Hinterecker, Johann	-	60	-	60	43	17	-	-	-	27	29	4
1677	Demosch, Paul	szenátor	4	-	4	-	-	4	-	-	2	2	-
1678	Thomann, Christoph	szűcs	17	-	17	8	6	2	1	-	13	4	-
1678	Mathias, Johann	kamarai alkalmazott	39	-	39	34	4	-	1	-	18	17	4
1679	Goldthamer, Johann	-	N	N	N	-	-	-	-	-	-	-	-
1679	Hadagar, Melchior	mészáros	4	-	4	4	-	-	-	-	3	1	-
1679	Ohnesorg, Michael	cipész	7	-	7	6	1	-	-	-	7	-	-
1680	Schreter, Martin	tanár	53	-	53	8	34	7	4	-	42	8	3
1680	Hupfer, Johann	mészáros	8	-	8	8	-	-	-	-	6	2	-
1680	Schindler, Johann	kamarai alkalmazott	38	-	38	25	11	-	2	-	19	16	3
1680	Hornung, Matthias	mészáros	7	-	7	6	1	-	-	-	6	1	-
1680	Kurbel, Matthias	aranyműves	21	-	21	6	11	3	1	-	12	9	-
1680	Gabon, Christoph	kereskedő	41	20	61	15	21	-	5	-	29	12	-
1680	Krand, Alexander	aranyműves	1+	-	1+	1	-	-	-	-	1	-	-
1680	Greschner, Matthias	aranyműves	17	-	17	5	12	-	-	-	9	8	-
1680	Clemens, Paul	-	8	-	8	4	4	-	-	-	5	2	1
1680	Spiegel, Abraham	gombkötő	4	-	4	4	-	-	-	-	4	-	-
1680	Tunkhel M., Anna	-	12	-	12	4	5	-	3	-	4	8	-
1680	Hajecius, Samuel	a területi tanács tagja	4	-	4	1	2	-	1	-	3	1	-
1680	Pek, Tobias	nyeregkészítő	3	-	3	3	-	-	-	-	3	-	-
1680	Gechsler, Johann	cinező	1	-	1	1	-	-	-	-	-	1	-
1680	Drobn, Maria	lakatos	7	-	7	6	1	-	-	-	6	-	1
1680	Gaier G., Christoph	festő	5	-	5	3	1	-	1	-	4	1	-
1680	Clemens, Jonas	szíjgyártó	15	-	15	2	-	-	-	-	11	4	-



1680	Kostial, Johann	-	40	-	40	7	30	-	3	-	14	23	3
1680	Seydl, Johann	mészáros	21	-	21	12	5	-	-	1	14	6	1
1680	Mendel, Andreas	puskakészítő	5	-	5	5	-	-	-	-	4	1	-
1680	Grünbandt, Georg	szabó	5	-	5	5	-	-	-	-	5	-	-
1681	Hermann, Andreas	kereskedő	28	-	28	13	14	1	-	-	19	8	1
1681	Ebert, Caspar	lakatos	42	-	42	40	2	-	-	-	26	14	2
1682	Gabon, Martin	kádár	5	-	5	3	2	-	-	-	4	1	-
1682	Graiss, Georg	lakatos	2	-	2	2	-	-	-	-	2	-	-
1682	Gabon, Daniel	mészáros	8	-	8	8	-	-	-	-	7	1	-
1682	Schwartz, Philipp	vásároló polgár	14	-	14	11	3	-	-	-	9	5	-
1683	Gromain, Catharina	-	4	-	4	3	-	1	-	-	4	-	-
1683	Fabri, Matthias	zenész	N	N	N	-	-	-	-	-	-	-	-
1683	Kogler, Johann	-	44	-	44	33	10	-	1	-	31	11	2
1683	Srnka, Balthasar	szenátor	1+	-	1+	1	-	-	-	-	1	-	-
1684	Schmiedel, Samuel	szenátor	57	-	57	20	33	-	4	-	17	38	2
1684	Partl, Daniel	mészáros	5	-	5	5	-	-	-	-	5	-	-
1684	Demosch, Johann	orgonista	1+	-	1+	-	-	1	-	-	-	1	-
1684	Petrasch, Michael	-	60	-	60	6	47	-	7	-	20	34	6
1684	Korod, Martin	bíró	18	-	18	5	4	9	-	-	7	10	1
1684	Royss, Tobias	kamarai alkalmazott	9	-	9	7	2	-	-	-	6	3	-
1685	Schober, Justina	-	4	-	4	2	2	-	-	-	2	2	-
1685	Slabej, Martin	a területi tanács tagja	N	N	N	-	-	-	-	-	-	-	-
1686	Srnková, Catharina	gyógyszerész	30	-	30	17	12	-	1	-	16	14	-
1686	Unkowitsch, Maria	szenátor	29	-	29	9	17	-	2	1	3	19	7
1687	Scholz, Andreas	-	1	2	3	-	1	-	-	-	1	-	-
1688	Kühlmann, Johann	lakatos	14	-	14	6	7	-	1	-	4	9	1
1688	Hasaus	kamarai alkalmazott	N	N	N	-	-	-	-	-	-	-	-
1689	Kweton, Catharina	-	N	N	N	-	-	-	-	-	-	-	-
1689	Clemens, Martin	kereskedő	5	-	5	2	3	-	-	-	4	1	-
1689	Sturian, Michael	bányász (kitermelő)	29	-	29	24	4	-	1	-	19	10	-
1690	Jassik, Matthias	szenátor	8	-	8	1	3	3	1	-	6	2	-
1690	Hochhauser, Alexander	pék	3	-	3	3	-	-	-	-	3	-	-
1689	Freund, Simon	órás	53+	-	53+	49	4	-	-	-	32	20	1

1690	Polszer, Paul	szabó	3	-	3	3	-	-	-	-	3	-	-
1690	Grund M., Johann	-	67	-	67	43	17	-	7	-	41	23	3
1690	Steller, Peter	-	168	-	168	12	145	7	4	-	90	63	15
1690	Frombknecht Michael	kamarai alkalmazott	156+	-	156+	13	139	-	4	-	10	138	8
1691	Vogl, Matthias	kereskedő	3	-	3	3	-	-	-	-	3	-	-
1691	Tschech, Andreas	cipész	-	7	7	-	-	-	-	-	-	-	-
1691	Badda, Gabriel	a területi tanács tagja	55	-	55	3	50	2	-	-	40	11	4
1691	Planck, Georg	pék	23+	-	23+	20	2	-	2	-	18	5	-
1691	Jodlovi, Samuel	udvari alkalmazott	71	-	71	45	21	-	5	-	41	28	2
1692	Dyk, Lazar	szűcs	1	4	5	-	1	-	-	-	-	1	-
1692	Petrik, Paul	szenátor	12	-	12	2	9	1	-	-	4	8	-
1692	Raduch, Susanna	-	20	-	20	17	2	-	1	-	19	1	-
1692	Schwarz, Peter	udvari alkalmazott	2	-	2	2	-	-	-	-	2	-	-
1692	Gallowicz, Matthias	üveges	21	-	21	2	15	3	1	-	7	12	2
1692	Kueprecht, Conrad	kamarai alkalmazott	24	-	24	19	5	-	-	-	2	22	-
1692	Vyserl, Heinrich	kamarai alkalmazott	54	-	54	1	49	-	4	-	1	45	8
1693	Laurent, Georg	tanár	36+	-	36+	-	31	-	2	3	16	17	3
1693	Raduch, Matthias	szabó	2	-	2	1	-	1	-	-	2	-	-
1694	Ullert, Michael	aranyműves	13	-	13	11	1	-	1	-	6	7	-
1694	Sexti, Samuel	késkészítő	14	-	14	11	2	-	1	-	13	1	-
1694	Swizeni, Georg	tímár	11	-	11	-	5	3	2	1	4	5	2
1695	Slaninka, Caspar	-	24	-	24	11	8	3	2	-	15	2	4
1695	Ramschler, Jakob	aranyműves	48	-	48	38	6	-	4	-	21	22	5
1695	Lannser V., Jakob	kamarai alkalmazott	9	-	9	7	-	-	1	1	-	8	1
1697	Schler, Valerius	kereskedő	10	-	10	2	2	-	6	-	8	1	1
1698	Spetko, Johann	-	20	-	20	-	20	-	-	-	14	6	-
1698	Fischer, Georg	kereskedő	43	-	43	28	12	2	1	-	28	14	1
1698	Leporini, Nicolaus	prédikátor	118	-	118	7	101	3	7	-	81	33	4
1698	Sculteti, Daniel	-	8	-	8	3	4	-	1	-	4	3	1
1698	Polsinger, Jakob	kamarai alkalmazott	49	-	49	26	23	-	-	-	14	30	5
1698	Einnehmer	kamarai alkalmazott	8	-	8	7	-	-	1	-	-	7	1
1699	Kraudin, Anna	kereskedő	N	N	N	-	-	-	-	-	-	-	-
1699	Molitoris, Martin	kereskedő	4	-	4	-	3	1	-	-	1	3	-

1699	Völcker, Gottfried	kereskedő	17	-	17	11	6	-	-	-	11	6	-
1700	Regnet A., Johann	kereskedő	N	N	N	-	-	-	-	-	-	-	-
1700	Patzer, Georg	-	3	34	37	3	-	-	-	-	3	-	-
1700	Petko, Michael	kereskedő	22	-	22	1	20	-	1	-	6	16	-
1700	Rettlich, Johann	kovács	101	-	101	60	37	-	4	-	82	16	3
1700	Schretter	kamarai alkalmazott	20	-	20	2	15	1	2	-	1	19	-
1705	Hinterkircher, Georg	kamarai alkalmazott	117	-	117	21	92	-	3	1	12	99	6
1705	Hermann Gottfried	-	27	-	27	9	17	-	1	-	18	8	1
1710	Ottmayer, Johann	bársonykészítő	3	-	3	2	1	-	-	-	3	-	-
1710	Kron J., Johann	városi alkalmazott	6	-	6	5	1	-	-	-	5	1	-
1712	Parvi, Elias	késkészítő	9	-	9	4	3	1	1	-	7	-	2
1713	Krsko, Nikodemus	posztóképző	8	-	8	-	1	7	-	-	7	1	-
1713	Stephanides, Andreas	-	3	-	3	-	-	3	-	-	3	-	-
1714	Steller, Thomas	prédikátor	213	-	213	41	157	-	15	-	121	78	14
1714	Kraus, Daniel	gyógyszerész	22	-	22	10	12	-	-	-	2	19	1
1714	Wimpiller, Elias	szíjgyártó	2	-	2	1	1	-	-	-	2	-	-
1717	Stenger, Samuel	-	20	-	20	8	12	-	-	-	16	3	1
1719	Simonides, Samuel	-	N	N	N	-	-	-	-	-	-	-	-
1719	Klein, Paul	cipész	1	-	1	1	-	-	-	-	1	-	-
1719	Delphin J., Johann	kamarai alkalmazott	N	N	N	-	-	-	-	-	-	-	-
1721	Sprenger, Adam	takács	6	-	6	4	-	2	-	-	6	-	-
1721	Elsek, Jakob	bársonykészítő	14	-	14	14	-	-	-	-	10	4	-
1726	Domanik, Matthias	lakatos	3	-	3	3	-	-	-	-	3	-	-
1727	Zacharides, Johann	szenátor	N	N	N	-	-	-	-	-	-	-	-
1730	Hinterkircher, Ignatius	bányász (kitermelő)	N	N	N	-	-	-	-	-	-	-	-
1733	Schlesinger, Maria	-	4	-	4	-	-	3	1	-	4	-	-
1733	Stumpf, Jakob	harangöntő	3	-	3	3	-	-	-	-	3	-	-
1733	Gablak, Anna	-	4	-	4	-	2	-	2	-	1	2	1
1738	Zepeneck, Gottfried	cipész	2	-	2	2	-	-	-	-	2	-	-
1739	Haberegger, Rozina	-	N	N	N	-	-	-	-	-	-	-	-
1742	Pichler E., Johann	-	13+	-	13+	11	2	-	-	-	13	-	-
1742	Haring, Thomas	városi alkalmazott	3	-	3	-	3	-	-	-	-	3	-
1743	Quendel, Michael	kereskedő	1	-	1	1	-	-	-	-	1	-	-

1743	Feck, Andreas	-	3	-	3	-	-	3	-	-	3	-	-
1741	Rist, Paul	posztószabó	9	-	9	4	-	4	-	1	8	-	1
1749	Kraus, Samuel	kereskedő	17	1-	18	5	-	12	-	-	13	4	-
1749	Kurkowicz, Michael	bársonykészítő	11	11	11	-	-	-	-	8	3	-	
1749	Scop, Matthias	timár	3	-	3	3	-	-	-	-	2	1	-
1751	Ehn, Georg	szűcs	2	-	2	1	-	1	-	-	2	-	-
1752	Puczkeiller J., Johann	-	5	-	5	5	-	-	-	-	5	-	-
1755	Plintowicz, Paul		38	-	38	-	28	3	6	1	14	20	4
1755	Weiner M., Anna	-	7	-	7	7	-	-	-	-	7	-	-
Össz esen		5116	467	5583	2047	2698	132	222	47	285 6	196 0	300	

### **A magánkönyvtárak nyelvi összetétele**

A nyelvi összetétel elemzésekor a könyvek egyes nyelveken való előfordulását főleg az említett városokon és korszakokon belül vizsgáltuk. Figyelemmel kísértük a nyelvi előfordulást az egyes könyvtári kategóriákon belül is. Az ebből az időből származó szlovák nyelvű könyvek számát már ismerjük. Ezért érdekes, hogy a többi nyelvvel összehasonlítva milyen arányban fordultak elő szlovák könyvek a magánkönyvtárakban. Természetesen azt sem téveszthetjük szem elől, hogy milyen jellegűek voltak a szlovák könyvek.

A nyelvi összetétel elemzésekor a könyvek két kategóriájából indultunk ki: az egynyelvű és a többnyelvű kiadványokból. A többnyelvűek közé soroltuk a szótárakat és lexikonokat is, melyeknél sok esetben nagyon nehéz volt meghatározni, hogy hány és milyen nyelven íródtak. Az egynyelvűek csoportjába soroltuk a német, a latin, a szlovák vagy cseh, a görög, a héber, a magyar, a lengyel, a francia, az olasz stb. nyelven írottakat. A nyelvkönyveknél azt a nyelvet vettük figyelembe, amelyet az illető mű alapján tanítottak.

Sok esetben a nyelvi jellemzőkről rövid jegyzetben tesznek említést a hagyatéki jegyzékek. Az egyes könyveket sok esetben csak nyelvi arculatukkal jellemezték (pl. lateinische Buch, frantzösische Bücher stb.). Természetesen ezt is figyelembe vettük a könyvtár nyelvi összetételének elemzésekor, de nem hagyhattuk figyelmen kívül azokat a problémákat sem, amelyeket nem mindig lehet egyértelműen megoldani. Ezek elsősorban abból adódtak, hogy egyes könyvekről, melyek több nyelvi változatban jelentek meg, nem állt rendelkezésünkre elegendő adat; könyvek jelentős hányada besorolatlan maradt. A könyvtárak nem minden kötetét tudtuk a vizsgálatnak alávetni, egyrészt a már ismertett okokból, másrészt egyes könyvtári jegyzékek nem tüntették fel a könyvek címeit, hanem csak számukat. Könyvcímeket sokszor csupán csak egyes formátumoknál találtunk (például az ívrét könyveket felsorolták, a kisebbeket nem). Selmezbányán a vizsgált időszakban a könyvtárak összes kötete közül 5280 esetben csak megközelítőleg tüntették fel a címet vagy legalább a szerzőt. A jegyzékek pedig még további 1540 kötetről informálnak. A fent említett okokból számolni kell bizonyos eltérésekkel a könyvtárak nyelvi összetételét illetően.

Selmezbányán a XVI. században 857 vizsgált könyv közül 54,8% volt latin, 38,8% német, 3,3% többnyelvű, és 3% íródott egyéb nyelveken. A nagy polgári könyvtárakban a könyvek jelentős hányada latin volt (63,2%), német 28,7%, többnyelvű 4,1% és 4% más nyelvű. A kis magánkönyvtárakban a német és a latin könyvek aránya fordított volt, mint a nagykönyvtárakban, a német munkák 62,9, a latinok pedig csak 34,7%-ot alkottak. Nagyon kevés többnyelvű (1,2%) és más nyelvű (0,8%) kötet fordult elő. A más nyelven írottak közül 21 volt görög, melyek közül 17 tulajdonosa Johann Haunold rektor volt, aki 4 héber nyelvű könyvet is magáénak mondhatott. Egy olasz nyelvű könyve volt Matthias Moldner bányásznak. A vizsgált időszakban egy szlovák (vagy cseh) nyelvű könyvvel találkoztunk, Nicolaus Horn selmezbányai prédikátor tulajdonát képezte a pontosan meg nem határozott postilla.

Besztercebánya magánkönyvtáraiban (XVI. század) 50,9% német és 47,2% latin könyv volt. Egy nagy könyvtárban - Refel Steger prédikátoréban - volt 74,5% latin és 21,6% német. A kis könyvtárakban az arány szintén fordított volt: 78,1% német és 21,9% latin. A besztercebányai polgárok könyvtáraiban nem találkoztunk sem többnyelvű, sem más nyelven írott munkával.

Körmöcbányán a XVI. században a könyvek 69,1%-a volt német és 29,7%-a latin. Jelentéktelen mennyiségben fordultak elő más- vagy többnyelvű kiadványok (0,4% más

nyelvű és 0,8% többnyelvű). Egyetlen esetben, Wolfgang Roll alkamarás könyvtárában fordult elő 88,6% német és 11,4% latin nyelvű könyv. A kis polgári könyvtárakban a német és latin munkák aránya kiegyensúlyozottabb volt, 51,5% német, 45,6% latin.

A nyelvi összetétel jelentős változására a XVII. század folyamán a selmecbányai könyvtárakban nem került sor. Az összes könyv közül 49,2% latin, 45,3% német, 2,6% többnyelvű, valamint 2,1% más nyelven írott volt. A nagyobb könyvtárakban ebben az időben 59,0% latin, 35,2% német, 3% többnyelvű és 2% más nyelvű kiadvány volt. A kis könyvtárak köteteinek majdnem háromnegyede (76,9%) német volt, latin csak 20,7%. A más nyelvű irodalom aránya 1,1%, melynek megoszlása kötetszám szerint a következő: 31 görög, 7 héber, 5 olasz, 4 magyar és francia, 1 lengyel. Két könyvtárban találtunk 4 szlovák (vagy cseh) könyvet.

Hasonló a könyvirodalom egyes csoportjainak aránya a XVII. században a besztercebányai magánkönyvtárakban. Latin művek alkották a könyvek 52,5%-át, német volt 40,7%, más nyelvű 2,3%, többnyelvű 2%. Selmecbányával ellentétben, a XVII. században itt már nagyobb számban fordultak elő szlovák vagy cseh kötetek, a magánkönyvtárakban eléri a 2,1%-ot. A nagy polgári könyvtárakban továbbra is a latin az uralkodó nyelv (64,1%), szemben a némettel (29,5%). Más nyelvű irodalom 2,6%, többnyelvű 2%, szlovák vagy cseh 1,5%-ban fordul elő. A kis könyvtárakban az arány (a német könyvek javára) fordított volt, német 62,7%, latin 29,4%. Jelentősen megnövekedett ebben a században a szlovák irodalom aránya (3,5%), míg a más nyelvűeké és többnyelvűeké csökkent (más nyelvű 1,7%, többnyelvű 1,9%). Más nyelvű könyvek közül ebben az időben Besztercebányán 59 volt görög (melyből 20 Paulus Halvepapis prédikátoré volt), 8 magyar, 4 olasz és 3 francia. A XVII. században 7 lengyel nyelvű kötetet találoztunk, melyek közül egynek tulajdonosa Valerius Schler vászonkereskedő volt, akinek valószínűleg voltak lengyelországi üzleti kapcsolatai.

A körmöcbányaiak magánkönyvtáraiban a XVII. század folyamán a német maradt az uralkodó nyelv, az összkötetszám 52,4%, továbbá 40,0% latin, 3,4% többnyelvű és 1,2% más nyelvű. Míg a nagy könyvtárakban a német irodalom aránya 40,4% volt, addig a kis könyvtárakban elérte az 59,4%-ot is. Latin írásmű volt a nagy könyvtárak köteteinek 54,5%-a, a kis könyvtárakénak csak 31,7%-a. A többnyelvű munkák aránya a kis és nagy könyvtárakban általában egyforma volt (3,2% a kicsikben, 3,7% a nagyokban), csakúgy, mint a más nyelvűeké (1,0% a kicsikben, 1,4% a nagyokban). Szlovák vagy cseh nyelvű könyvek ebben az időben a körmöcbányai könyvtárakban nem voltak.

Selmecbányán még a XVIII. század első felében is az tapasztalható, hogy még mindig a latinak van vezető szerepe (57,1%) a némettel szemben (35,0%). Más nyelvű kiadvány ebben az időben 4,4%-ban, többnyelvű pedig 2,4%-ban volt. A szlovák vagy cseh nyelvű művek száma még ekkor sem érte el az egy százalékot (0,7%). Selmecbánya nagy polgári könyvtáraiban a százalékarány a következő volt: 59,1% latin, 33,1% német, 4,6% más nyelvű és 2,3% többnyelvű. A kis magánkönyvtárakban 71,1% német, 20,6% latin, 4,1% többnyelvű kiadvány volt, a szlovák vagy cseh könyvek előfordulása megnőtt (3,1%), míg a más nyelvű kötetek csak 1%-ot alkottak. A más nyelven írottak közül 15 volt görög, 20 héber, 5 magyar és 7 olasz. Francia nyelvű könyv a XVIII. század első felében 35 példány volt Selmecbányán, melyből is 10 Josef Richter bányászati magánvállalkozó, 18 pedig Samuel Klement városi jegyző tulajdonát képezte.

A XVIII. század első felében a besztercebányai könyvtárakban érdekes változásra lehetünk figyelmesek. A magánkönyvtárakban továbbra is a latin az uralkodó nyelv (55,7%) a némettel szemben (33,4%), ám ugyanakkor kifejezetten emelkedik a szlovák vagy cseh könyvek aránya, eléri az 5,5%-ot. Többnyelvű és más nyelvű kötetek egyformán 2,5%-ban fordultak elő. Míg a nagy könyvtárakban 66,3% latin, 38,3% német, 2,8% más nyelvű és 2,3%

többsnyelvű kötet volt, szlovák vagy cseh művekkel ebben az időben még nem találkoztunk. A kis könyvtárakban a latin és német aránya megközelítőleg azonos volt (40,8 német, 40,1% latin), a cseh vagy szlovák irodalomé pedig elérte a 13,6%-ot, többsnyelvű 2,8, más nyelvű csak 2,0% volt. A más nyelveken írottak közül 7 görög, 5 héber, 5 magyar és 1 olasz volt.

Körmöcbányán ebben az időben a könyvek 52,6%-a német, 45,6%-a latin volt. A többi könyv aránya nem érte el az 1%-ot sem. Az egyetlen nagy magánkönyvtár, a XVIII. század eleji Körmöcbányán Magyar M. Gáspár jegyző és bíró tulajdonában volt, itt a könyvek megoszlása: 61% latin és 36,4% német. A kis polgári magánkönyvtárakban 70,4% volt német és csak 28,7% latin. Ebben az időben sem találtunk Körmöcbányán cseh vagy szlovák nyelvű műveket.

A vizsgált városok magánkönyvtárainak nyelvi összetétele a korai újkorban tehát meglepő egyezéseket mutat. Körmöcbánya kivételével Selmechányán és Besztercebányán a latin maradt az uralkodó nyelv a némettel szemben. Ez az arány Körmöcbányán fordított volt. A nagy könyvtár esetében jelentős eltérések vannak a német és a latin irodalom arányában, egyes korszakokban a latin kétszerese, sőt háromszorosa volt a németnek. Ugyanakkor a kis könyvtárakban a német irodalom aránya volt olyan magas, mint a nagyokban a latiné. A más nyelven és több nyelven írt munkák aránya a vizsgált időszakban jelentősen nem változott. A szlovák és a cseh művek - ami számarányukat illeti - ebben az időszakban indulnak fejlődésnek, legszembetűnőbben a kis polgári könyvtárakban.

A szlovák vagy cseh művek relatíve kisszámú előfordulása több objektív tényezőre vezethető vissza. Egyik oka az, hogy a városok lakossága alapvetően német volt. Másrészt az is igaz, hogy kevés szlovák könyvet írtak, s emiatt fordulnak elő ritkán a polgári könyvtárakban. A fehérhegyi csatáig a szlovák lakosság igényeit is a cseh és morva nyomdák elégítették ki, utána pedig feltételezhetően a cseh emigránsok szászországi nyomdái. Csak a XVII. század harmincas éveiben tapasztalható valamiféle javulás, amikor emigránsok érkeztek e vidékre, akik érdemben járultak hozzá a szlovák irodalom fejlődéséhez.

Selmechányán 8 magánkönyvtárban 18 cseh vagy szlovák kiadványt találunk. Időrendben az első Nicolaus Horn prédikátor hagyatékából származik 1600-ból, aki egy pontosabban meg nem határozott cseh posztillát birtokolt. Érdekes, hogy Johannes Simonides selmechányai német prédikátornak volt a legtöbb cseh és szlovák könyve, többségében vallási tematikájú. Isaac Sharoshi prédikátornak is volt három szlovák nyelvű könyve. Besztercebányán még egy dologra lettünk figyelmesek: szlovák vagy cseh művek, két kivételtől eltekintve, prédikátorok könyvtáraiban fordultak elő és mindig vallási jellegűek voltak. Ennek ellenére Andreas Vultuvius szlovák kántor hagyatékában 1644-ből egyetlen szlovák vagy cseh nyelvű könyv sem szerepelt. Feltehetően persze több szlovák vagy cseh könyv volt az akkori selmechányai polgárok könyvtáraiban, mint azt a hagyatéki jegyzékek mutatják. Fontos okirat tanúskodik erről. Anna Regina - Samuel Mikovíni matematikus, mérnök, térképész és bányásziskolai tanár feleségének - 1760. február 16-án kelt végrendelete tartalmazza, hogy könyvtárát Georg Gregusch selmechányai szlovák prédikátorra hagyományozza, mert sok köztük a szlovák nyelvű - igaz ez már a XVIII. század. Egyéb, szláv nyelven írt könyv egy lengyel nyelvű volt, Isaac Sharoshi prédikátor könyvtárában.

Selmechányával ellentétben, ahol szlovák vagy cseh nyelvű könyveik jobbára a prédikátoroknak voltak, Besztercebányán a városi lakosság más rétegeiből is kerültek ki tulajdonosok. Szlovák könyve abban az időben 8 városi tisztségviselőnek volt (bíró, szenátorok, területi tanács tagjai). Hozzájuk számíthatunk egy vásárost is. Továbbá 4 prédikátor, 4 kereskedő, tanár, orgonaművész, a bányáskamara alkalmazottja, valamint 10 iparos (2 szűcs, aranyműves, üveges, szabó, tímár, késkészítő, posztókészítő, takács és posztószabó) rendelkezett

szlovák nyelvű kiadvánnyal. 11 tulajdonos kilétét nem sikerült megállapítani, de feltételezhető, hogy iparosok voltak. Szlovák könyvet 41 besztercebányai könyvtárban találtunk. Érdekességgént jegyezzük meg, hogy a legtöbb szlovák kötettel Samuel Kraus kereskedő (12), Martin Korod szenátor (9), valamint Johannes Bitsacius prédikátor (9) rendelkezett. Martin Korod 1684-ben készült könyvtári jegyzékében a könyveket nyelvi jellegük szerint két csoportra: szlovák, valamint latin és német nyelvűekre osztották.

A fellelhető szlovák és cseh könyvek közül 108 vallási jellegű volt. Ebből a vallásos irodalomból három csoport emelhető ki igazán, éspedig 27 Biblia, valamint az Ó- és Újszövetség külön kiadásai, 30 énekeskönyv és 14 imakönyv. Csak 14 esetben jelölték, hogy az énekeskönyv Tranovsky műve, de feltehetően a többi is tőle származott. A besztercebányai könyvtárakban fellelhető szlovák irodalmi alkotások utolsó csoportját 19 nyomtatott, különböző szerzőktől származó prédikáció és különböző vallási tárgyú írásmű alkotja.

A polgárok tulajdonában levő szlovák könyv (még ha a napi vallásgyakorlat segédeszköze is volt) a nemzeti azonosságtudat ösztönzőjévé vált. Erről árulkodik továbbá az is, hogy a városi tisztségviselők - akik közvetlenül képviselték a besztercebányai polgárság érdekeit - körében is eléggé elterjedtek voltak a szlovák nyelvű könyvek.

Selmecebánya, de mindenekelőtt Besztercebánya magánkönyvtárainak köteteit elemezve egy nagyon érdekes dologgal találkozhatunk. A könyvek és könyvtárak jegyzékében a szlovák és cseh művek esetében egy rövid jegyzet formájában szóltak nyelvi jellegükről is. Ez a tény nem is lenne annyira érdekes, hogyha abból indulnánk ki, hogy a jegyzékek akkori írója a szlovák nyelv akkori színvonala (a cseh mint irodalmi nyelv szerepelt) és a cseh könyvek jelentős behozatala folytán nem tanúsította volna a két nyelv közti különbséget. Már a XVII. században megkülönböztették a két nyelvet, efelől nincs kétségünk. Időrendben könyvről, mint szlovák nyelvűről, az első feljegyzés 1662-ben készült Selmecebányán (természetesen azon a nyelven, amelyen a hagyatéki jegyzéket írták). Az ezt megelőző időszakban, a XVII. század elejétől cseh könyvekként jelölték őket. Besztercebányán hasonló megjelöléssel (a nyelvi jelleget illetően) már 1631-ben találkoztunk egy hagyatéki jegyzékben. Első látásra ez a dolog nem volna annyira jelentős, ha nem ugyanazon hagyatéki jegyzéken belül találtuk volna a szlovák és cseh nyelvű könyvek megkülönböztetését. Hasonló megjegyzésekkel nem egy polgár hagyatéki jegyzékében találkoztunk.

A könyvtárakban előforduló szlovák és cseh nyelvű könyvek elemzésekor újabb érdekes problémával találtuk szemben magunkat. Amint az az eddigi szlovákiai kutatásokból ismert, szlovák nyelven a vizsgált időszakban nem adtak ki Bibliát. Az igényeket külföldi behozatalból elégítették ki, mert itt nem voltak meg a kiadáshoz szükséges feltételek. Az első szlovák Biblia 1722-ben jelent meg külföldön. Izrael Grelnert besztercebányai polgár 1667-es hagyatéki jegyzékében a könyvek között megemlítenek egy bizonyos „Biblia sacra slavica”-t is (ez a megjelölés lehet szláv vagy szlovák). Ettől az időtől kezdődően a Bibliát illetően elég gyakran találkozunk a besztercebányai magánkönyvtárak jegyzékeiben a cseh mellett a szlovák megjelöléssel is. Első ízben 1690-ben egy szlovákul írt hagyatéki jegyzékben található a „Slovenska Biblia” megjelölés. 1733 után a besztercebányai polgárok hagyatéki jegyzékeiben ez a megjelölés egyáltalán nem számított kivételesnek.

Nagyjából tehát a XVII. század ötvenes éveitől kezdve figyelhető meg a szlovák lakosság nemzeti öntudatának formálódása. Több bizonyíték tanúskodik arról, hogy ekkor a szlovák és cseh nyelv közti különbség már tudatosult. A különbség tudatosítása valószínűleg nemcsak a szlovák lakosság körében volt ismert. A „szlovákság” szándékos hangsúlyozásában, sok olyan esetben is, amikor minden valószínűség szerint például cseh eredetű Bibliákról volt szó, a „szlovák Biblia” megnevezés arra szolgált, hogy az ebben a térségben élő többi nemzetnek



megmutassák, nekik is van saját nyelvű remekművük, melynek abban az időben kétségtelenül a Biblia számított.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy a szlovák nyelvű könyvek beszercebányai, selmecbányai és körmöcbányai magánkönyvtárakban való előfordulását sem számban, sem százalékarányban nem lehet teljesen pontosan meghatározni. Abból a feltevésből kell kiindulnunk, hogy csak a polgári könyvtárak egy részét vizsgáltuk. Végül a könyvek és könyvtárak jegyzékei sok esetben nem jelölik az összes kötetet. Elisabeth Oberland beszercebányai könyvkötő 1666-os hagyatéki jegyzékéből megmaradt azoknak a könyveknek a leltári jegyzéke, melyeket bekövetkezett halála miatt már nem tudott eladni. Raktárában több, mint 108 példány szlovák és cseh könyv volt, melyek közé nem számoltunk például 411 német és szlovák olvasókönyvet, 69 latin és szlovák katekizmust, 342 különböző latin és cseh prédikációt, sőt Comenius Vestibulumának 145 német, latin, szlovák nyelvű példányát sem. A könyvkötő könyvjegyzékéből származó adatok bizonyítják, hogy volt érdeklődés a szlovák irodalom iránt. Az irodalmi művek ezen fajtáit (tankönyvek, katekizmusok, kalendáriumok) azonban a könyvek jegyzékei és a polgári magánkönyvtárak leltári jegyzékei nem mindig tüntették fel. Ez valószínűleg olcsó árúkból fakadt, valamint a gyakori használat során hamar elhasználódtak, tönkrementek és elértéktelenedtek.

### **A könyvek származása és beszerzésük módjai**

A könyvek származását kutatva nem hagytuk figyelmen kívül azokat a problémákat sem, melyek abból fakadtak, hogy (három kivételtől eltekintve) nem álltak rendelkezésünkre a könyvtárak katalógusai, csupán a könyvek jegyzékei. A hozzáférhető vagyonyjegyzékekből kellett tehát kiindulnunk, melyek csak ritkán tüntették fel a könyvek kiadásának helyét és idejét. A vagyonyjegyzékek adataihoz hozzávettünk minden olyan adatot is, amelyet a magánkönyvtárak katalógusaiban találtunk. Megkíséreltük nyomon követni a könyv kiadása és a hagyatéki jegyzékben való megjelenése közötti időintervallumot is. Végül bizonyos mértékig megvizsgáltuk a behozatalt, a könyvek hazai értékesítését, beszerzésük egyéb módját és áraikat.

A magánkönyvtárak fennmaradt katalógusai, valamint egyéb birtokunkban lévő adatok alapján Selmecbányán kb. 450 könyv esetében sikerült megállapítani a kiadás helyét. A legtöbbet Németországban (ideszámítva most Strasbourgot is) adták ki, mégpedig Lipcsében (104), Frankfurtban (52), Wittenbergben (31), Nürnbergben (27), Tübingenben (21), Jénában (16), Strasbourgan (15), Ulmban (14), Halléban (13), Berlinben (9), Hamburgban (8), Kölnben (7), Drezdában (6), Lübeckben (5), Lüneburgban (5), Augsburgban (4), Helmstedtben (4), Altdorfban (3), Rostockban (3), Marburgban (3), Hannoverben (2), Giessenben (2), Brémában (2), Coburgban (2), Greifswaldban (2), valamint egy-egy könyv kiadási helye volt Magdeburg, Erfurt, Freiburg, Braunschweig, Stuttgart, Altenburg, Dortmund, Gotha, Riessen, Merseburg. A francia könyvek túlnyomórészt a híres lyoni nyomdai központból származtak (14), de nem számítottak kivételnek a párizsi kiadások sem (3). A francia kiadványokhoz hasonló számban voltak a selmecbányai könyvtárakban holland és svájci kiadású könyvek is, az alábbi városokból: Amsterdam (11), Hága (2), Deventer (1), Bázeli (9), Genf (3), Zürich (1). Az említett helyeken kívül találhatóak sziléziai (Boroszló 4, Zhorelec 3) és luzsikai (Budysin 1) kiadványok is. Szórványosan fordultak elő antwerpeni, nördkopingi, rigai, londoni és koppenhágai kiadványok. Egyetlen Bécsben kiadott könyvet találtunk. Az itthoniak közül egy-egy Lőcséről, Kassáról, Nagyszombatból valamint Pozsonyból származott.

Besztercebányán a vizsgált időszakban kb. 100 könyv kiadási helyét tudtuk megállapítani. A legtöbb kiadvány németországi volt: Wittenberg (21), Nürnberg (13), Lüneburg (8), Lipcse (7), Frankfurt (5), Tübingen (6), Brandenburg (3). Két-két könyv kiadási helye volt Drezda, Magdeburg, München és Ingolstadt, egy-egy pedig Köln, Warmsdorf, Mainz, Hannover, Regensburg és Stuttgart. A svájci kiadványok Bázélből (3), az olaszországiak Pádovából (1) és Velencéből (1), a sziléziaiak Boroszlóból (2), a hollandiaiak Amsterdamból (2), a délnémetalföldiek Antwerpenből (2), az ausztriaiak Bécsből (1), a morvaországiak Brünnből (1) és végül a hazaiak egy-egy példánya Lőcséről és Nagyszombatból származott.

Körmöcbányán a vizsgált időszakban egyetlen olyan katalógussal sem találkoztunk, mint Selmecebányán vagy Besztercebányán. A körmöcbányai jegyzékekben csak ritkán említették a könyvek kiadási helyét. Azért össze tudtuk hasonlítani a helyzetet az említett városokkal a városi könyvtár katalógusa alapján, melyet a múlt század végén Pavol Krizko körmöcbányai történész és levéltáros készített azokról a könyvekről, melyeket a város 1754-ben vásárolt meg Melchior Magyar Gáspár körmöcbányai bíró és jegyző örököseitől. Ezen könyvek között szerepeltek olyan kiadványok is, melyekkel Besztercebányán és Selmecebányán már találkoztunk.

Mivel részletes elemzésnek csak azokat a könyveket vetettük alá, melyeknél a kiadás helye pontosan fel volt tüntetve, így a kép, amelyet kaptunk, szükségképpen hiányos. A XVI-XVIII. században a hazai nyomdákból származó kötetek száma nem volt magas. Ez abból következik, hogy a hazai kiadványok valószínűleg olcsóbbak voltak, könnyebben kerülhettek az érdeklődők tulajdonába és hamarabb el is használódtak. A viszonylag alacsony árakra példaként említhetünk egy esetet: özvegy Karasné 1634-ben a körmöcbányai városi iskolának 25 aranyat adományozott 500 db tankönyv megvásárlására. A tankönyveket Lőcsén kellett kinyomtatni. Hasonlóan nagyobb számban fordulhattak elő Csehországból, Morvaországból, Sziléziából és a környező vidékekről származó kiadványok.

Tény azonban, hogy a magánkönyvtárakban fellelhető könyvek jelentős része külföldi egyetemi központokban látott napvilágot, tehát a peregrinus diákoknak köszönhetően jutott el a hazai városokba is.

A könyvek származásának vizsgálatakor fontos a könyv megjelenése és a városi lakosság hagyatéki jegyzékeiben való megjelenése közti időintervallum ismerete.

Elias Augustini selmecebányai szlovák prédikátor 1711-ből származó hagyatékában 45 kiadvány kiadási évét sikerült megállapítani. A könyvek közül a XVI. században tizenötöt, a XVII. század első felében tizenkettőt, a XVII. század második felében pedig tizennyolcat adtak ki. A XVIII. század első évtizedéből származó kiadványokkal Augustini könyvtárában nem találkoztunk. Az utolsó kiadási év 1675 volt, ami azt jelenti, hogy a legrövidebb intervallum a könyv kiadása és a könyvtári katalógusba való bekerülése közt 36 évnél valamivel rövidebb.

Johannes Simonides selmecebányai német prédikátor könyvtáráról készült 1739-ből származó katalógus időintervallumainak vizsgálatakor 360 kötetnél volt feltüntetve a kiadás éve is. Ebből a XVI. században tizennégy kötetet adtak ki, még a XVII. század első felében ötvenhét, második felében százhatvannyolc kötetet. Simonides könyveinek közel egyharmada a XVIII. század elejéről származik.

A viszonylag pontos adatoknak köszönhetően Simonides könyvtárában közelebbről szemügyre vehettük a könyvek megjelenése és a katalógusba való felvétele közt eltelt időt. Ennek tanúsága szerint a XVII. század utolsó évtizedében negyvenhat, a XVIII. század első évtizedében negyven, második évtizedében huszonhét, harmadik évtizedében huszonhat könyv került kiadásra. Az 1730 és 1739 közt eltelt évekből (a katalógus elkészítése) huszonhét

könyv származik. 1737-ből pedig hat kiadás, közülük négy német (Lipcse 3, Helmstedt 1) és két sziléziai (Boroszló). 1738-as négy német kiadás: Berlin, Lipcse, Hamburg, Augsburg és egy sziléziai: Boroszló. Még a katalógus elkészültének évében is szó van egy kiadványról, de a származási hely megjelölése nélkül. Simon Freund beszercebányai órásmester 1689-ből származó könyvtárában harmincnégy kötet a XVI. századból, hét a XVII. század első, és három a második feléből való. A legutolsó kiadvány 1674-re datált, tehát kiadási éve és a hagyatéki jegyzékbe történő megjelenése közti idő kevesebb tizenöt évnél.

Az említett időintervallumok vizsgálata azonban számos problémába ütközik, s a kapott eredmény sem igazán értékelhető. Összehasonlítva Elias Augustini és Simon Freund esetét, látjuk, hogy míg az első esetben harminchat év, addig a másik esetben alig tizenöt évet jelentett. Simonides esetében pedig kurrens beszerzésről beszélhetünk. Általános tanulság lehet tehát egy feltételezés: a könyvek kiadása (még ha távoli külföldi országban történt is) és a hazai könyvtárakban való megjelenése között eltelt idő nem számottevő. Simonides, illetve Augustini példája a két szélsőség.

A nem számottevő hazai termelés mellett - láthatóan - különféle módokon külföldről kellett beszerezni a könyveket. A XVI. század közepétől a bányászati vállalkozások egy része állami tulajdonba került, ami azt jelentette, hogy a bérletbe adott bányák körül megjelentek a külföldi vállalkozók. E vállalkozókkal együtt érkeztek a különféle bankárok és hivatalnokok, akik nyilván sok könyvet is hoztak magukkal. Kiemelkedik közülük Hans Dernschwam, a Fuggerek faktora, aki Beszercebányán élt és kitűnő könyvtára volt. Megemlíthetjük még Wolfgang Roll körmöcbányai alkamarást, aki hosszabb időt töltött Jáchymovban is. A példák arról tanúskodnak, hogy az idegen alkalmazottak és hivatalnokok érkezése (nemcsak külföldről, hanem Magyarország más tájairól is) a könyvtánpótlás egyik forrása volt nemcsak a XVI. században, hanem az ezt követő időszakokban is. Mint említettük, a külföldön tanuló diákoknak köszönhetően is érkeztek könyvek. Szintén külföldről hoztak be könyveket azok a prédikátorok és tanárok is, akik átmenetileg vagy állandó jelleggel itt tevékenykedtek. Fennmaradt adatok szerint egyes városok saját költségükre biztosították a tanárok és a prédikátorok könyveinek, könyvtárainak, tehát ingóságainak messze földről való behozatalát. 1596-ban Selmezbánya városi tanácsa kiküldte Ulrich Reuter polgárt, hogy nyerve meg a város szolgálatának Balthasar Fischer gráci prédikátort. Az út negyvennégy napig tartott és 547 aranyba került a városnak. Hasonló esete volt Matthias Eberhardt selmezbányai prédikátornak is, aki Jihlaváról jött, és feltételei közt szerepelt az is, hogy a városi tanács biztosítson könyvtárának megfelelő, nem tűzveszélyes helyiséget.

A külföldi könyvkereskedők is érdeklődtek e terület iránt. Erről tanúskodik Dionysius Kramer boroszlói (breslaui) könyvkereskedő könyvjegyzéke is 1579-ből, aki üzleti útja során halt meg Körmöcbányán. A jegyzékben többnyire a napi vallásgyakorlat könyvei és nagy mennyiségű tankönyv szerepelt. Körülbelül 211 különböző formátumú könyvet tartalmazott. A XVI. században a tankönyvek külföldi behozatala elősegítette a városi iskolaügy fejlődését.

A külföldről történő könyvbehozatal mellett a XVI. században már találkozunk olyan adatokkal, melyek a belső könyvforgalom létezését bizonyítják. Ha eltekintünk Christophorus Sculteti-Schultz beszercebányai nyomdájának rövid működésétől (melynek termeléséből mindössze két munkáról tudunk 1578-ból), látható, hogy a vizsgált városokban a XVII. században nem működött semmilyen nyomda. Voltak azonban könyvkötők és könyvkereskedők, akik a könyvterjesztést is végezték. A XVI. század második felében dolgozott Körmöcbányán Esaias Nehemias Fabricius könyvkötő és könyvkereskedő, aki Leonard Tielesch körmöcbányai rektor és jegyző veje volt. Korponán fennmaradt az a Hans Gallen kassai könyvkereskedő nevére 1582. június 24-én kiállított engedély, mely szerint engedélyezik számára a szabad könyvárusítást és -terjesztést. Az engedély meghagyja, hogy a

királyi városok, a kisvárosok, a várkapitányok ne akadályozzák a könyveladásban. 1621-ben könyvkereskedői engedélyt kapott Körmöcbányán Petrus Leonhardi rektor kollégája, egy bizonyos Praetorius. Fennmaradt Elisabeth Oberland besztercebányai könyvkötő hagyatéki jegyzéke 1666-ból, az eladásra szánt könyvek lajstromával. A még bekötetleneken kívül 1800 példánya volt raktáron. A könyveknek majdnem fele tankönyv volt, közülük 623 olvasókönyv. Jelentős csoportot alkottak a katekizmusok (melyek tankönyvül is szolgáltak), valamint az ima- és énekeskönyvek (utóbbiak a készlet csaknem 10%-át tették ki). Nem árt megjegyezni, hogy könyvei között Jan Amos Komensky (Comenius) műveinek 153 példánya is szerepelt. Ezen kívül a hagyatéki jegyzékben három és fél bekötetlen ívterjedelmű cseh evangéliummal, 139 különböző rézkarccal találkoztunk, melyeket a besztercebányai és a környékbeli érdeklődőknek szántak. A könyvkötők 1699-től tömörültek céhekbe.

Végül meg kell jegyezni, hogy a felvidéki városok könyvnyomdászai saját termelésükön kívül biztosították a könyvek értékesítését is, ráadásul nemcsak azokban a városokban, ahol működtek, hanem ott is, ahol nem voltak nyomdák. Besztercebányán és Selmecebányán csak a XVIII. század második felében alakultak nyomdák. A könyvanyag korabeli állapotáról informál Michael Fabri selmecebányai könyvkötő hagyatéki jegyzéke 1786-ból. A jegyzék azért is érdekes, mert részletes képet ad azokról a szerszámokról is, melyeket munkája során használt.

A városi lakosságnak a korai újkorban további lehetőségei is adódtak könyvek beszerzésére. Találkoztunk olyan esettel, amikor a könyveket közvetlenül külföldről rendelték meg. 1580. március 18-i keltezéssel fennmaradt egy levél, mely szerint Georg Stufflebach tübingeni nyomdász Selmecebányára küldött 16 könyvet Lorand Joninscher selmecebányai rektornak 4 arany és 7 dénár értékben. Nem ment ritkaságszámba, hogy a polgárok egymás közt is adták-vették a könyveket. Selmecebányán 1589-ben Martin Endter hagyatékából Matthias Barbaritsch városi jegyző 19 könyvet vett meg, 8 arany 2 dénár értékben. Körmöcbánya városi tanácsa utasította Stephan Wanner prédikátor özvegyét, hogy vásárolja vissza a könyveket, melyeket férje halála után eladott. 1662-ben Samuel Stefani körmöcbányai jegyző a városi tanács megbízásából az ottani iskola részére Pozsonyban vásárolt könyveket 15 arany 36 dénár értékben. Hasonló történt a körmöcbányai iskola számára Lőcséről rendelt tankönyvekkel. Ha már az iskolákat említettük, megjegyezhetjük, hogy egyes esetekben a gazdagabb körmöcbányai polgárok könyveket ajándékoztak a szorgalmas diákoknak. Körmöcbányán Johann Sturm rektorkodása alatt az 1604-ből származó iskolai rendtartás megtiltja a diákoknak a könyvekkel és tankönyvekkel való kereskedést. 1650-ben Michael Raab rektor veje megkérte a körmöcbányai városi tanácsot, hogy engedélyezze apósa könyvtárának használatát. Természetesen a könyvek beszerzésének léteztek még más módjai is - például öröklés, adományozás, kölcsönzés stb.

Amint azt már a könyvtárak nagyságának és kiterjedésének elemzésekor elmondtuk, a könyvtárak tulajdonosai a tehetősebb polgárok soraiból kerültek ki - az iparosok, a patriciátus, az értelmiségiek köréből (közéjük sorolhatjuk a bányászkamara hivatalnokait és alkalmazottait is). A magánkönyvtárak nagyságát sok esetben a tulajdonos szociális helyzete befolyásolta. Fontos szerepe volt a műveltségi szintnek, foglalkozásnak is. Gyakran találkozunk a könyvek és könyvtárak jegyzékében a könyvek, vagy az egész könyvtár pénzértékének feltüntetésével. Johannes Simonides selmecebányai német prédikátornak volt a legértékesebb könyvtára, amivel találkoztunk: 1739-ben 423 aranyra értékelték. Samuel Klement selmecebányai városi jegyző könyvtára 1729-ben 145 aranyat ért. Besztercebányán csak két olyan magánkönyvtár volt, melyet száz aranyon felül értékelték: Thomas Steller prédikátoré 1714-ben 297, Johann Zacharidesé 1727-ben 120 aranyat ért. Körmöcbányán 173 aranyra értékelt könyvtár

tulajdonosa volt Magyar Melchior Gáspár. Az említett könyvtárak többsége a XVIII. század első feléből származik.

Az egyes könyvek értéke könyvtártól függően változott és jelentősen ingadozott. A könyvek ára elsősorban a kötés típusától és minőségétől függött, valamint a formátum nagyságától és a többi formai tulajdonságból. A legdrágább könyv, melynek sikerült nyomára bukkannunk a hagyatéki jegyzék alapján Martin Luther tízkötetes összes művei voltak, a XVIII. század elején, 27 arany 60 dénár értékben - persze ez akkor már régiségnek számított. A Luther-Bibliát, melyet Lüneburgban adtak ki 1680-ban, 18 aranyra értékelték, ennek közelebbről meghatározhatatlan másik kiadása ugyanabból az évből 21 arany 60 dénár árú volt. A többi Biblia ára 2 és 10 arany között ingadozott. A XVII. század végén és a XVIII. század elején a szlovák vagy cseh Bibliák ára 7 arany körül volt.

Selmecebányán találunk egy dátum és aláírás nélküli levelet, valószínűleg a XVII. század közepéről származót, melyet Johann Breüer (Brewer?) polgár és könyvkötő írt Besztercebánya városi tanácsának, és benne az egyes könyvek árára tett javaslatot. Konkrét kiadványok árait is feltüntette benne. A legolcsóbb egy pontosabban meg nem határozott lőcsei kalendárium volt: 9 dénár. A legdrágábbak közé tartozott Ovidius összes műveinek kiadása, melynek ára elérte a 360 dénárt. Az említett levélben foglaltattak a különböző kötések árai is. A Breüer által ajánlott legdrágább kötés disznóbőrből készült, a legnagyobb formátum egy kötéséért 360 dénárt kért. A pergamenkötések kb. a felébe kerültek. Tranovsky zsoldároscopyve nyolcadívrét formátumban 150-180 dénárba került. Ha a kötés aranyozott volt, akkor ára ugyanabban a formátumban 230-240 dénár is lehetett. Kisebb formátumban a zsoldároscopyv ára kb. 90-100 dénárba csökkent. A magyar, a német, a szlovák nyelvű olvasókönyvek ára 15 és 18 dénár között ingadozott, aranyozott kötésben 30-36 dénár volt. A fent említett árak szerint a könyvek formai tulajdonságai jelentősen befolyásolták árukat. Johann Breüer levele végén felpanaszolja, hogy a többi kötésfajta díjszabását nem tudja feltüntetni, mivel az a megrendelők (akikből az utóbbi időben meglehetősen kevés van) igényeitől függ.

## **II. A magánkönyvtárak tematikus összetétele**

A városi magánkönyvtárak tartalmi összetételének elemzésekor elsősorban a vallási és a világi tematikájú könyvek előfordulási arányát vizsgáltuk. Ezt a vizsgálati módszert azért tartottuk fontosnak, mert olyan időszakról van szó, amikor elsőrendű szerepet játszott a vallás. Továbbá - mint azt már többször leszögeztük -, olyan területről van szó, ahol a gazdasági életben uralkodó szerepe volt a bányászatnak, a kohászatnak és a hozzájuk kapcsolódó iparágaknak. Ismert tény, hogy a bányászat és a kohászat ebben az időszakban több természet- és technikatudományi ágazat bölcsője volt, melyek nem kis mértékben hatottak a társadalom szellemi és gyakorlati életének fejlődésére.

A második fejezetben a vallási irodalom egyes csoportjaival, valamint a könyvtárakban való előfordulásukkal és elterjedésükkel foglalkoztunk. Hasonlóan jártunk el a nem vallási (világi) könyvek esetében is. A vallási és a világi irodalom előfordulásának ismerete még nem ad kielégítő választ azokra a kérdésekre, mely művek és főleg mely szerzők lehettek a legolvasottabbak abban az időben, valamint mely művek voltak a legelterjedtebbek.

### **A könyvtárak tematikus összetétele**

Választott felosztási módunk több tekintetben is problémákat rejt, mivel néha nagyon nehéz meghúzni az ebből az időből származó művek közt a pontos választóvonalat. Sok könyv tartalmánál fogva egyidejűleg tartozik mind a vallástörténet, a filozófia, vagy a természettudomány stb. tárgykörébe. A korabeli tudományos munkák egynémelyikénél mai szemszögből nehéz eldönteni, hogy az irodalom mely válfajához tartozik. A helyzetet nehezítik a hagyatéki jegyzékekben pontatlanul és hiányosan fellelt adatok is.

A vizsgált időszak kb. 200 éve alatt Selmecebánya polgári magánkönyvtáraiban 5280 kiadványt regisztráltunk. A magánkönyvtárakban a XVI. századból származó kötetek nagy része (56,4%) laikus, csak 39,6% vallási tematikájú. Az adatok elégtelensége miatt a könyvek 4,1%-át nem sikerült besorolnunk egyik csoportba sem. Selmecebánya nagyobb könyvtáraiban a világi irodalom aránya ebben az időben elég jelentős volt. A könyvirodalom 63,7%-át alkotta, a vallási irodalom csak 32% volt. Ezzel ellentétben a kisebb könyvtárakban az arány fordított volt a XVI. században: 57,8% vallási és 38,6% világi tárgyú mű.

A tematikus összetételt illetően a XVII. században sem került sor jelentős változásokra a selmecebányai könyvtárakban (52,2% világi és 43,3% vallási tematikájú mű). A nagyobb könyvtárakban is megmaradt a jelentékeny különbség, ahol a laikus irodalom az összes mű több, mint felét alkotta (57,8 laikus, 37,4% vallási irodalom). A kis könyvtárakban az arány fordított maradt: 61,5% vallási, 35,6% laikus mű.

Selmecebánya könyvtáraiban a XVIII. század első felében is hasonló irányzat uralkodik, mint az előző századokban. Világi jellegű kötetek alkották a könyvtárak állományának 54,1, vallásiak pedig csak 37,8%-át. Hasonló a helyzet a nagyobb könyvtárakban is, a művek túlnyomó többsége (55%) világi jellegű a vallással (36,7%) szemben. Selmecebánya kisebb könyvtáraiban a XVIII. század első felében 58,8% vallási és 31,8% világi jellegű művet tartottak számon.

Besztercebánya magánkönyvtáraiban a vallási és világi tárgyú művek aránya Selmecebányához viszonyítva majdnem fordított volt. A XVI. században 68,9% vallási és csak 25,5% világi

tárgyú könyv fordult elő. A kis könyvtárakban a különbség még szembetűnőbb volt: 65,5% vallási és 34,5% világi tárgyú mű. Besztercebányán az említett időszakban csak egy nagy könyvtárat találtunk, Rafael Steger prédikátor tulajdonában volt. A könyvtár tartalmi összetétele a tulajdonos foglalkozását híven tükrözte, 72,5% vallási és csak 15,7% világi tárgyú művet tartalmazott.

A XVII. században nem sokat változott Besztercebánya könyvtárainak tartalmi összetétele. A könyvek több, mint fele (55,8%) vallási, 38,1% világi tárgyú. A nagy könyvtárakban a helyzet a következő: 53,7% vallási, 39,3% laikus mű. Hasonló volt a kis könyvtárak köteteinek tematikus megoszlása is: 59,6% vallási és 35,6% laikus jellegű művet tartalmaztak. Végül a XVIII. század első felében a vallási irodalom a kötetek 54,3%-át, a világi pedig 40,9%-át tette ki. A nagy könyvtárakban már nem volt olyan számottevő különbség a két csoport arányában (49,9% vallási, 44,8% világi mű). Kisebb könyvtárainkban az eltérés az előző időszakhoz hasonlóan nem változott, vallási tartalmú volt a művek 60,9%-a, laikus pedig 35,4%-a.

Körmöcbánya magánkönyvtáraiban a könyvanyag tematikus megoszlása részben megegyezett a besztercebányaival. A XVI. században 54,4% volt vallási, 43,2% nem vallási jellegű mű. Itt a kisebb könyvtárakban 49,3% világi és 47,0% vallási jellegű munka volt található. Besztercebányához hasonlóan a XVI. században Körmöcbányán is csak egy nagy polgári magánkönyvtár volt, Wolfgang Roll alkamarás tulajdonában. Tematikus összetétele azonban nem felelt meg a tulajdonos foglalkozásának: 62,6% vallási és csak 36,6% világi vagy laikus kötetet tartalmazott.

A XVII. században Körmöcbányán a polgárok magánkönyvtáraiban az említett két tematikus csoport aránya a XVI. századihoz hasonló, bár nem olyan kifejező. Vallási a kötetek 51,1, laikus 42,6%-a. A nagyobb könyvtárakban a vallási irodalom volt túlsúlyban: 60,4%, laikus csak 36,8%. A kis könyvtárakban - a többi várossal ellentétben - a vallási és a laikus irodalom aránya ebben az időszakban aránylag kiegyensúlyozott volt. A magánkönyvtáraknak ebben a kategóriájában 45,6% volt a vallási és 45,9% a laikus irodalom aránya. A XVIII. század első felében Körmöcbánya polgárainak könyvtáraiban kiegyenlítődik az egyes tematikus csoportok aránya. Vallási művek alkotják a könyvtárak köteteinek 49,6, laikusok pedig 47,3%-át. A város kisebb könyvtáraiban a helyzet a többi városéhoz hasonlóan alakult: 69,4% vallási és csak 28,7% nem vallási tárgyú kötet. A XVI. századi állapotokhoz hasonlóan a XVIII. század első feléből is csak egy nagy körmöcbányai magánkönyvtárról tudunk, melyet Magyar M. Gáspár városi jegyző és bíró birtokolt. A könyvek aránya: 64,4% világi és 31,3% vallási mű.

Selmecbányán kívül nem találoztunk olyan esettel, hogy a város könyvtáraiban a laikus művek lettek volna túlsúlyban.

Természetesen tudjuk, hogy Besztercebánya és Körmöcbánya nagy könyvtárainak XVI. századi állapotáról nem rendelkezhetünk elég adattal. Leszögezhetjük, hogy amíg Besztercebányán és Körmöcbányán a magánkönyvtárak köteteinek több, mint a fele a világiakkal szemben vallási tematikájú volt, addig Selmecbányán ez az arány fordított. A kis könyvtárakban a vizsgált időszakok majd mindegyikében a vallási és a világi tárgyú művek aránya majdnem azonos volt. A könyvtáraknak ebben a csoportjában a vallási tárgyú művek voltak többségben. Kivételt képeztek a körmöcbányai kis könyvtárak, ahol azonban nem áll rendelkezésünkre elég könyvtár ahhoz, hogy részletesen figyelemmel kísérhessük tematikus összetételüket.

A nagy magánkönyvtárak tematikus összetétele a kis könyvtárakkal szemben az egyes városokon és korokon belül elég jelentős eltéréseket mutat. Példának okáért, amíg a XVII. században Besztercebányán és Körmöcbányán a könyvek több, mint ötven százaléka vallási tematikájú, addig Selmecbányán a helyzet pont fordított. A XVIII. század első felében

tapasztható bizonyos változás, amikor például Besztercebányán a vallási és a világi irodalom aránya bizonyos fokig kiegyenlítődik. Selmecebányán a két tematikus csoport aránya az előző időszakokhoz hasonló maradt.

Besztercebánya könyvtáraiban a vallási jellegű irodalom viszonylag magas aránya azzal is magyarázható, hogy a XVII. században a könyvtárak tulajdonosai közt hét prédikátor és egy tanár volt. Az értelmiség képviselőinek e csoportja alkotta akkortájt a nagy könyvtárak tulajdonosainak majdnem egynegyedét. Könyvtáraikban túlnyomórészt vallási tárgyú művek voltak. Ezeket a könyvtárakat nem hagyhattuk ki a tematikus összetétel elemzéséből, hiszen a prédikátorok működésükkel a városi lakosság jelentős rétegére hatottak és tevékenységük alapjául sokszor éppen az az irodalom szolgált, amelynek tulajdonosai voltak. A prédikátorok tulajdonában levő könyv sokkal több ember világnézetének formálódására volt hatással, mint az a könyv, mely a városi lakosság egyéb képviselőinek tulajdonát képezte.

A vallási tárgyú műveknek a kisebb könyvtárakban való magas százalékarányát a következőkkel magyarázhatjuk: a kis könyvtárak tulajdonosai nagyrészt a városi lakosság középrétegéből kerültek ki (iparosok, kereskedők, a bányászkamara alacsonyabb beosztású alkalmazottai és hivatalnokai). A tulajdonosok e csoportjának munkája elvégzéséhez nem volt szüksége tudományos- vagy szakirodalomra. A napi vallásgyakorlat és az általános tájékozódás viszont azokat a műveket követelte meg, amelyeket mi a vallási csoportba soroltunk.

Persze ezzel nem azt állítjuk, hogy nem léteztek kivételek. A besztercebányai iparosok szak- és egyéb irodalmi érdeklődéséről tanúskodik Johann Rettlich kovács, Jakob Ramschler aranyműves, Simon Freund órás, Gaspar Ebert lakatos könyvtára. Hasonló példaként említhetjük meg Zacharias Vogel körmöcbányai kovácsot, akinek könyvtárában különböző görög és latin tankönyvek, valamint több antik szerző műve is megtalálható volt.

### **Teológia, a napi vallásgyakorlat könyvei**

A vallási irodalom csoportokra való osztásakor bizonyos problémákkal találtuk szemben magunkat. Sok esetben nagyon nehéz volt egyes műveket fajtájuk és tartalmuk alapján az egyes csoportokba besorolni. Sok nyomtatvány tartalma nem egyértelmű (nemcsak a vallási irodalom tárgykörében, hanem a laikus irodalom esetében is).

A vallási irodalmat hét csoportra osztottuk fel. Az első csoportba tartoznak a Biblia, az Ó- és Újszövetség különböző kiadásai (jegyzetekkel vagy anélkül), valamint a zsoltárok. A második csoportba sorolhatók az egyes szerzők homiletikai írásai, az evangéliumi és apostoli hitvallások, a temetési beszédek és posztillák, melyek különböző céllal készültek és más-más jellegük volt. A harmadik tematikus csoportba az imakönyvek, az énekeskönyvek és zsoltároskönyvek (és parafrázisok) tartoznak. Teológiai munkák és vallási vitairatok alkotják a negyedik csoportot. Ötödik csoport a prédikátorok munkájához szükséges ügyiratok és kézikönyvek. Az utolsó előtti csoportba soroltuk a különböző egyházi tanítók és jelentős teológusok összes műveit és életrajzeit. Végül az utolsó, hetedik csoport kötetei a katekizmusok, ezek egyben tankönyvek is voltak.

A Biblia a vallási irodalom alapműve. Az Ó- és Újszövetség különböző kiadásai voltak a legelterjedtebb könyvek a magánkönyvtárakban. A vizsgált városok könyvtáraiban az első tematikus csoport részaránya a vallási irodalmon belül 13%. E csoport művei Selmecebányán a XVI. században 13,3, a XVII. században 13,6, és a XVIII. század első felében az összes vallási mű 11,8%-át alkották. Léteztek bizonyos eltérések a könyvtári kategóriákon belül. A XVI. században a vallási alapművek Selmecebányán a nagy könyvtárakban 12,4, a kis könyvtárakban 14,5%, a következő évszázadban a nagy könyvtárakban 10,0%, a kis



könyvtárakban 20,1%, végül a XVIII. század első felében a nagy könyvtárakban 11,3%, a kis könyvtárakban 17,5%-os arányban fordultak elő. Besztercebányán a fent említett csoport a XVI. században a vallási irodalom 12,3%-át képezte (nagy könyvtárakban 8,1%, kis könyvtárakban 16,7%). A XVII. században a vallási alpművek aránya 12,8% (nagy könyvtárakban 9,9%, kis könyvtárakban 17,8%), a XVIII. század első felében pedig 13,5% (nagy könyvtárakban 10,2%, kis könyvtárakban 17,3%).

A fellelhető Bibliák több, mint fele német nyelvű volt. Kisebb számban előfordult latin, cseh, görög és héber nyelvű, és csak szórványosan voltak magyar, lengyel és francia Bibliák is. A német kiadványok többsége Martin Luther fordításában jelent meg. Annak ellenére, hogy a hagyatéki jegyzékekben a Bibliákról csak nagyon általános adatok szerepelnek (többnyire csak a mű nyelvi jellegéről informáltak), legtöbbször a Luther-féle fordítást említik. Besztercebányán 73 példánynál tüntették fel a nyelvi jelleget, közülük 30 esetben megjegyezték, hogy Luther-féle fordítás és kiadás. A többi bibliafordító és -kiadó közül meg kell még említenünk a következőket (az ő fordításaik és kiadásaik fordultak elő a vizsgált könyvtárakban): Andreas Osiander (1498-1552), Abraham Calovius (1612-1686) wittenbergi teológiaprofesszor, Ernest Daniel Jablonsky (1660-1741) a berlini tudományos akadémia egyik alapítótagja. Nem voltak ritkák a többnyelvű bibliák sem.

Az Ó- és Újszövetség különálló kiadványainak fordítói és kiadói közül Theodore de Bče (1519-1605) görög-latin annotációi voltak népszerűek. Nem hiányoztak Luther, Erasmus és mások munkái sem. A zsoltárkiadások közül a legelterjedtebbek Nicolaus Selnecker (1530-1592) jénai teológiaprofesszor, Christoph Corner (1518-1594), Martin Luther, Coban Hesus (1488-1540) erfurti és marburgi költészettan- és történelemtanár, Georg Buchanan (1506-1582) skót költő és történész, valamint a wittenbergi egyetem teológiaprofesszora, Georgius Maior munkái voltak.

Legtöbb kötet ebből a tematikus csoportból Johann Simonides selmecebányai német prédikátor és Josef Richter magánvállalkozó (waldbürger) tulajdonában volt. Mindketten 23 vallási alpművet birtokoltak. Besztercebányán a legtöbb ilyen jellegű könyve Elias Greschnernek és Johann Rettlichnek volt. Érdekességgént megjegyezzük, hogy vallási alpművekkel a könyvtáraknak több, mint 80%-ában találkoztunk: Besztercebányán 88, Selmecebányán 130 és Körmöcbányán 28 könyvtárban.

A vallási irodalom legnagyobb csoportját a homiletikai irodalom alkotja. Ennek a tematikus egységnek a vizsgálatakor sok esetben nehéz volt meghatározni a művek küldetését és célját. Az azonban biztos, hogy a homiletikai irodalom művei alkották abban az időben a könyvtárak vallási irodalmának több mint felét. Selmecebányán a XVI. században aránya 51,6% (a nagy és kis könyvtárakban egyforma mértékben volt jelen), a XVII. században 55,2% (a nagy könyvtárakban 59,1%, a kis könyvtárakban 48,2%), a XVIII. század első felében 51,5% (nagy könyvtárakban 52,8%, kis könyvtárakban 36,8% volt). Besztercebánya könyvtáraiban homiletikai művek a XVI. században a könyvvállomány 57,5%-ban, a XVII. században 53,3%-ban (nagy könyvtárakban 56,7%, kis könyvtárakban 47,5%) és a XVIII. század első felében csak 49%-át tették ki (nagy könyvtárakban 52,5%, kis könyvtárakban 44,7%). Csak Körmöcbányán volt a homiletikai irodalom előfordulási aránya alacsonyabb, az egyes korszakokban nagyjából a 20%-ot érte el.

A homiletikai irodalomról tudni kell, hogy elsősorban istentiszteleteken, az azokra való felkészüléskor olvasták. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy Selmecebánya prédikátorainak könyvtáraiban az összes kötet több mint felét alkották az e műfajú művek. Hasonló volt a helyzet Besztercebányán is. Legtöbb ilyen tematikájú könyve Isaac Sharoshi lelkésznek (150) és Johann Simonides német prédikátornak volt (136). A besztercebányai példák közt

megemlítendő még az egykori rektor, később prédikátor Paulus Halvepapius, aki 70, valamint Albert Hehvar prédikátor, aki 61 homiletikai munkát tudhatott magáénak.

A vallási irodalom e tematikus csoportjának könyvei a polgárság más képviselőinek könyvtáraiban is megtalálhatók elég nagy számban: a magánkönyvtárak több mint 80%-ában fordult elő homiletikai mű. A szerzők közt egész Európa jelentős és kevésbé jelentős prédikátorai megtalálhatók (legyenek bár protestáns, katolikus vagy más vallásúak).

Ebből a tematikus csoportból nagyon népszerűek voltak a vasárnapra és egyéb ünnepekre szóló prédikációk (posztillák), melyek a besztercebányai és selmecbányai magánkönyvtárak vallási irodalmának csaknem tíz százalékát tették ki. A beszédgyűjtemények szerzői, népszerűségi sorrendben a következők: Martin Luther - munkái a selmecbányai magánkönyvtárakban az ilyen tárgyú művek majdnem egyötödét alkották -, Johann Spangenberg (1484-1550), Johann Mathesius (1504-1565), a jáchymovi rektor és prédikátor, Simon Gediccus (1551-1631), a jénai hébertanár, Johann Hermann (1585-1647), a briege-i prédikátor, Simon Pauli (1534-1591), a rostocki egyetem teológiaprofesszora, Johann Habermann (1516-1590), a jénai és wittenbergi egyetem teológiaprofesszora. Leonard Stöckel bártfai rektor (1510-1560) latin nyelvű posztillái gyakorta fordulnak elő a jegyzékeken.

Egy-egy jelentős egyéniség népszerűségét jelzi az is, hogy Besztercebányán 234 posztilla 90 különböző szerző munkája volt. A Selmecbányán fellelt 164 posztillát 54 szerző írta. A selmecbányai posztillák közül 24, a besztercebányaiak közül pedig 2 volt Luther műve.

A homiletikai munkák közül megemlíthető még Caspar Huberin (1500-1553) „Jesus Sirach oder Spiegel der Hauszucht” és „Von Gute und dem Zorn Gottes” című műve, valamint Ludwig Rabe (1524-1592) prédikációi, továbbá Luther „Tischreden”-je, Spangenberg (1528-1604) „Ehespiegel”-je, Johann Arndt-nak (1555-1621), a protestáns misztikusnak, a pietizmus előfutárának „Mennyei kert” című műve.

A vallási könyvek harmadik csoportjába soroltuk az énekes- és imakönyveket. A hagyatéki jegyzékekben több olyan imakönyvet is említenek, melyek értékes és drága kötésűek voltak, drágakövekkel díszítették őket stb. Bizonyos értelemben ezek az ima- és énekeskönyvek ékszerek funkcióját töltötték be.

Besztercebányán a XVI. században a könyvek 8,2%-a, a XVII. században 9,2%-a, és a XVIII. század első felében már 13,2%-a tartozott ebbe a csoportba. Selmecbányán ez a százalékarány alacsonyabb volt, mint Besztercebányán: a XVI. században 8,3%, a XVII. században 10,7% és a XVIII. század első felében a vallási irodalomnak már csak 6,4%-a. Körmöcbánya lakosságának körében a vizsgált időszakban százalékarányuk 9,9% volt.

Ezeknek a könyveknek csak az értékesebb példányai kerültek a hagyatéki összeírásba. A rendszeres használattól tönkre is mehetek, így amelyik kötése nem volt értékes, kihagyták az ingóságok közül. A magánkönyvtárak katalógusaiban ezeknél a könyveknél csak általános jelzésük található (Gebetbuch, Gesangbuch). A kiadás évét, helyét vagy a szerző nevét szinte soha sem tüntették fel. A szerzők közül a már említett Johann Habermann és Philipp Kegeliust kell kiemelni. Az imakönyvek szerzői közül elterjedt volt Matthias Hoe von Hoeneg (1580-1645), aki német prédikátorként működött Prágában, Caspar Neumann (1648-1715), Martin Moeller (1547-1606), akiknek műveit szlovákra is lefordították. Az énekeskönyvek közül leggyakrabban Martin Luther, Michael Weiss (megh. 1534), a cseh testvéregyház tagja, valamint Ambrosius Lobwasser (1515-1585) meissenai kancellár szerzőségét említik.

A vallási irodalom következő számottevő csoportját alkották a teológiai művek és vallási vitairatok. Mivel Besztercebányán, Selmecbányán, Körmöcbányán és a többi városban is a lutheri reformáció volt túlsúlyban, ezért a vitairatok a fő ellenség, a katolikus egyház és

tanításai ellen irányultak. Gyakran találkozunk azonban a protestantizmusok belüli disputáinak nyomtatványaival is.

Az említett csoport irodalma Körmöcbányán, Selmecebánya és Besztercebánya magánkönyvtáraiban 15%-os arányban fordult elő. Selmecebányán a prédikátorok könyvtáraiban a vitairatok a vallási irodalom egyharmad részét alkották. A nem prédikátor possessorok könyvtárait is bevonva az elemzés körébe elmondhatjuk, hogy Selmecebányán ez a fajta vallási irodalom a nagy könyvtárakban a XVI. században 18,0%, a kis könyvtárakban csak 9%, a XVII. században a nagy könyvtárakban 11,8%-ra csökken, a kis könyvtárakban 9,3%, végül a XVIII. század első felében a különbség még szembetűnőbb lett azáltal, hogy a nagy könyvtárakban 21,4%, a kis könyvtárakban pedig csak 7% lett. Hasonló jelenség figyelhető meg a besztercebányai könyvtárakban is, ahol a XVII. században a nagy könyvtárakban 19,2%-ban, a kicsikben pedig 9,3%-ban volt található ez a fajta vallási irodalom. A XVIII. század első felében a nagy gyűjteményekben 22,8%, míg a kis magánkönyvtárakban csak 8,9% ez az arány.

A művek és a szerzők közül a következőket említjük meg: Philipp Melanchthon „Loci communes rerum theologicarum”, „Corpus doctrinae christianae”, valamint „Confessio Augustana” című művei, Selneccer „Paedagogia Christianae” és Martin Chemnitz, a helmstadti egyetem alapítójának „Examen concilii Tridentini” című műve. Vallási vitairatok szerzői voltak: Martin Lutheren kívül még Jakob Heilbrunner (1548-1619), Jacobus Andreae (1528-1590) és a wittenbergi teológia professzorai: Georgius Mylius (1544-1607) és Abraham Calovius (1612-1686). Nem hiányoztak a katolikus szerzők vitairatai sem. A nagyszombati egyetem alapítójának, Pázmány Péternek, valamint Roberto Bellarmininek (1542-1621) és másoknak munkáit említhetjük.

Teológiai kézikönyv kevesebb fordult elő a magánkönyvtárakban. Besztercebányán a vallási irodalom megközelítőleg 3, Selmecebányán pedig 4%-ot jelentett. Ezek a művek elsősorban istentiszteleti alkalmakhoz a prédikátorok használatára készültek. A prédikátorok könyvtárain kívül a vallási irodalomnak ez a fajtája csak nagyon ritkán fordult elő. A teológiai kézikönyvek közül megemlíthetjük Leonhard Hutter (1563-1616) wittenbergi teológiaprofesszor és Jakob Heerbrand (1521-1600), a tübingeni egyetem kancellára kompendiumait. Külföldi egyházi rendtartásoknak sem voltak hiányában a prédikátorok. Találtunk nürnbergi, szászországi, brandenburgi, mansfeldi és pfalzi műveket.

A vallási irodalom utolsó előtti tematikus csoportjába soroltuk a különböző jelentősebb teológusok és egyházi tanítók összes műveit. Ezek Selmecebányán a vallási irodalom 2,8, Besztercebányán 3%-a volt. Nagy népszerűségnek örvendtek Martin Luther összes művei, Selmecebánya magánkönyvtáraiban 19 esetben találkoztunk velük. Persze összes műveinek nem minden kötetét birtokolta egy-egy könyvtár. Philipp Melanchthon és Johannes Mathesius Luther-életrajzai is elterjedtek voltak.

Az utolsó tematikus csoportot alkotják a katekizmusok. Előfordulásuk nem túl gyakori, az egyes időszakokban nem haladta meg a 3%-ot. Kivételt képez Selmecebánya, ahol a XVI. században a nagyobb könyvtárakban a vallási irodalom 3,1%-át alkották. A katekizmusok kis számát azzal magyarázhatjuk, hogy tankönyvekül szolgáltak, gyakran használták őket a gyerekek, nagy példányszámban jelentek meg, olcsók voltak és hamar elhasználódtak. Sokszor bele sem kerültek a könyvtári jegyzékekbe. Végül meg kell említenünk, hogy Besztercebányán a vallási irodalom egyetlen tematikus csoportjába sem sikerült besorolnunk 19 művet, a hagyatéki jegyzékekben szereplő adatok általánossága miatt.

A magánkönyvtárak vallási irodalma elemzésének végén elmondhatjuk, hogy nem tapasztaltunk az említett városok vallási irodalma között jelentős különbségeket. A

százalékarány Besztercebánya és Selmecebánya magánkönyvtáraiban nagyjából egyforma volt. Jelentéktelen különbségek mutatkoztak Körmöcbánya magánkönyvtáraihoz viszonyítva. Besztercebánya és Selmecebánya vonatkozásában az összehasonlítást a XVI. századi helyzet kissé megnehezítette, mivel ebből az időből Besztercebányán egyetlen nagy könyvtár adatai álltak rendelkezésünkre.

Ami az egyes tematikus csoportok egymáshoz viszonyított dominanciáját illeti, az egyes korszakokon belül a magánkönyvtárak említett kategóriáiban majdnem egyforma előfordulást tapasztaltunk. A XVI. századtól a XVIII. század első feléig a nagy és kis könyvtárakban egyaránt a homiletikai irodalomnak volt uralkodó, több, mint 50%-os túlsúlya. Kivételt képeztek azok a kis polgári magánkönyvtárak a XVII. századból és a XVIII. század első feléből, ahol a homiletikai irodalom százalékaránya jelentősen 50% alá csökkent (a XVII. században Besztercebányán 47,5%, Selmecebányán 48,2%, a XVIII. század első felében Besztercebányán 44,7%, Selmecebányán 36,8%). Hozzá kell azonban tenni, hogy a XVII. századtól fokozatosan csökken a homiletikai irodalom előfordulása. A vallási alapl művek előfordulása a nagyobb magánkönyvtárakban 50%-kal kevesebb volt, mint a kis könyvtárakban. Hasonlóan szembetűnő különbség volt az ima- és énekeskönyvek előfordulásában is, amelyek a kis könyvtárakban sokszor kétszeres, sőt háromszoros mennyiségben fordultak elő, mint a nagy könyvtárakban. Hasonló figyelhető meg a teológiai művek és vitairatok esetében is, amelyek a nagy könyvtárak ilyen könyvállományához viszonyítva csak felében-, harmadában fordultak elő a kisebb könyvtárakban. A tematikus csoport előfordulásában nem voltak jelentős különbségek.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a vallási irodalom első négy tematikus csoportja volt a legelterjedtebb. A XVI. században Besztercebánya csaknem összes könyvtárában (75%) volt vallási alapl mű és homiletikai irodalom, imakönyv, énekeskönyv vagy teológiai vitairat. A XVII. században a besztercebányai könyvtárak 81%-ában volt homiletikai mű, 77%-ában vallási alapl mű, ima- és énekeskönyvek 67%-ában, teológiai művek és vitairatok csak 51%-ában. A XVIII. század első felében a megelőző századhoz hasonlóan a legelterjedtebbek közé tartoztak a homiletikai művek, a könyvtárak 77%-ában talákoztunk velük, vallási alapl művekkel 66, ima- és énekeskönyvekkel 63, végül teológiai munkákkal és vitairatokkal csak 34%-ában. Selmecebányán a XVI. században vallási alapl művek és homiletikai alkotások a könyvtárak 95, teológiai művek és vitairatok 62, ima- és énekeskönyvek pedig csak 48%-ában voltak. A következő században homiletikai művek 92, vallási alapl művek 84, ima- és énekeskönyvek 65, teológiai művek és vitairatok 47%-os előfordulást mutattak a könyvtárak számának függvényében. A XVIII. század első felében a legelterjedtebbeknek a homiletikai művek számítottak (88%) Selmecebányán, továbbá vallási alapl mű 70%, teológiai és vitairatok 59%, ima- és énekeskönyvek csak 47%.

A vallási irodalom elemzésének végén elmondhatjuk, hogy a XVI. századtól a XVIII. század közepéig a vallási irodalom a magánkönyvtárak köteteinek fontos hányadát képezte. Összetételük az összes városban nagyjából megegyezett, bár feljegyeztünk jelentéktelen különbségeket az egyes városok és könyvtári kategóriák között. Besztercebánya, Selmecebánya és Körmöcbánya polgárságának világnézeti, etikai, erkölcsi stb. nézeteinek elsőrendű formálói voltak a kinyomtatott prédikációk, valamint híres európai teológusok (nagyobbrészt protestáns szerzők) homiletikai művei. A homiletikai irodalom domináns szerepét mutatja, hogy minden időszakban a könyvtárak több, mint 75%-ában előfordult. Nem feledkezhettünk el arról sem, hogy számos homiletikai mű prédikátorok tulajdonában volt, ezért hatásuk még nagyobb lehetett.

4. számú táblázat: A vallási irodalom szerkezete a XVII. századi besztercebányai könyvtárakban (százalékban megadva)

	összesen	nagy könyvtárak	kis könyvtárak
vallási alapművek	12,8	9,9	17,8
homiletikai művek	53,3	56,7	47,5
imakönyvek	9,2	4,0	18,5
teológiai művek és vallási vitairatok	15,6	19,2	9,3
vallási kézikönyvek	3,5	4,5	1,8
a teológusok összes művei	3,1	3,2	2,8
katekizmusok	2,5	2,6	2,3

5. számú táblázat: A vallási irodalom szerkezete a besztercebányai magánkönyvtárakban a XVIII. század első felében (százalékban megadva)

	összesen	nagy könyvtárak	kis könyvtárak
vallási alapművek	13,5	10,2	17,3
homiletikai művek	49,0	52,5	44,7
imakönyvek	13,2	5,1	22,9
teológiai művek és vallási vitairatok	16,5	22,8	8,9
vallási kézikönyvek	3,8	4,7	2,8
a teológusok összes művei	2,0	2,8	1,1
katekizmusok	2,0	1,9	2,3

6. számú táblázat: A vallási irodalom szerkezete a XVI. századi selmecebányai könyvtárakban (százalékban megadva)

	összesen	nagy könyvtárak	kis könyvtárak
vallási alapművek	13,3	12,4	14,5
homiletikai művek	51,6	51,5	51,7
imakönyvek	8,3	6,2	11,0
teológiai művek és vallási vitairatok	14,1	18,0	9,0
vallási kézikönyvek	3,5	2,1	5,5
a teológusok összes művei	6,2	6,2	6,2
katekizmusok	2,6	3,1	2,1
meghatározatlan vallási művek	0,3	0,5	-

7. számú táblázat: A vallási irodalom szerkezete a XVII. századi selmecebányai könyvtárakban (százalékban megadva)

	összesen	nagy könyvtárak	kis könyvtárak
vallási alapművek	13,6	10,0	20,1
homiletikai művek	55,2	59,1	48,2
imakönyvek	10,7	8,8	14,2
teológiai művek és vallási vitairatok	10,9	11,8	9,3
vallási kézikönyvek	4,4	5,1	3,1
a teológusok összes művei	2,1	2,0	2,3
katekizmusok	2,5	3,1	1,3
meghatározatlan vallási művek	0,6	-	1,5

8. számú táblázat: A vallási irodalom szerkezete a selmecbányai könyvtárakban a XVIII. század első felében (százalékban megadva)

	összesen	nagy könyvtárak	kis könyvtárak
vallási alpművek	11,8	11,3	17,5
homiletikai művek	51,5	52,5	36,8
imakönyvek	6,4	5,7	14,0
teológiai művek és vallási vitairatok	20,2	21,4	7,0
vallási kézikönyvek	4,6	4,8	1,8
a teológusok összes művei	2,3	2,4	1,8
katekizmusok	1,5	1,6	-
meghatározatlan vallási művek	1,7	-	21,1

### Világi tudományok és irodalom

Az eddigiekben elemzett nagyobb tematikus csoporthoz hasonlóan, ez esetben is számos olyan könyvvel találkoztunk, amelynek helyét, besorolását nem volt egyértelmű meghatározni.

A laikus irodalmat a vallásihoz hasonlóan 7 csoportra osztottuk. Az első csoportba tartoznak a történelmi-politikai-földrajzi jellegű művek. A másodikba a jogtudományi - egyházjogi és világi jogi alcsoporttal - szakmunkák, melyeknél külön vizsgáltuk a magyarországi és a külföldi munkákat. Külön csoportba tartoznak a jogtudományi és jegyzőségi kézikönyvek, melyek a mindennapi joggyakorlatot szolgálták. A következő csoportba az antik szerzők műveit és egyéb szépirodalmi műveket soroltunk. A negyedik csoportot képezik a nyelvtudományi és a pedagógiai művek, valamint a tankönyvek, a szótárak és a lexikonok. A legszámottevőbb és legszámtöbb csoport a természet- és orvostudományi műveké, melyben benne foglaltatnak a matematikai, az orvostudományi, a botanikai, a vegyészet, a mezőgazdasági, a bányászati, a fizikai, az asztronómiai, az építészeti és építőművészeti, az asztrológiai, az alkimista tárgyú munkák is. Az utolsó előtti csoportba soroltuk a filozófiai műveket, melyek azonban sok esetben egyidejűleg a laikus irodalom más tematikus csoportjába is beletartoznak. Az utolsó, hetedik csoport a szakácskönyvek, a kalendáriumok, a művészeti témájú stb. könyvek.

#### 1. Történelmi-politikai-földrajzi művek

Az e csoporthoz sorolt könyvanyag a laikus irodalom közel egyötödét alkotta. Besztercebányán a XVII. században a nem vallási irodalom 19,3 (nagy könyvtárakban 17,6, kis könyvtárakban 23,2)%-a volt. A XVIII. század első felében az arány a XVII. századihoz hasonló volt: 19,2% (nagy könyvtárakban 21,8%, kis könyvtárakban csak 14,4%). Selmecbányán a XVI. században az említett csoport, a laikus irodalom 16,8% (nagy könyvtárakban 15,0%, kis könyvtárakban 23,8%), a XVII. században 19,4%-ot tett ki (nagy könyvtárakban 18,3%, kis könyvtárakban 25,2%), végül a XVIII. század első felében% aránya 26,2-re emelkedett (nagy könyvtárakban 26,8%, kis könyvtárakban csak 8,1%). Körmöcbányán a történelmi-földrajzi-politikai művek átlagos előfordulása az egyes időszakokon belül a nem vallási irodalom 16,3%-a volt.

A történelmi tárgyú művek tartalmi szempontból nagyon széles skálán mozogtak, ezért több alcsoportba osztottuk őket. Elsősorban azokat vettük figyelembe, amelyek annak az államnak a történetét vizsgálták, ahol ez a terület elhelyezkedett. Ennek a kérdésnek a vizsgálata

nemcsak azért nagyon fontos, mert saját történelmünk iránti érdeklődést is jelentett, hanem azért is, mert ebben a régióban élő nemzetek történelmi tudatára jelentős hatással volt. A vizsgált időszakban a történelmi tudat jelentős mértékben helyettesítette a nemzeti öntudatot is.

A magyar krónikák szerzői közül csak Antonio Bonfini (1434-1503), Hunyadi Mátyás udvari történetírójának szerzősége ismeretes, valamint Zsámboki János Appendixe az említett krónikához. A teljesség kedvéért megjegyezzük, hogy a könyvtári jegyzékekben nagy számban fordultak elő művek, melyeket egyszerűen „Ungarische Chronik”-ként említenek. Ezekben az esetekben a szerző kilétét nem lehetett pontosan meghatározni, de valószínűleg Bonfini krónikájának kiadásairól van szó. A magyar történelemmel foglalkozó munkák közül meg kell említeni Brodarics Istvánnak, Révay Péternek, Istvánffi Miklósnak, valamint Georg Wintermonat német történésznek munkáit (ő a törökellenes harcokról egész sorozatot írt). Megemlíthetjük még a császári hadsereg főparancsnoka, Lazar von Schwendi és a pozsonyi születésű altdorfi professzor Daniel Wilhelm Moeller (1642-1712) munkáit. Besztercebánya egyik magánkönyvtárában található a nagyszombati egyetem professzorának, Bencsik Mihálynak „Novissima dietae” című művének egy példánya, azé a műé, mely a XVIII. század elején heves nemzetiségi vitát váltott ki.

A történelmi munkák következő csoportját azok alkotják, melyek az aktuális törökellenes harccal foglalkoztak. Ide sorolhatók Johannes Leunclavius (Löwenklau) (1533-1593) és Heinrich Moeller (1528-1627) svéd történész és utazó művei. A szomszédos országok történelmével foglalkozó szakmunkák közül megemlítendő a libocany-i cseh történetíró, Wenceslaus Hájek, Johannes Dubravius, valamint Aeneas Sylvius Piccolomini. A lengyel historikusok közül Marcin Kromer fordul elő gyakran a jegyzékeken.

Két történészt kell még megemlítenünk, akik nagyon jelentősek és műveik a vizsgált időszakban a legelterjedtebbek voltak. Közülük az első Johann Carion, akinek krónikáját 1558-1560 között Philipp Melanchthon dolgozta át, és a mű a XVI. században sokszor került kiadásra. Selmecebánya könyvtáraiban 26 példányt találtunk belőle, ami a történelmi munkáknak csaknem 10%-a. Jelentős és ismert szerzőnek számított még abban az időben Johannes Sleidanus (1506-1556) német történész is, akinek a V. Károly uralkodása alatti vallási harcokról szóló művéből csak Selmecebányán 25, Besztercebányán pedig 23 példány volt.

Historikusként említhető még a jegyzékekről: Paulus Jovius (1483-1552), Sebastian Frank (1499-1543), a heidelbergi egyetemen a nemzetközi jog tanára és Samuel Pufendorf (1632-1694) svéd udvari történetíró.

Ebbe a csoportba tartoznak az egyháztörténeti művek is, bár sok esetben nehéz elkülöníteni az egyháztörténetet a világi történelemtől. Az egyháztörténészek közül megemlítendő Eusebius Caesariensis (260-340), Caspar Hedio (megh. 1552), Abraham Buchholtzer (1529-1584), Thomas Ittig (1643-1710), a lipcsei egyetem teológia tanára.

A földrajzi tárgyú munkák közül nagy népszerűségnek örvendett Sebastian Münster (1530-1596) „Cosmographia universa” című műve, melynek csak a XVI. század folyamán közel ötven kiadása volt (többek közt cseh nyelvű is). Jelentős földrajzi munkákat írtak még: Martin Zeiller (1589-1661), Salamon Schweigger (1551-1662) és Siegmund von Herbertstein (1486-1566), V. Károly követe, aki „Commentarii de rebus moscovitis” címmel írta le oroszországi útját. Selmecebánya, Besztercebánya és Körmöcbánya könyvtáraiból nem hiányoztak Levinus Hulsius földrajztudós és utazó, Philippus Cluverius (1580-1623), Johann Hübner (1668-1731), a német pedagógus - aki a történelem és földrajz tantárgyak módszertanát is kidolgozta - művei sem. Megtalálhatók voltak még Joachim Vadian (1484-1551), Pierre du Val (1619-

1683) francia földrajztudós, Johannes Adolphus Brachelius (megh. 1652) művei is, sőt a XVII. század közepéről egy Japánról készült leírás is Bernardus Varenius tollából. A hagyatéki jegyzékben nem mentek ritkaságszámba különböző vidékek térképei sem. Nem hiányozhatott persze Bél Mátyás Noticiá-ja sem.

A politikai vonatkozású művek tartalmuknál fogva a jogi, a történelmi és a földrajzi tárgyú művekkel is megegyeztek bizonyos mértékben. Megemlíthetők: Justus Lipsius (1547-1606), Georg Richter (1560-1624), Christian Weise (1624-1708), Marcus Zuerius Boxhorn (1612-1653), a leydeni egyetem történelemtanára, Johann Heinrich Boecler (1611-1672) svéd udvari történétíró.

## 2. Jogtudományi művek

E csoport Besztercebányán a laikus irodalom 10,2%-át tette ki a XVII. században (nagy könyvtárakban 8,5%, kis könyvtárakban 14,0%). A XVIII. század első felében előfordulási aránya majdnem megegyezett az előző időszakéval: 10,8%, nagy könyvtárakban 14,0%, kis könyvtárakban csak 4,8%). Selmecebánya polgárainak könyvtáraiban a XVI. században 5,2% (nagy könyvtárakban 4,4%, kis könyvtárakban 8,2%), a XVII. században (előfordulásuk emelkedett): 12,8% (nagy könyvtárakban 13,3%, kis könyvtárakban 10,4%), a XVIII. század első felében pedig 17,0% (nagy könyvtárakban 16,8%, kis könyvtárakban 24,3%) volt a jogtudományi munkák aránya. Körmöcbányán a vizsgált időszakban átlagosan a laikus irodalom 16,2%-át tették ki ezek a művek.

A jogtudományi művek nagy számát az indokolja, hogy a magánkönyvtárak tulajdonosai jórészt a városi polgárság vagyonosabb rétegébe tartoztak. A lakosság e csoportja közvetlenül részt vállalt a városi önkormányzat vezetésében, ez a tevékenység viszont bizonyos fokú jogi tájékozottságot és tudást igényelt. A város funkcionáriusainak érvényesíteniük kellett bírói jogkörüket nemcsak a város közössége felett, hanem a többi hét bányavárosban is. Végül képviselniük kellett a város érdekeit az állami és egyéb intézményekkel szemben is. Tehát ehhez a mindennapos joggyakorlathoz elengedhetetlenek voltak a jogi ismeretek. Például Samuel Klement selmecebányai jegyzőnek 80 jogtudományi könyve volt.

A jogtudományi műveket három alcsoportra osztottuk: világi jog, egyházjog, magyarországi jog. Külön csoportot alkotnak a külföldi törvénytárak, valamint a jogi és jegyzői kézikönyvek. A magyarországi joggal foglalkozó művek a laikus irodalomnak Selmecebányán csak 0,2, Besztercebányán 2,1, Körmöcbányán 3,2%-át alkották. A hazai törvénytárak közül a Miksa császár-féle bányajogi törvénytár volt, mely a XVI. századtól a bányavárosokra vonatkozó jogi rendelkezéseket tartalmazta. Továbbá a Tripartitum, mely a kései feudalizmus időszakának magyarországi jogtudományi alapműve. Az említett két művön kívül népszerű volt Johannes Kithonich (1560-1619) mosonyi alispán „Directio methodica ludicardii ...” című műve, melynek számos hazai kiadása is volt, és a magyarországi joggyakorlat alap-segédkönyvének számított. Rajta kívül megemlíthetjük Aszalai István jogi műveit és a Tripartitumhoz írt kompendiumát a XVII. századból. Ebbe a csoportba soroltuk az országgyűlésekről kiadott határozatokat és dekrétumokat is.

A világi jog tárgykörében legelterjedtebb volt a Justinianus-féle római törvénytár (a teljes mű vagy csak részletei - korabeli szerzők magyarázataival). Megemlítünk néhányat a jogtudományi munkák szerzői közül: Matthias Wesenbech (1531-1586), a jénai egyetemen a jogtudományok professzora, Julius Pacius de Beriga, a heidelbergi egyetemen a jogtudományok professzora, Benedictus Carpzov (1595-1666), a lipcsei egyetem tanára, Chilian König (XVI. század) szászországi jogász, Andreas Perneder (a XVI. század közepe), aki a Justinianus-kódexet németre fordította, Antonio Perez (a XVII. század eleje), a leuveni



egyetemen a jogtudományok professzora, Vitus Ludwig von Seckendorf (1626-1692) polihisztor. Nem voltak ismeretlenek a híres francia jogász és publicista Jean Bodin (1530-1596) művei sem, valamint Hugo Grotius (1583-16445) történész, az újkori nemzetközi jog, jogfilozófia megalapítójának „De jure belli ac pacis” című munkája.

Egyházjogi művek a magánkönyvtárakban aránylag ritkán fordultak elő. A polgárok ritkán kerültek kapcsolatba egyházjogi kérdésekkel és problémákkal, ezért a könyvtárakból is hiányoztak az ilyen jellegű művek. Az egyházjogászok közül megemlítendő Benedictus Carpov, lipcsei jogtudós, Adam Georg Struve (1619-1692) jénai egyetemi tanár, Johann Schilter (1632-1705), a strasbourgi egyetem tanára, Ludwig Engl (1634-1674), a kánonjog tanára Salzburgban.

A külföldi jogtudományi művek közül a „Sachsenspiegel” - a szász törvénytár - volt elterjedve, amely sokszor és sok magyarázattal jelent meg. Körmöcbányán 8, Besztercebányán 5 hagyatékban találkoztunk vele. Megemlíthetjük még a tiroli grófság és a würtembergi fejedelemség törvénytárait. A városjog gyakorlatából említésre méltóak Worms, Magdeburg és Bécs törvénytárai. Ebbe a csoportba soroltuk a wittenbergi egyetem statutumát is. A cseh törvénytárak közül találtunk egy pontosabban meg nem határozott kiadásút, megközelítőleg a XVI. század közepéről, mely a cseh bányászatot és pénzverést szabályozta, továbbá Pavius Koldinus „A Cseh Királyság városjoga” (Práva mestska Krlovstvi Ceského) című kézikönyvét.

Jogtudományi műnek számítottuk azokat a kézi- és segédkönyveket, melyeket „Notariatbuch, Formularbuch” néven jegyeztek, és a városi jegyzők, írnokok, az egyes városi funkcionáriusok mindennapi joggyakorlatban való eligazodását szolgálták. Szerzőik közül megemlítendő: Rudolph Johann Sattler (1577-1628) bázeli jegyző, Abraham Saur (XVI. század) német történész és jogász, Caspar von Stieler (1632-1707), Christian Weise.

### 3. Antik szerzők művei és a szépirodalom

Ennek a tematikus csoportnak a kialakításában az a tény vezérelt, hogy ez idő tájt az antik szerzők műveinek népszerűsége szoros összefüggésbe hozható a humanizmus és a reneszánsz kérdéskörével. E korban - s ideértve a reformáció korát is - az antik irodalom szerves részévé vált - elsősorban - a nevelési rendszernek, amelyet a vallásgyakorlat részének tekintettek. Az antik kultúra rányomta bélyegét a tudományos élet minden területére (filozófia, irodalom, művészet, építészet).

Az antik szerzők művei (önálló kiadványként vagy különböző bevezetésekkel, magyarázatokkal, jegyzetekkel ellátva, különböző kiadók által kiadott, különböző fordítók munkái) a vizsgált időszakban nagy számban fordultak elő a magánkönyvtárakban. Az irodalomnak ez a fajtája témáját tekintve részét képezheti a vallási és a világi irodalomnak egyaránt. Selmezbányán az antik szerzők műveinek előfordulási aránya a következő volt: a XVI. században a laikus irodalom 32,9%-át tették ki (nagy könyvtárakban 32,9, kis könyvtárakban 33,0%) és a legelterjedtebb művek közé tartoztak. A XVII. században fokozatosan csökkent az arány: 25,4% (nagy könyvtárakban 27,3%, kis könyvtárakban 16,7. Ez a csökkenő tendencia folytatódik Selmezbányán a XVIII. század első felében is, amikor az antik szerzők művei és a szépirodalmi alkotások már a laikus irodalomnak csak 14,0%-át alkották (nagy könyvtárakban 14,3%, kis könyvtárakban 2,7%). Besztercebánya polgárainak magánkönyvtáraiban is hasonló folyamat játszódott le. A XVI. századból - a kisszámú adat ellenére - megállapítható, hogy a laikus irodalom 30,0%-át az antik szerzők művei, a szépirodalom és a költészet alkotta. A XVII. században előfordulási aránya 19,1%-ra csökkent (nagy könyvtárakban 20,5, kis könyvtárakban 16,0%), a XVIII. század első felében pedig már csak

17,8% volt (nagy könyvtárakban 18,1, kis könyvtárakban 17,3%). A körmöcbányai magánkönyvtárakban 16% körül volt e tematikus csoport részaránya a laikus irodalomban.

Antik szerzőktől a legtöbb művet, 74 példányt Johann Haunold selmecebányai rektor könyvtárában találták. Besztercebányán Paulus Halvepapius rektor és prédikátor könyvtárában 51 példány antik szerzőtől származó mű volt.

Ha az egyes antik szerzők előfordulásának gyakoriságát vizsgáljuk a magánkönyvtárakban, látjuk, hogy az első helyen Marcus Tullius Cicero művei állnak, melyek a kor oktatási rendszerének alapművei voltak. Rajta kívül leginkább a selmecebányai könyvtárakban fordultak elő gyakran Josephus Flavius zsidó történetíró művei. Gyakoriak persze a többi ókori szerző munkái is: Aristoteles, Vergilius, Horatius, Ovidius, Quintilianus, Terentius, Suetonius, Lucianus, Esopus, Plautus, Hippocrates, Galenus, Livius, Sallustius, Caesar, Tacitus, Euclides, Homeros, Valerius Maximus, Plinius, Pausanias.

A következő alcsoportba tartoznak a szépirodalmi és költészeti alkotások. Meglepően gyakran találkoztunk Giovanni Boccaccio (1313-1375) és Francesco Petrarca (1304-1374) műveivel. A híres német humanista Nicodemus Frischlin (1547-1590), a tübingeni egyetemen a költészet és a történelem tanára, Marcellus Pallingenius (XVI. század) ferrarai költő, Marcus Hieronymus Vid (1470-1566), Janus Dous (1572-1597) holland költő és matematikus, Georgius Sabinus (vagy Schüller) (1508-1560), François de Rousset (a XVI. század vége) francia orvos, Opitz Márton (1597-1639) német költő, Catharinus Dulcis (megh. 1540), Georg Buchanan skót költő voltak gyakori előfordulású szerzők. Nagyon népszerűek voltak még a Johannes Agricola (1492-1566) és Sebastian Frank (1499-1543) által összegyűjtött német közmondások kiadásai. Nem hiányoztak a könyvtárak polcáról a német népies irodalom alkotásai sem, Egidius Albertinus (1560-1620), Bartholomaeus Ringwaldt (megh. 1599), Johann Sachs (1494-1576) és más írók tollából. A hazai szerzők közül csak Johann Milochovsky (1630-1684) irodalmi-politikai traktátumával találkoztunk a könyvtárakban.

#### 4. Nyelvtudományi és pedagógiai művek

A nyelvtudományi és pedagógiai tematikájú művek csoportjába soroltuk azokat a tanulmányi segédeszközöket is, amelyek tartalmukkal a korabeli oktatási rendszert segítették. A szótárakkal, lexikonokkal, retorikai művekkel együtt a laikus irodalom viszonylag nagy csoportját képezték a polgári magánkönyvtáraknak. Selmecebányán a nyelvtudományi és pedagógiai művek részaránya a laikus irodalmon belül a XVI. században 14,7% (nagy könyvtárakban 15,0%, kis könyvtárakban 13,4%), a XVII. században 16,0 (nagy könyvtárakban 17,7%, kis könyvtárakban 7,6%), s végül a XVIII. század első felében 15,4% (nagy könyvtárakban 15,6%, kis könyvtárakban 10,8%). Az egyes korszakok közt nem volt feltűnő különbség a részarányt illetően. Hasonló volt a helyzet a Besztercebányán is. Ott a XVII. században az előfordulás 13,9% volt (nagy könyvtárakban 14,4%, kis könyvtárakban 12,7%), a XVIII. század első felében 15,5% (nagy könyvtárakban 13,0%, kis könyvtárakban 20,2%). Körmöcbányán a nyelvtudományi és pedagógiai munkák előfordulása 15% körül ingadozott.

A nyelvtudományi és a pedagógiai művek tematikus csoportja azonban nem teljes. Nem tartalmazza ugyanis az antik szerzők műveit, amelyeknek pedig fontos szerepük volt az oktatási-nevelési folyamatban. Kötelező és előírt irodalom volt az összes városi latin iskolában. Azért sem tartjuk a csoportot teljesnek, mert a hagyatéki jegyzékekben nagyobb-részt csak azok a nyelvtudományi és pedagógiai munkák szerepeltek, melyek drágák és valószínűleg hozzáférhetőek voltak. Az olcsóbb tankönyveket, melyeket az iskolában használtak, a hagyatéki jegyzékek nem tüntették fel (vagy csak nagyon korlátozott mennyiségben).

Ez a tankönyvek gyakori használatával és megrongálódásával függ össze. Ezért azok a tankönyvek, melyek pedig alapműveknek számítottak és nagy példányszámban jelentek meg itthon is (mint Melanchthon, Donatus, Comenius művei), alig felfedezhetők a könyvtárakban.

A magánkönyvtárakban előfordult majdnem minden akkori jelentős európai pedagógus valamely alkotása. Közülük megemlíjtük Simon Verepaeus (1531-1598), Juan Luis Vives (1492-1540) spanyol humanista, Thomas Linacer (1460-1524) oxfordi orvosprofesszor, Lucas Losius (XVI. század) német filológus, Lorand Vall (1415-1465), Desiderius Erasmus, valamint Johannes Comenius (1592-1670) cseh pedagógus munkásságát. Az iskolai tankönyvek szerzői közül Melanchthonon, Donatuson, Johann Rheinén (1574-1634) kívül gyakoriak voltak Martinus Crusius (1526-1607), a tübingeni egyetem görögtanárának tankönyvei, Jakob Weller (1602-1664), a wittenbergi egyetemen a keleti nyelvek tanára, valamint Nicolaus Clenardus (megh. 1542) művei. Héber tankönyvek szerzői közt megemlíjtük Valentin Schindlert (megh. 1610), a wittenbergi és a helmstedti egyetem tanárát, Martin Trostot (1588-1636) és Michael Neander (1525-1595), a wittenbergi egyetem hébertanárát. A könyvtárakban nem képeztek kivételt a francia és az olasz nyelvkönyvek sem. Szerzőik nevét azonban csak szórványosan említik a hagyatéki jegyzékek. Közülük Pierre Lermít du Buisson-t (a XVII. század második fele) emeljük ki.

A retorikák közül elsősorban Melanchthon és Konrad Dietric (1575-1639), a giesseni egyetem filozófiatanára munkái voltak használatosak, melyeket itthoni nyomdászaink is sokszor kiadtak. Retorikák szerzői voltak még Matthias Dresser (1536-1607), a jénai, az erfurti, a lipcsei egyetem történelem- és görögtanára, Antoine Muret (1526-1585) francia jogász és kritikus és még sokan mások.

A szótárak és a lexikonok nemcsak az oktatásban szolgáltak segédeszközként, hanem a lakosság életében is fontos szerepük volt, hiszen olyan területről van szó, ahol több nemzetiség élt együtt. Abban az időben a könyvkultúra is többnyelvű volt. A tematikus csoport ezen alcsoportjában az elégtelen adatok alapján sok esetben nagyon nehéz volt megállapítani a kötetek nyelvi jellegét s azt, hány nyelven íródtak. A bányavidéken a legelterjedtebb Petrus Dasypodius (megh. 1559) latin-német szótára, valamint Nicodemus Frischlin háromnyelvű szótára volt. Ezeken kívül gyakran előfordultak még Ambrogio Calepino (1436-1510) többnyelvű szótárai is. A latinon és a görögön kívül ismerünk francia és olasz szótárakat is Pierre Richelet-től (1637-1698) és Levinus Hulsiustól (megh. 1602). Ezenkívül szerepeltek Henricus Decimator (XVI. század) és Johann Hübner (1668-1731) szakszótárai és lexikonai.

## 5. Filozófiai művek

A filozófiai művek tematikus csoportjának kialakításakor azzal a problémával találtuk szemben magunkat, hogy a vizsgált időszakban a filozófiai művek közé sorolták - a tisztán filozófiaiak kívül - sok esetben a természettudományok, a nyelvtudomány és az egyéb tudományágak tárgykörébe tartozó műveket is, mivel ezek a tudományágak akkor még nem voltak önállóak. Filozófiai műveknek tekintettük azokat a logikai, dialektikai, etikai tárgyú alkotásokat is, melyeket szép számmal használtak az oktatásban.

Első helyen Desiderius Erasmust kell említenünk, bár kritikai művével „A balgaság dicséreté”-vel csak egy esetben találkoztunk, egy besztecebányai könyvtárban. Melanchthon azon művei közül, melyek a német reformáció filozófiájának alapműveihez tartoztak, megemlítenők a következők: Logika, Etika, Dialektika. További szerzők, akik gyakorta fordulnak elő: Rudolphus Agricola (1442-1484), Daniel Meisner, Julius Caesar Scaliger (1484-1558), Hieronymus Cardanus (1501-1575), Georg Horst (1578-1636), Caspar Bartolinus (1585-1629), Johann Scharf (1595-1660), Jacobus Martini (1570-1649), Niccolo Macchiavelli

(1469-1527) és még sokan mások. Besztercebányán találtunk egy filozófiai vitairatot, mely Isaacus Caban (1632-1707) atomista és Elias Ladiver (1635-1686) eperjesi professzor vitairata volt. Kőrmöcbánya magánkönyvtáraiban szép számmal fordultak elő a polihisztor Szentiványi Mártonnak (1633-1705), a nagyszombati egyetem tanárának munkái is. Természetesen ebbe a tematikus csoportba tartoznak a legjelentősebb ókori filozófusok, Aristoteles, Platon és mások művei, valamint számos vallásetikai mű és iskolai disputa is.

A filozófiai művek százalékaránya Selmecebányán, Kőrmöcbányán és Besztercebányán a laikus irodalmon belül a következő volt: Selmecebányán a XVI. században csak 8,9% (nagy könyvtárakban 10,4%, kis könyvtárakban 3,1%), a XVII. században hasonló volt az arány - nagy könyvtárakban 9,9%, kis könyvtárakban 3,6%, végül a XVIII. század első felében csökken ennek az irodalomnak a számaránya, már csak 7,6% (nagy könyvtárakban 7,7%, kis könyvtárakban csak 2,7%). Besztercebányán valamivel magasabb volt a filozófiai művek száma, mint Selmecebányán. A XVII. században 11,7% (nagy könyvtárakban 13,1%, kis könyvtárakban 8,6%), a XVIII. század első felében pedig 16,5% (nagy könyvtárakban 18,1%, kis könyvtárakban 13,5%). Kőrmöcbányán a vizsgált időszakban a filozófiai művek aránya átlagosan 5% volt.

## 6. Természet- és orvostudományi művek

Természet- és orvostudományi művek alkotják a bányavárosi polgári magánkönyvtárak laikus irodalmának talán legszámottevőbb csoportját. Ebbe a tematikus csoportba soroltuk be a legtöbb alcsoportot is: matematika, orvostudomány, bányászat, kohászat, mezőgazdaság, vegyészet, alkimista irodalom, botanika, építészet és építőművészet, asztronómia, asztrológia, hadtudomány, gyógyszerészet, állategészségtan, egyéb tudományok.

Selmecebányán a természet- és orvostudományi művek részaránya a következő volt: a XVI. században 19,4% (nagy könyvtárakban 20%, kis könyvtárakban 17,5%), a XVII. században előfordulásuk csökkent: 15,2% (nagy könyvtárakban 11,8%, kis könyvtárakban 32,4%), végül a XVIII. század első felében már csak a laikus irodalom 19%-át alkották (nagy könyvtárakban 18,1%, kis könyvtárakban 48,7%). Besztercebányán a XVI. században megközelítőleg a laikus irodalom egyharmada volt ez a csoport, a XVII. században 24,7% (nagy könyvtárakban 24,8%, kis könyvtárakban 24,4%), majd a XVIII. század első felében bizonyos visszaesés tapasztalható, az arány csak 18,2% (nagy könyvtárakban 13,5%, kis könyvtárakban 26,9%). A magánkönyvtárakban a vizsgált időszakban a természet- és orvostudományi művek részaránya átlagosan 23% volt.

Besztercebányán az orvostudományi művek a laikus irodalom több, mint 10%-át tették ki. Selmecebányán a XVI. században az orvostudományi művek a természettudományi irodalom közel 40%-át, a XVII. században egyharmadát, a XVIII. század első felében megközelítőleg 40%-át alkották. Besztercebányán is hasonló volt a helyzet, a XVII. században a természettudományi művek fele orvostudományi volt. A magánkönyvtárakban ez az arány a XVIII. század folyamán nem változott. Míg azonban Selmecebányán a magánkönyvtárakban több, mint 40%-ában volt orvostudományi mű, addig Besztercebányán csak egyharmadukban. Emellett például Besztercebányán a XVII. században az orvostudományi művek fele Gabriel Michael Frombkrucht bányorvos, és további 15%-a Heinrich Wyserl bányabíró tulajdonában volt.

Az orvostudományi művek különböző jellegűek és rendeltetésűek voltak, ami az orvostudomány akkori állásával és színvonalával van összefüggésben. Az orvosi könyvek tárgyköre nagyon gazdag: a szigorúan speciális szakmunkáktól a legáltalánosabbakig terjed, melyeket „népi” elnevezéssel is illelhetünk, hiszen az egyszerű orvoslás és gyógyszerkészítés

kézikönyvei voltak. Speciális orvosi szakkönyvekkel nagyobbbrészt orvosok, gyógyszerészek, felcserek, sebgyógyítók, fürdőmesterek és borbélyok rendelkeztek. A lakosság körében népszerűek voltak a kéziratos művek is, melyekbe az egyes betegségek gyógyításához szükséges egyszerűbb gyakorlati ismereteket jegyezték fel. Hasonló jellegűek és tartalmúak voltak azok a könyvek is, melyek a hagyatéki jegyzékekben „arzneibuch” megjelöléssel szerepeltek.

Az orvostudomány nagytekintélyű egyéniségeinek - mint Hippocrates, Avicenna, Galenus - művein kívül a kortárs tudomány számos képviselőjének munkái szerepelnek a hagyatéki jegyzékeken. Olyanoké, mint Paracelsus (1493-1541), Ambroise Paré (1510-1590), az újkori sebészet megalapítója, Andreas Vesalius (1541-1564), a tudományos anatómia létrehozója, Daniel Sennert (1572-1637), az orvostudományok tanára a wittenbergi egyetemen, Johann Wittich (XVI. század második fele), Christopher Wirsung (1500-1571), Felix Wurtzen (XVII. század első fele), Giovanni Marinelli olasz medikus, Antoine Mizaud (megh. 1578), Tobias Knobloch (XVII. század eleje), jhlavai fizikus, Vittorio Triancavella (1496-1568), a padovai egyetemen az orvostudományok tanára, Leonard Fuchs (1501-1566), Johann Jakob Wepfer (1620-1695), Lorand Heister (1683-1758), az első rendszeres orvosi tankönyv szerzője és az altdorfi egyetemen az orvostudományok tanára. A nagy vérkör felfedezőjének, William Harvey-nek (1578-1657) „Exercitacio anatomica de motes cordis et sanguinis in animalibus” című műve csakúgy megtalálható volt a könyvtárakban, mint más egyéb szerzőké. Gyógyszerészeti szakmunkák szerzői közül Hieronymus aus Braunschweig (XVI. század) érdemel említést.

A botanikai irodalom is hasonló jellegű volt (herbáriumok és „destilierbuch”-ok), mint az orvostudományi művek. Az egyszerűbb és könnyen hozzáférhető gyógyszerek elkészítési módját tartalmazták. Sok betegség forrása a bányákban és a kohókban tapasztalható egészségtelen munkakörülmény volt. Ezeknek a betegségeknek és járványoknak orvoslására kerestek megoldást az orvosi és a botanikai művekben.

A herbáriumok esetében csak nagyon ritkán tüntették fel a szerző nevét. Ilyen például a német Hieronymus Bock (1498-1554), akinek műve a XVI. században több kiadásban és nyelven jelent meg. A magánkönyvtárakban rajta kívül fellelhetők még a tübingeni egyetem tanárának, Leonard Fuchsnak (1501-1566) művei is. Nem hiányoztak azonban Pietro Andrea Mathioli (1501-1577) olasz botanikus, Adam Lonicer (1528-1586), majna-frankfurti fizikus, Melchior Sebich (1539-1625), a strasbourgi egyetemen az orvostudományok tanára és mások művei sem.

A következő alcsoportot a természet- és az orvostudományi műveken belül a bányászati és a kohászati szakmunkák alkotják. Ilyen művek azért is fordultak elő a polgári könyvtárakban, mert a könyvtártulajdonosok közül sokan közvetve vagy közvetlenül érdekelve voltak a bányászati vállalkozásban, valamint a bányászkamara sok hivatalnoka és alkalmazottja dolgozott itt. Selmechánya magánkönyvtáraiban a bányászati és a kohászati szakmunkák aránya 2,6%, Körmöcbányán 3,0%, Besztercebányán csak 1,5% volt a laikus irodalmon belül. Besztercebányán jobbra a bányászkamara alkalmazottjai és hivatalnokai birtokolták ezeket a könyveket.

Az említett alcsoportból két szerző művei voltak leginkább elterjedve. Az első Johannes Mathesius (1504-1565) prédikátornak, Luther munkatársának „Sarrepta oder Bergpostil” című műve, melyben ugyan nem lehet élesen elkülöníteni a természettudományi és a vallási ismereteket, mégis meggyőződésünk, hogy vallási jellege ellenére a XVI. századi bányászat és kohászat állapotáról kitűnő rövid áttekintést nyújt. A másik jelentős szerző Georgius Agricola (1490-1555) orvos, a mineralógia és a metallurgia megalapítója, aki „Tizenkét könyv a

bányásatról” című művében Kárpát-medence bányászatának és kohászatának helyzetével is foglalkozott. Szórványosabban fordultak elő Lazar Erker császári bányamester művei, melyek a XVII. század folyamán négy kiadást is megértek. Megtalálhatók voltak még Engelhard Georg Loenneiss (XVII. század eleje), David Kellner (XVII. század második fele), Erdman Adam Mirus (1656-1727), Athanasius Kircher (1601-1680), Johann Rudolf Glauber (XVII. század közepe) és Modestinus Fachs (XVI. század második fele) bányászati és kohászati tematikájú művei is.

A nyomtatott műveken kívül kéziratos bányászati és kohászati szakmunkák is előfordultak. Ezeket a hagyatéki jegyzékekben „probierbuch” megjelöléssel látták el. Ezekben a könyvekben a bányászati magánvállalkozók (waldbürgerek), valamint a bányáskamara egyes alkalmazottai és hivatalnokai is saját tapasztalataikat örökítették meg a bányászati és elsősorban a kohászati termelésről (valószínűleg elegendő szakirodalom hiányában). Másrészt számos gyártási módszert és folyamatot a nyilvánosság előtt titokban tartottak (az új ismeretek megőrzésének ez a formája alakult ki). Sok mű, amely itt keletkezett, a mai napig fennmaradt. Nem kétséges, hogy jelentős külföldi szerzők is információikat e városok lakosságától szerezték be a bányásatról, a kohásatról, a mineralógiáról és más szakterületekről.

A mezőgazdasági művek előfordulási aránya meglehetősen kicsi volt. Ez mindenekelőtt azzal függött össze, hogy Besztercebánya, Selmecebánya és Körmöcbánya körzetében nem voltak túl kedvező mezőgazdasági feltételek. Melchior Sebich és Johannes Colerus (megh. 1639) mezőgazdasági tárgyú munkáit kell mégis megemlítenünk. Ebbe a tematikus csoportba soroltuk Johannes Lyczei prédikátor „Iter oeconomicum” című művét is, melyet a XVIII. század elején kétszer is kinyomtattak a nagyszombati egyetem nyomdájában.

Matematikai művekből Selmecebánya könyvtáraiban volt a legtöbb, a laikus irodalom közel 2,5%-át alkották. Besztercebányán ezen szakmunkák aránya egy százalékkal kevesebb volt. Ez abból következik, hogy Selmecebányán a lakosság nagyobb része volt érdekelt a bányászatban, mely egzaktabb matematikai ismereteket igényelt (a bányászati részesedések megállapításánál, tárnák, alagutak nyitásánál, a vízelvezető berendezések építésénél stb.) Ezzel ellentétben Besztercebányán - ahol a könyvtárlajdonosok nagy része kereskedő és iparos volt -, nem volt nagy igény matematikai szakmunkákra, mert számos tekintetben elégnek bizonyultak a gyakorlati matematikai ismeretek.

A matematikai művek a hagyatéki jegyzékekben „rechenbuch, aritmetica, geometria” néven szerepeltek. A könyvtárakban fellelhető matematikai munkák szerzői voltak: Christoph Johann Sturm (1635-1703), az altdorfi egyetem matematikai- és fizikatanára, Erhard Weigel (1625-1699), a jénai egyetem matematika- és fizikatanára és még sokan mások.

Itt kell megemlítenünk az asztronómia és az asztrológia szakmunkáit is, melyek elég szorosan kapcsolódtak a matematikához és a filozófiához. Az említett művek a laikus irodalom 1%-át alkották. Megemlíthetjük a következő szerzőket: Georg Purbach (1423-1461) bécsi matematikatanár, Caspar Peucer (1525-1602), Tobias Tandler (1571-1617), Johannes de Sacrobosco (megh. 1526), Thomas Blebel (1539-1596), Egidius Strauch (1632-1682), a wittenbergi egyetem matematikatanára.

A laikus irodalom megközelítőleg 1%-át tették ki a magánkönyvtárakban az alkimista jellegű, valamint a vegyészet tárgykörébe tartozó szakmunkák. Tartalmilag sokszor megegyeztek az orvostudományi, a gyógyszerészeti, a bányászati és a kohászati művekkel. Az egyes szerzők közül legalább néhányat megemlítünk: Valentinus Basilus, Rudolph Johann Glauber, a már említett német vegyész, Bernardus Caesius (1581-1630), Niccolo Flamello (XIV-XV. század) alkimista.

Az utolsó tematikus csoportot az orvos- és természettudományos műveken belül azok képezik, melyeket nem tudtunk besorolni egyik előző csoportba sem. Olyan művekről van szó, mint Laevinus Hulsius (1505-1568) holland orvosnak a természet titkairól írt munkája, Jakob Johann Wecher (1528-1586), Vergilius Polydorus (1470-1555) olasz történésznek a tárgyak eredetéről, Johannes Garcaeus (1530-1575) meteorológiáról írott és Martin Helwig (1516-1574) művei. Viszonylag kevés hadtudományi és építészeti szakkönyv szerepelt a magánkönyvtárakban. Az egyes szerzők közül megemlíthjük Marco Vitruvio Pollio római építész, valamint Johann Heinrich Beher (XVII. század közepe) porosz építész hadtudományi alkotását. Találkoztunk a magánkönyvtárakban „säulenbuch” nevezetű munkákkal is, melyek hozzáférhető, érthető formában tartalmazták az egyes építőanyagok használatára vonatkozó tudnivalókat és főleg az iparosoknak (kőműveseknek, ácsoknak) íródtak.

## 7. Egyéb tematikájú művek

A laikus vagy világi irodalom utolsó tematikus csoportjába a kalendáriumokat soroltuk, melyekből azonban - ha hinnénk a hagyatéki inventároknak -, elég jelentéktelen mennyiség volt a magánkönyvtárakban. Ezek, mivel hamar idejüket múlták és az idő előrehaladtával elvesztették jelentőségüket, nem kerültek inventálásra. Majdnem teljesen hiányoztak az úgynevezett „newzeitung”-ok, melyek az újság elődei voltak. Tájékoztatták a lakosságot fontos politikai és hadászati eseményekről. Létezésükről XVI. századi selmecebányai adatok is rendelkezésünkre állnak. Itt kéziratos formában terjedtek. Arról is vannak adatok, hogy ebben az időben már nyomtatott formában is léteztek e városokban. Valószínűleg a kalendáriumok sorsára jutottak.

Ebbe a tematikus csoportba soroltuk még a szakácskönyveket is, melyek praktikus célt szolgáltak. Selmecebánya, Körmöcbánya és Besztercebánya könyvtáraiban Johann Jakob Wecher és felesége Anna által kiadott szakácskönyvek voltak a legnépszerűbbek.

Kis számban fordultak elő egyéb tematikájú művek is, például Caspar Goldwurméi (XVI. század közepe) csakúgy, mint az egyéb „figurenbuch”, „schauenbuch” jelölésű könyvek.

\*\*\*

A vallási irodalom egyes tematikus csoportjainak megoszlása a könyvtári kategóriákon belül, de az egyes városok (Besztercebánya, Selmecebánya, Körmöcbánya) között is viszonylag kiegyensúlyozott volt. A laikus irodalom tematikus csoportjainál már a két város viszonylatában sok esetben láthatóbb eltérések mutatkoztak.

Selmecebánya magánkönyvtáraiban a világi jellegű irodalom egyes csoportjainak megoszlásában azt tapasztaltuk, hogy a XVI. században legnagyobb számban antik szerzők művei és szépirodalmi alkotások fordultak elő (32,9%), majd a természet- és orvostudományi művek következnek (19,4%), továbbá a történelmi-politikai-földrajzi tárgyuak (16,8%), végül a pedagógiai és nyelvtudományi alkotások (14,7%). A laikus irodalom többi tematikus csoportja nem érte el a 10%-os részarányt (filozófia 8,9%, jogtudományi 5,2%, egyéb könyvek 2,1%). Hasonló a nagy könyvtárakbeli megoszlás is. A kis könyvtárakban a tematikus csoportok sorrendje különbözik: antik szerzők művei és szépirodalom 33%, történelmi-politikai-földrajzi 23,8%, természet- és orvostudományi 17,5%, pedagógiai 13,4%, jogtudományi 8,2%, filozófiai 3,1%, egyéb 1%.

A XVII. században Selmecebányan az előző évszázadhoz viszonyítva csak jelentéktelen változások tapasztalhatók a tematikus csoportok sorrendjében: antik szerzők művei és szépirodalom 25,4%, történelmi-politikai 19,4%, pedagógiai és nyelvtudományi 16,0%, természet- és orvostudományi 15,2%, jogtudományi 12,8%, filozófiai 8,9%, egyéb 2,3%. A

nagy könyvtárakban ebben az évszázadban az antik szerzők művei és a szépirodalom voltak túlsúlyban (27,3%) a történelmi-politikai-földrajzi munkákkal szemben (18,2%). A további sorrend a következő volt: pedagógiai és nyelvtudományi 17,7%, jogtudományi 13,3%, természet- és orvostudományi 11,8%, filozófiai 9,9%, egyéb 1,8%. A kis könyvtárakban a XVII. század folyamán a tematikus csoportok összetételében és nagyságában jelentős változások mennek végbe. Legnagyobb csoportot a természet- és orvostudományi művek alkották (32,4%), majd a történelmi (25,2%), az antik szerzők művei és a szépirodalom (16,7%), a jogtudományi (10,4%), a pedagógiai és a nyelvtudományi (7,6%), egyéb (4,1%), filozófiai (3,6%).

A XVIII. század első felében a selmecbányai könyvtárakban a laikus irodalom tematikus összetételében valamiféle törés tapasztalható. A megoszlás a következő: történelmi-politikai-földrajzi 26,2%, természet- és orvostudományi 19,0%, jogtudományi 17,0%, pedagógiai és nyelvtudományi 15,4%, antik szerzők művei és szépirodalom már csak 14%, filozófiai 7,6%, egyéb 0,8%. Az antik szerzők műveinek aránybeli csökkenése a nagy könyvtárakban is tapasztalható. Legelterjedtebbek a történelmi munkák voltak, 26,8%, ezt követték a természettudományi 18,1%, a jogtudományi 16,8%, a nyelvtudományi és a pedagógiai művek 15,6%. Csak ezután következtek az antik szerzők művei és a szépirodalom: 14,3%, végül a filozófia és egyéb laikus irodalmi művek csoportonként 3-3%-ot képeztek. Selmecbánya kis könyvtáraiban a XVIII. század első felében a kötetek közel 50%-át természet- és orvostudományi művek alkották (48,7), egynegyedét pedig a jogtudományiak (24,3%). A többi tematikus csoport előfordulása aránylag gyengébb volt: a nyelvtudományi és pedagógiai 10,8%, a történelmi 8,1%, az antik szerzők művei, a filozófia és egyéb laikus alkotások egyaránt 2,7%.

Mint azt a laikus irodalom szerkezetének vizsgálata alapján tapasztaljuk, a selmecbányai magánkönyvtárak a XVI-XVII. században megőrzik humanista jellegüket. Ezt bizonyítja, hogy az antik szerzők műveinek kiadásai teszik ki a laikus irodalom több, mint egynegyedét. A XVIII. század első felében azonban meglehetősen váratlan törés tapasztalható a laikus irodalom összetételében. Az antik szerzők műveinek aránya láthatóan csökken és előtérbe kerülnek a történelmi, a jogtudományi és a természettudományi munkák. Tehát az olvasók érdeklődési köre is megváltozott ebben az időben.

Más tapasztalható a besztecebányai magánkönyvtárak tematikus összetételében. A XVII. században a természet- és orvostudományi művek voltak a legelterjedtebbek (24,7%), ezt követték a történelmi-politikai-földrajzi (19,3%), majd az antik szerzők művei és a szépirodalom következtek (19,1%), valamint a nyelvtudományi és a pedagógiai munkák (13,9%). Viszonylag nagy számban voltak filozófiai (11,7%) és jogtudományi (10,2%) művek is. A kis besztecebányai könyvtárakban a tematikus csoportok sorrendje hasonló volt. Legnagyobb számban természet- és orvostudományi (24,4%), valamint történelmi és földrajzi művek (23,2%) fordultak elő. A kis könyvtárakban a laikus irodalom 16%-át antik szerzők művei és a szépirodalom, 14%-át jogtudományi, 12,7%-át nyelvtudományi és pedagógiai művek alkották. A filozófiai művek a könyvtáraknak ebben a kategóriájában még a 10%-os arányt sem érték el (8,6%). Az egyéb tematikájú művek aránya 1,1% volt. A nagy polgári magánkönyvtárakban a természet- és orvostudományi művek a laikus irodalom közel egynegyedét (24,4%), az antik szerzők művei és a szépirodalom pedig közel egyötödét alkották (20,5%). Viszonylag kevesebb volt a történelmi-politikai-földrajzi (17,6%), a nyelvtudományi és a pedagógiai (14,3%), a filozófiai (13,1%), a jogtudományi (8,5%) és az egyéb laikus irodalom (1,1%) műveinek száma.

A XVIII. század első felében Besztecebánya magánkönyvtáraiban a laikus irodalom tematikus szerkezetében is bizonyos változások mentek végbe. Ebben az időben a legszámottevőbb



csoportot a történelmi-politikai-földrajzi művek alkotják (19,2%), a természet- és orvostudományi tárgyúakat megelőzve (18,2%). Viszonylag gazdagon képviseltettek még az antik szerzők művei és a szépirodalom (17,8%), a filozófiai (16,5%), a nyelvtudományi és pedagógiai (15,5%) művek éppúgy, mint a jogtudományiak (10,8%). Az egyéb világi tárgyú irodalom aránya csak 2%.

A beszercebányai nagy könyvtárakban a legnagyobb csoportot szintén a történelmi-politikai-földrajzi művek alkotják (21,8%). A filozófiai művek csoportja, valamint az antik szerzők művei egyaránt 18,1%-ot képviseltek. Jogtudományi volt a laikus irodalom 14, természet- és orvostudományi 13,5, nyelvtudományi és pedagógiai pedig 13%-a. A kis magánkönyvtárakban a leggazdagabb csoport ismét a természet- és orvostudományi (26,9%), valamint a nyelvtudományi és pedagógiai műveké (20,2%). Kevesebb mű tartozott az antik szerzők művei és a szépirodalom (17,3%), a történelmi-politikai-földrajzi (14,4%) és a filozófiai (13,5%) művek csoportjához. Jogtudományi munkák csak korlátozott számban fordultak elő (4,8%). Az egyéb laikus irodalom aránya 2,9% volt.

Selmecebányával ellentétben Beszercebányán az egyes korszakokban a laikus irodalom egyes tematikus csoportjainak megoszlása kiegyensúlyozott volt. Itt is megfigyelhetők bizonyos változások - az antik szerzők műveinek csökkenő és a történelmi-politikai-földrajzi, valamint a jogtudományi munkák emelkedő tendenciája -, ám nem olyan erőteljesen, mint Selmecebányán. A XVII. század folyamán a természet- és orvostudományi művek magas előfordulási aránya két könyvtárnak köszönhető, melyekben a könyvállomány több, mint felét képezte az említett csoport.

Végül meg kell jegyezni, hogy az egyes tematikus csoportok elemzését Beszercebányán és Selmecebányán csak a vallási és a világi tárgyú irodalom témakörein belül vizsgáltuk. Ez a módszer persze nem képes a polgárság tulajdonát képező könyvirodalom hatásainak minden területét felölelni és teljes képet adni róla. Ahhoz, hogy teljesebb képet kapjunk, össze kellett hasonlítani a vallási és a laikus irodalom tárgyköreinek minden tematikus csoportját és nyomon követni elterjedésüket a könyvtárak egyes típusaiban.

A XVII. században Beszercebányán a magánkönyvtárak állományának túlnyomó részét a homiletikai (31,7%) és a természet- és orvostudományi (10%) irodalom alkotta. A többi tematikus csoport nem több, mint 10%-kal volt képviselve. Hasonló volt a helyzet a nagy könyvtárakban is, ahol ebben az időben még 11,1%-os arányban szerepeltek természet- és orvostudományi művek és vallási vitairatok. Beszercebánya kis könyvtáraiban a laikus irodalom egyetlen tematikus csoportjának aránya sem haladta meg a 10%-ot. Legelterjedtebbek a homiletikai művek voltak (29,8%). A vallási alapművek (11,2%), valamint az ima- és énekeskönyvek (11,6) aránya majdnem megegyezett. Érdekes összehasonlítani a tematikus csoportok elterjedtségét ebben az időben (Beszercebányán). A XVII. században homiletikai művek a könyvtárak 81, vallási alapművek 77, ima- és énekeskönyvek 67, történelmi-politikai-földrajzi csak 54%-ában fordultak elő, természet- és orvostudományi művek, vallási vitairatok, antik szerzők művei és szépirodalmi alkotások pedig egyaránt 51%-ukban.

Beszercebánya polgárainak magánkönyvtáraiban a XVIII. század első felében a könyvek több, mint 10%-át alkották a homiletikai művek (27,9%). A nagy könyvtárakban a homiletikai irodalomon kívül (27,7%) csak a természet- és orvostudományi művek, vallási vitairatok (12%) és a történelmi-politikai-földrajzi munkák (10,3%) fordultak elő nagyobb számban. A kis könyvtárakban a XVIII. század elejének legszámottevőbb és legelterjedtebb tematikus csoportjait a homiletikai művek (28,3%), az ima- és énekeskönyvek (15,5%) és a vallási alapművek (10,9%) alkották. A tematikus csoportok elterjedtsége is hasonló volt. Homiletikai

alkotások a könyvtárak közel háromnegyed részében (77%), vallási alpművek 66, ima- és énekeskönyvek 63%-ában fordultak elő.

Selmecebányán az említett időszakban a tematikus csoportok közti különbség nem olyan szembetűnő, mint Besztercebányán. A XVI. században itt is népszerűek voltak ugyan a homiletikai munkák (21,3%) is, de az antik szerzők művei és a szépirodalom (19,3%), valamint a természet- és orvostudományi művek (11,4%) is szép számmal képviseltettek. Érdekes, hogy Selmecebányán a nagyobb magánkönyvtárakban ebben az időben az antik szerzők művei (21,9%) számarányban megelőzték a homiletikai (17,2%), a természet- és orvostudományi (13,3%), a nyelvtudományi és pedagógiai (10%), a történelmi-politikai-földrajzi műveket (10%). A XVI. századi kis könyvtárakban a helyzet fordított volt: homiletikai irodalom 31%, antik szerzők művei és szépirodalom 13,2%. A vallási és a laikus irodalom többi csoportja nem érte el a 10%-ot. E század legkedveltebb irodalmi műfajának a vallási alpművek és a homiletikai alkotások számítottak, a könyvtárak 95%-ában fellelhetők. 62%-os a természet- és orvostudományi művek és vallási vitairatok, valamint az antik szerzők műveinek és a szépirodalomnak az előfordulási aránya. Történelmi-politikai-földrajzi művek a selmecebányai magánkönyvtárak 57%-ában voltak. A XVI. században 52%-ukban, tehát majdnem minden második könyvtárban találhatók jogtudományi, természet- és orvostudományi munkák is.

A XVII. században a különböző természet- és orvostudományi homiletikai művei alkották a selmecebányai magánkönyvtárak könyvállományának egynegyedét (25,0%), ezután következtek az antik szerzők művei és a szépirodalom (13,9%) meg a történelmi-politikai-földrajzi tárgyú kötetek (10,6%). A nagy könyvtárakban ebben az időben a homiletikai irodalomon kívül az antik szerzők művei (16,6%), a történelmi tárgyú kötetek (11,1%) és a nyelvtudományi és pedagógiai művek is népszerűek voltak. Selmecebánya kis könyvtáraiban a könyvek több, mint egyharmada homiletikai (30,6%), 11,8%-a természet- és orvostudományi alkotás volt. Ebben az időszakban is a selmecebányai könyvtárak 92%-ában voltak homiletikai, 84%-ában vallási alapirodalmi és 65%-ában ima- és énekeskönyvek. A laikus irodalomon belül a XVII. században a könyvtárak 64%-ában találhatók történelmi-politikai-földrajzi, 61%-ában jogtudományi, 58%-ában természet- és orvostudományi, végül 53%-ában antik szerzők művei és szépirodalom.

A XVIII. század első felében is a selmecebányai polgári magánkönyvtárak legszámtöbb tematikus csoportját a homiletikai művek alkották, az összes könyv egyötödét (21,1%). Ezt követte a többi tematikus csoport: a történelmi-politikai-földrajzi művek (15,4%), a természet- és orvostudományi (11,3%), a jogtudományiak (10%). A nagy magánkönyvtárakban a XVIII. század első felében a 10%-ot csak a következő tematikus csoportok haladták meg: homiletikai művek (21,2%), történelmi-politikai-földrajzi munkák (16,1%), természet- és orvostudományi művek (10,8%), végül a jogtudományi vonatkozásúak (10,1%). A kis könyvtárakban a homiletikai irodalomon kívül (22,3%) ebben az időben a természet- és orvostudományi (19,1%) művek voltak túlsúlyban, valamint a vallási alpművek, mint a Bibliák, az Ó- és Újszövetség egyes külön kiadásai (10,6%). Érdekes az egyes tematikus csoportok elterjedése is a selmecebányai könyvtárakban. Homiletikai művekkel a könyvtárak 88, vallási alpművekkel pedig 70%-ában találkoztunk. Érdekes, hogy szintén 70%-ban fordultak elő jogtudományi művek is. Természet- és orvostudományiak a könyvtárak 65, teológiaiak és vallási vitairatok 59, nyelvtudományi és pedagógiai munkák 53%-ában voltak. A többi tematikus csoport nem érte el az 50%-ot.

Selmecebánya könyvtáraiban a vallási és a laikus irodalom tematikus csoportjainak összehasonlításakor több dolgot tapasztaltunk. A polgári könyvtárakban a megjelölt időszakokban a legszámtöbb csoportot a homiletikai irodalom képezte. Ezenkívül a 10%-os részarányt

csak a laikus irodalom egyes tematikus csoportjai haladták meg. Hasonló volt a helyzet a nagy polgári magánkönyvtárakban is. Kivételt képeztek a XVI. századi selmecebányai könyvtárak, melyekben a legszámottevőbb csoportot az antik szerzők művei és a szépirodalmi alkotások képviselték. A kis könyvtárakban a homiletikai művek után a leggyakoribb előfordulásuk a vallási irodalom alkotásainak volt. Ezek közül is kiemelhetünk két csoportot: a homiletikai műveket és a vallási alpműveket. Ezek az egyes korszakokban a selmecebányai könyvtárak legalább 70%-ában megvoltak, ami azt jelenti, hogy minden könyvtárban előfordultak. Érdekes tény, hogy a vallási alpművek a könyveknek csak mintegy 5%-át tették ki. Az említetteken kívül viszonylag népszerűek voltak a laikus irodalom egyéb csoportjai is.

Mindezek ellenére, a vizsgált időszakban Besztercebányán (a homiletikai irodalmon kívül) kivételt képezett, ha a vallási vagy a laikus irodalom bármely tematikus csoportja meghaladta a 10%-ot. A nagy könyvtárakban szintén hasonló volt a helyzet, azonban a kis könyvtárakban a homiletikai műveken kívül a vallási irodalom többi csoportjának előfordulási aránya is számottevő volt. Három vallási tematikus csoport - a homiletikai művek, a vallási alpművek, az ima- és énekeskönyvek - művei majdnem minden besztercebányai magánkönyvtárban megtalálhatók voltak. Selmecebányától eltérően, itt a laikus irodalom egyes tematikus csoportjai a könyvtárak több, mint 50%-ában csak ritkán fordultak elő.

9. számú táblázat: A laikus irodalom összetétele a XVII. századi besztercebányai könyvtárakban (százalékban megadva)

	összesen	nagy könyvtárak	kis könyvtárak
vallási alpművek	19,3	17,6	23,2
homiletikai művek	19,1	20,5	16,0
imakönyvek	10,2	8,5	14,0
teológiai művek és vallási vitairatok	13,9	14,4	12,7
vallási kézikönyvek	24,7	24,8	24,4
a teológusok összes művei	11,7	13,1	8,6
katekizmusok	1,1	1,1	1,1

10. számú táblázat: A laikus irodalom összetétele a besztercebányai könyvtárakban a XVIII. század első felében (százalékban megadva)

	összesen	nagy könyvtárak	kis könyvtárak
vallási alpművek	19,2	21,8	14,4
homiletikai művek	17,8	18,1	17,3
imakönyvek	10,8	14,0	4,8
teológiai művek és vallási vitairatok	15,5	13,0	20,2
vallási kézikönyvek	18,2	13,5	26,9
a teológusok összes művei	16,5	18,1	13,5
katekizmusok	2,0	1,5	2,9

11. számú táblázat: A laikus irodalom összetétele a selmebányai könyvtárakban a XVI. században (százalékban megadva)

	összesen	nagy könyvtárak	kis könyvtárak
vallási alapművek	16,8	15,0	23,8
homiletikai művek	32,9	32,9	33,0
imakönyvek	5,2	4,4	8,2
teológiai művek és vallási vitairatok	14,7	15,0	13,4
vallási kézikönyvek	19,4	20,0	17,5
a teológusok összes művei	8,9	10,4	3,1
katekizmusok	2,1	2,3	1,0

12. számú táblázat: A laikus irodalom összetétele a selmebányai könyvtárakban a XVII. században (százalékban megadva)

	összesen	nagy könyvtárak	kis könyvtárak
vallási alapművek	19,4	18,3	25,2
homiletikai művek	25,4	27,3	16,7
imakönyvek	12,8	13,3	10,4
teológiai művek és vallási vitairatok	16,0	17,7	7,6
vallási kézikönyvek	15,2	11,8	32,4
a teológusok összes művei	8,9	9,9	3,6
katekizmusok	2,3	1,8	4,1

13. számú táblázat: A laikus irodalom összetétele a selmebányai könyvtárakban a XVIII. század első felében (százalékban megadva)

	összesen	nagy könyvtárak	kis könyvtárak
vallási alapművek	26,2	26,8	8,1
homiletikai művek	14,0	14,3	2,7
imakönyvek	17,0	16,8	24,3
teológiai művek és vallási vitairatok	15,4	15,6	10,8
vallási kézikönyvek	19,0	18,1	48,7
a teológusok összes művei	7,6	7,7	2,7
katekizmusok	0,8	0,7	2,7

14. számú táblázat: A XVI. századi selmebányai könyvtárak tematikus összetétele (százalékban megadva)

	összesen	nagy könyvtárak	kis könyvtárak	a könyvtárak ennyi %-ában
vallási alapművek	5,5	8,7	4,1	95
homiletikai művek	21,3	31,0	17,2	95
imakönyvek	3,4	6,6	2,1	48
teológiai művek és vallási vitairatok	5,8	5,4	6,0	62

vallási kézikönyvek	1,5	3,3	0,7	38
a teológusok összes művei	2,6	3,7	2,1	48
katekizmusok	1,1	1,2	1,0	24
meghatározatlan vallási művek	0,1	-	0,2	-
történelmi-politikai-földrajzi művek	9,9	9,6	10,0	57
antik szerzők művei és szépirodalom	19,4	13,2	21,9	62
jogtudományi művek	3,0	3,3	2,9	52
nyelvtudományi és pedagógiai művek	8,6	5,4	10,0	28
természet- és orvostudományi művek	11,4	7,0	13,3	52
filozófiai művek	5,2	1,2	6,9	28
egyéb tematikájú művek	1,2	0,4	1,6	19

15. számú táblázat: A XVII. századi selmecbányai könyvtárak tematikus összetétele (százalékban megadva)

	összesen	nagy könyvtárak	kis könyvtárak	a könyvtárak ennyi %-ában
vallási alapművek	6,1	3,9	12,8	84
homiletikai művek	25,0	23,1	30,6	92
imakönyvek	4,9	3,5	9,0	65
teológiai művek és vallási vitairatok	4,9	4,6	5,9	47
vallási kézikönyvek	2,0	2,0	1,9	34
a teológusok összes művei	1,0	0,8	1,5	20
katekizmusok	1,1	1,2	0,8	23
meghatározatlan vallási művek	0,3	-	1,0	-
történelmi-politikai-földrajzi művek	10,6	11,1	9,2	64
antik szerzők művei és szépirodalom	13,9	16,6	6,1	53
jogtudományi művek	7,0	8,1	3,8	61
nyelvtudományi és pedagógiai művek	8,7	10,7	2,8	39
természet- és orvostudományi művek	8,7	7,2	11,8	58
filozófiai művek	4,8	6,0	1,3	26
egyéb tematikájú művek	1,3	1,2	1,5	19

16. számú táblázat: A selmecbányai könyvtárak tematikus összetétele a XVIII. század első felében (százalékban megadva)

	összesen	nagy könyvtárak	kis könyvtárak	a könyvtárak ennyi %-ában
vallási alapművek	4,8	4,5	10,6	70
homiletikai művek	21,1	21,1	22,3	88
imakönyvek	2,6	2,3	8,5	47
teológiai művek és vallási vitairatok	8,3	8,6	4,2	59

vallási kézikönyvek	1,9	1,9	1,1	41
a teológusok összes művei	1,0	1,0	1,1	41
katekizmusok	0,6	0,7	-	29
meghatározatlan vallási művek	0,7	-	12,8	-
történelmi-politikai-földrajzi művek	15,4	16,1	3,2	65
antik szerzők művei és szépirodalom	8,2	8,6	1,1	47
jogtudományi művek	10,0	10,1	9,6	70
nyelvtudományi és pedagógiai művek	9,1	9,3	4,2	53
természet- és orvostudományi művek	11,3	10,8	19,1	65
filozófiai művek	4,5	4,6	1,1	41
egyéb tematikájú művek	0,5	0,4	1,1	23

17. számú táblázat: A XVII. századi beszercebányai könyvtárak tematikus összetétele (százalékban megadva)

	összesen	nagy könyvtárak	kis könyvtárak	a könyvtárak ennyi %-ában
vallási alpművek	7,6	5,7	11,2	77
homiletikai művek	31,7	32,6	29,8	81
imakönyvek	5,5	2,3	11,6	67
teológiai művek és vallási vitairatok	9,3	11,1	5,8	51
vallási kézikönyvek	2,1	2,6	1,1	26
a teológusok összes művei	1,8	1,8	1,8	20
katekizmusok	1,4	1,5	1,4	26
történelmi-politikai-földrajzi művek	7,9	7,5	8,7	54
antik szerzők művei és szépirodalom	7,8	8,7	6,0	51
jogtudományi művek	4,2	3,6	5,2	41
nyelvtudományi és pedagógiai művek	5,6	6,1	4,7	43
természet- és orvostudományi művek	10,0	10,5	9,1	48
filozófiai művek	4,8	5,6	3,2	33
egyéb tematikájú művek	0,3	0,4	0,4	9

18. számú táblázat: A beszercebányai könyvtárak tematikus összetétele a XVIII. század első felében (százalékban megadva)

	összesen	nagy könyvtárak	kis könyvtárak	a könyvtárak ennyi %-ában
vallási alpművek	7,7	5,4	10,9	66
homiletikai művek	27,9	27,7	28,3	77
imakönyvek	7,5	2,7	14,5	63
teológiai művek és vallási vitairatok	9,4	12,0	5,6	34
vallási kézikönyvek	2,2	2,4	1,8	14

a teológusok összes művei	1,2	1,5	0,7	11
katekizmusok	1,2	1,0	1,4	17
történelmi-politikai-földrajzi művek	8,2	10,3	5,3	34
antik szerzők művei és szépirodalom	7,7	8,6	6,4	31
jogtudományi művek	4,6	6,6	1,8	20
nyelvtudományi és pedagógiai művek	6,6	6,1	7,4	26
természet- és orvostudományi művek	7,8	6,4	9,9	37
filozófiai művek	7,1	8,6	4,9	20
egyéb tematikájú művek	0,9	0,7	1,1	8

### Az egyes szerzők előfordulásának gyakorisága

A magánkönyvtárak egyes típusain belüli tematikus csoportok (a vallási és a laikus irodalom csoportjai) és a városi könyvtárak összehasonlítása még nem ad kimerítő választ arra a kérdésre, hogy mely szerzők voltak a vizsgált időszakban a legnépszerűbbek és mely művek a legolvasottabbak. Ez fontos annak nyomon követésénél is, hogyan hatottak az egyes gondolati, világnézeti, ideológiai, filozófiai és tudományos áramlatok, irányzatok a városi polgárság szellemi életére a XVI-XVIII. században. Az említett kérdésekre megkísérlünk választ találni az egyes szerzők előfordulásának vizsgálatával a magánkönyvtárakban. A könyvek előfordulása alapján az egyes szerzőket három csoportra osztottuk. Az első csoportot azok alkotják, akiknek művei a könyvtárak több, mint 15%-ában megtalálhatók. A második csoportba a 10-15% közötti előfordulási arányúak, a harmadikba az 5-10% közöttiek tartoznak.

Az első csoport követelményeinek Selmecebányán 16 szerző felelt meg, Besztercebányán 6, Körmöcbányán pedig csak 5. A szerzők közül négyen mind a három városban az első csoportba tartoztak. Első helyen állt - ha a könyvek számát és előfordulásuk gyakoriságát tekintjük a magánkönyvtárakban - Martin Luther. Körmöcbányán 25, Selmecebányán 64, Besztercebányán 80 könyvtárban található művei. Hozzá kell tennünk, hogy Luther könyveinek gyakorisága ennél jóval nagyobb volt, hiszen bibliakiadásainál csak azokat vettük figyelembe, ahol egyértelmű volt, hogy az ő fordításáról van szó. Biblián kívül szép számban fordultak elő posztillái, prédikációi, énekeskönyvei. A XVI. század végétől kezdenek megjelenni a könyvtárakban összes műveinek kiadásai is. Martin Lutheren kívül nagyon népszerűek voltak Philipp Melanchthonnak a munkái is, aki nemcsak vallási, hanem filozófiai és pedagógiai művek szerzője is volt. Hasonló gyakoriságúak voltak Johannes Mathesius prédikátor munkái is, gyakoriságuk Besztercebányán az első és a második csoport határán volt. Népszerűek voltak posztillái, Luther-életrajza és prédikációi. A negyedik szerző, aki műveinek gyakorisága alapján mind a három városban az első csoportba tartozott, Marcus Tullius Cicero. Szónoklatain kívül filozófiai műveivel is találkozunk. Körmöcbánya lakosai közt a vizsgált időszakban eléggé elterjedt volt Sebastian Münster kozmográfiája is. Selmecebányán és Besztercebányán műveinek gyakorisága szerint az első csoportba tartozott Desiderius Erasmus, elsősorban teológiai, másodsorban filozófiai és pedagógiai műveivel. Selmecebánya könyvtáraiban gyakran előfordultak Johann Spangenberg protestáns prédikátor posztillái és prédikációi, valamint Johann Haberman imakönyveinek egyes kiadásai.

A művek gyakorisága alapján az első csoportba tartozó szerzők előfordulásában az egyes városokban mutatkoztak különbségek. Körmöcbányán az öt szerző közül egy írt csupán vallási

műveket (Luther), ketten egyaránt laikus és vallási tárgyú művek szerzői (Melanchthon, Mathesius), ketten pedig csak laikus irodalmi művekírói (Cicero, Münster). Besztercebányán - ha Mathesiust is beleszámítjuk - nagyjából vallási tárgyú művek szerzői voltak: Luther, Haberman, Spangenberg; laikus és vallásiaké egyaránt: Melanchthon, Mathesius, Erasmus; míg tisztán laikusoké csak Cicero. Selmechány magánkönyvtáraiban az első csoport szerzői közül hét teológus szerző csupán vallási művek alkotója volt (Luther, Vitus Dietrich, Caspar Huberinus, Haberman, David Chytraeus, Nicolaus Selnecker, Spangenberg), hatan laikus szerzők (Cicero, Johann Carion, Josephus Flavius, Johannes Sleidanus, Vergilius, Terentius), hárman pedig vallásiak és laikusok egyaránt (Melanchthon, Mathesius, Erasmus).

A szerzők második csoportjába - akiknek művei 10-15%-os gyakorisággal fordultak elő - Körmöcbányán hat szerző sorolható. Közülük négyen jobbra teológiai és vallási tárgyú művek írói (Jacobus Andreae, Christoph Fischer, Philippus Kegelius, Martin Moeller), ketten pedig laikusoké (Johannes Colerus, Vergilius). Selmechányán a 22 szerző közül nyolcan írtak túlnyomórészt vallási tárgyú műveket (Heinrich Büntig, Paul Eber, Martin Chemnitz, Aegidius Hunnius, Matthias Hoe von Hoeneg, Georg Major, Wolfgangus Musculus, Spangenberg), tizennégyen pedig világi tárgyúakat (Georgius Agricola, Johannes Agricola, Antonio Bonfini, Ambrosius Calepinus, Caius Iulius Caesar, Esopus, Horatius, Justinianus, Aristoteles, Livius, Sebastian Münster, Ovidius, Plinius, Juan Luis Vives). Besztercebánya magánkönyvtáraiban a művek gyakorisága szerint hét teológussal találkoztunk (Johann Brentz, Caspar Huberinus, Aegidius Hunnius, Philippus Kegelius, Martin Moeller, Ludwig Rabe, Simon Pauli), ketten nem voltak teológusok (Johannes Sleidanus és Vergilius - ők szerepelnek Körmöcbányán is ebben a csoportban és szerepben), egy szerző pedig teológiai és világi tárgyú műveket egyaránt írt (Conradus Dietricus).

A harmadik csoportba - azaz az 5-10%-os előfordulásúakban - Körmöcbányán 53, Besztercebányán 50, Selmechányán 90 szerzőt soroltunk. Körmöcbányán és Selmechányán ezen szerzők fele világi jellegű műveket írt. Besztercebányán viszont majdnem az összes ebbe a csoportba tartozó szerző csak teológiai műveket írt. Az első csoport kritériumainak Selmechányán, Besztercebányán és Körmöcbányán egyaránt csak négy szerző felelt meg. A második csoportba tartozó szerzőt egyáltalán nem találtunk. Három szerző tartozik művei gyakorisága alapján a harmadik csoportba mindhárom városban: Johannes Arndt, Lucas Lossius, Jakob Heerbrand. Az érdekesség kedvéért megjegyezzük, hogy az említett csoportokba Körmöcbányán csak hat, Besztercebányán kilenc, Selmechányán pedig már huszonnégy antik szerző is tartozott. Hazai szerzők közül Georgius Tranovsky és Leonard Stöckel bártfai rektor művei voltak a legelterjedtebbek. Hozzájuk sorolhatjuk még Comeniust, Körmöcbányáról pedig Szentiványi Mártont. Antonio Bonfini krónikájának selmechányai gyakorisága alapján szintén a második csoportba tartozik.

Körmöcbányán az egyes szerzők gyakoriságának vizsgálatakor tapasztaltuk, hogy a reformáció három legjelentősebb képviselőjének - Luther, Melanchthon és Mathesius - művei a könyvállomány megközelítőleg 10%-át alkotják. Selmechányán és Besztercebányán ezen szerzők műveinek aránya 6% körül volt. Ez a tény különösebb magyarázatot nem igényel és arról tanúskodik, hogy a vizsgált időszakban a bányavárosokban a lutheri reformáció volt az uralkodó vallási irányzat.

A többi szerző könyveinek kisebb előfordulása volt a városi könyvtárakban. Megjegyezzük, hogy Selmechánya, Besztercebánya és Körmöcbánya könyvtáraiban több, mint 2000 különböző európai szerző művei fordultak elő.



### III. A könyv helye a bányavárosi polgárság életében

A XVI-XVIII. században a bányavárosi polgárság életében a könyvnek rendkívül fontos szerepe volt. Nemcsak a szellemi kultúra területén, mint az információk és az ismeretek hordozójának, hanem az anyagi kultúra, sőt a mindennapi élet területén is. Sem számban, sem nagyságban nem maradtak el a vizsgált terület magánkönyvtárai nemcsak Magyarország egyéb területei, hanem a külföldi könyvtárak mögött sem (a későbbi időszakokban). Példaként említhetjük a híres Desiderius Erasmust, aki 400 kötetes könyvtárat hagyott hátra. Már a XVI. században sem mentek ritkaságszámba a selmecbányai bányászati magánvállalkozók (waldbürgerek) több mint, 200 kötetet számláló könyvtárai.

Bár a könyveknek a hagyatéki jegyzékekben a jegyzékek összeállítói vagy az örökösök nem szenteltek mindig kellő figyelmet, ez nem jelenti azt, hogy a könyv valamiféle nemkívánatos részét jelentette a városi polgárság vagyonosabb rétege kultúrájának. Ellenkezőleg, a könyvekre való odafigyelésről tanúskodnak a jegyzékeken kívül az egyes magánkönyvtárak katalógusai, valamint a hagyatéki jegyzékekben a tematikus vagy a nyelvi csoportokba való sorolásuk. Arról, hogy nemcsak a könyvtárak tulajdonosai figyeltek oda a könyvekre, tanúskodik, Körmöcbánya városi tanácsának az az 1599-ből származó rendelete, mely kötelezte Stephan Wanner német prédikátor özvegyét, hogy a hagyatékból eladott könyveket kutassa fel és vásárolja vissza.

A könyvkultúra elemzésekor a vizsgált időszakban a „Liebhaber” terminussal találkoztunk, melynek mai megfelelője: bibliofil. Az említett terminust valószínűleg először a XVII. század közepén használták Johann Breüer könyvkötő kötéseinek díjszabásakor. Breüer Besztercebánya városi tanácsának címzett levelében többek közt megjegyzi, hogy egyes könyvek kötéseinek árát nem tudja előre meghatározni, mert az a „Liebhaber”-nek igényeitől függ, akiből azonban kevés van. A terminust másodízben Johannes Zacharides könyvtárának - melyet 120 aranyra értékelték -, elosztásánál használták Besztercebányán 1727-ben. Az örökösök közül senki sem tartott rá igényt, így kölcsönösen megegyeztek, hogy találnak valaki „Liebhaber”-t, aki az egészet megvásárolja. Az említett és hasonló példák mutatják, hogy már a kora újkorban éltek a bányavárosokban olyan polgárok, akik kedvtelésből tudatosan gyűjtötték a könyveket és magánkönyvtárat alapítottak. Ők hazai bibliofileknek tekinthetők.

A könyvek különböző módokon kerültek a polgárság tulajdonába. Elsősorban a hazai és a külföldi kereskedőktől - akik üzleti útjaikon eljutottak e bányavidékre is -, akiktől közvetlenül megvásárolhatók voltak. Nem tekinthetők kivételnek a városi polgárok vagy intézmények közvetlen könyvrendelése sem, mind a hazai mind a külföldi nyomdákban. A könyvek beszerzésének másik módja közvetlen behozataluk volt, diákok, az értelmiség képviselői, a bányászkamara alkalmazottai és hivatalnokai vagy olyan személyek által, akik a XVI-XVIII. században átmenetileg vagy állandó jelleggel a három vizsgált város valamelyikében dolgoztak. A polgárok közti könyveladás szintén bevett volt. Nem számított különleges könyvszerzési módnak az ajándékozás, az öröklés stb. sem, melynek már a középkortól voltak hagyományai. A bécsi egyetem tanára, Benedictus Vavrinec 1473-ban kelt végrendeletében könyvtárat barátja, Kronstadtból való Petrus bécsi egyetemi tanár gondjaira bízta, hogy halála után adja át a karnak és a körmöcbányai városi könyvtárnak. Az egyes hiányzó könyvek iránti igényt egymás közti kölcsönzéssel próbálták kielégíteni. A nehezen hozzáférhető, főleg szakirodalmi műveket kéziratos munkákkal pótolták. Ezekben olyan gyakorlati ismereteket rögzítettek, melyekre munkájuk során szükségük volt.

A polgárság tulajdonában levő könyvnek döntő hatása volt Selmecebánya, Körmöcbánya, és Besztercebánya lakosságának szellemi életére. A hazai könyvtermés mellett legnagyobb hatása a különböző európai teológusok, elsősorban persze reformátusok homiletikai műveinek volt. A homiletikai irodalom elsősorban a templomon kívüli vallási életet szolgálta. Ezen kívül a vallási irodalom említett csoportjának azért is volt erősebb és intenzívebb hatása a városi lakosság szélesebb rétegei világnézetének alakulására, mert jobbra a prédikátorok tulajdonában volt, akik munkájuk során a felekezeti nézetek terjesztésére és megerősítésére használták. A vallási irodalom egyéb tematikus csoportjai közül viszonylag elterjedtek voltak még a vallási alpművek, az ima- és énekeskönyvek (feltételezhetően minden polgári házban előfordultak).

A könyvanyag - világi és vallási jellegű egyaránt -, szerkezetében már a vizsgált időszakban az egyes városok között jelentős különbségek mutatkoztak. Míg Besztercebányán és Körmöcbányán a legelterjedtebbek a természet- és orvostudományi művek voltak, addig Selmecebányán a történelmi-politikai-földrajzi tárgyuak, valamint az antik szerzők művei és a szépirodalom. Különbségek voltak a világi tárgyú irodalmi műveknek a három bányaváros könyvtárainak egyes típusaiban való előfordulása között is.

A történelmi művek nagy száma nem véletlen. Az olvasók érdeklődését a saját, a nemzeti múlt megismerésére irányították. Mivel esetünkben olyan területről van szó, ahol több nemzetiség élt együtt, a múlt iránti érdeklődésnek nemzetiségi színezete is volt. A német lakosság őshonosságának bizonyítására Besztercebányán már Hans Derscham kísérletet tett 1563-ban. Viszont az sem számított különleges esetnek, hogy Johannes (Piscatoris) Fischer 1697-ben wittembergi disputációját - „De origine, iure ac utilitate linguae slavonicae” - Besztercebánya szlovák polgárainak és jegyzőinek ajánlotta. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a múlt megismerése a bányavárosok szlovák lakossága nemzeti öntudatának fejlődésében fontos szerepet játszott. Erről az időszakról elmondható, hogy a történelmi öntudat sok esetben a nemzeti öntudatot helyettesítette. Hiszen majdnem minden történelmi mű, mely a barokk szlavizmus forrásul szolgált, megtalálható volt a polgári magánkönyvtárakban.

Az antik szerzők műveinek elterjedtsége a XVI. században az antik kultúra vívmányainak a kora újkor társadalmába való szerves beépülését tanúsítja. A XVI. század végétől azonban az antik kultúrának más küldetése lett és más célokat szolgált, mint a reneszánsz ezt megelőző időszakában. Az antik szerzők műveinek nagyszámú előfordulását az is indokolja, hogy az antik kultúra és tudomány alkotásainak ismerete az általános műveltség magasabb fokához elengedhetetlen volt. Később fokozatosan csökken ennek az irodalomnak az előfordulása a magánkönyvtárakban, amit az új és korszerű oktatási-nevelési követelmények és igények indokolnak.

A magánkönyvtárak tulajdonosainak többsége, mint azt már többször említettük, a városi polgárság vagyonszármazékos rétegéhez tartozott. A polgárságnak ez a csoportja közvetlenül részt vett a városi intézmények munkájában, csakúgy, mint a Hét Bányaváros Szövetségében, mely a bányavárosok számára elsőfokon fellebbezési jogi intézmény is volt. Ehhez a tevékenységhez, valamint a város érdekeinek képviseléséhez az állami hivatalokkal szemben szükséges volt bizonyos jogi műveltség. Ezt a célt szolgálta a jogtudományi irodalom, melynek mennyisége növekvő tendenciát mutatott a bányavárosokban, elsősorban a XVIII. század első felében.

Meglehetősen nagy számban fordultak elő a természet- és orvostudományi munkák. Ebbe a tematikus csoportba rengeteg könyv tartozik, a mezőgazdaságiaktól kezdve egészen az asztronómiai és asztrológiai művekig. Legelterjedtebbek az orvostudományi munkák voltak. Az orvosok, a gyógyszerészek, a sebgyógyítók és a fürdőmesterek könyvtárának legnagyobb

részét ezek alkották. Sok korabeli könyvtárról elmondható, hogy szigorúan specializált volt. Az orvostudományi, a gyógyszerészeti, a botanikai munkák elsőrendű szerepet játszottak az egyes betegségek gyógyításában és az egyszerűbb gyógyszerek elkészítésében.

Selmecbányán, de Körmöcbányán is az említett időszakban a sok válság és csőd ellenére a bányászat, a kohászat és a velük összefüggő iparágak nem veszítettek jelentőségükből. A magánkönyvtárak számos tulajdonosa közvetlen vagy közvetett módon érdekelt volt ebben a termelési ágban. A bányászatnak és a kohászatnak a nehézségek legyőzésére, folyamatosan újabbnál újabb impulzusokra volt szüksége a tudomány és a technika területéről. Ez azzal függött össze, hogy az ércet nagy mélységekből kellett a felszínre hozni, de ugyanígy a kitermelt érc elszállításával és a talajvíz kiszivattyúzásával is kapcsolatban volt. El kell ismernünk, hogy elsőrendű szerepük ebben az iparágban is a gyakorlatnak és a gyakorlati tapasztalatoknak volt. Selmecbánya magánkönyvtárainak tulajdonosai közt sokan voltak a bányászati magánvállalkozók (waldbürgerek), akiknek jelentős mennyiségű bányászati, kohászati, vegyészeti és matematikai szakkönyv volt a birtokukban. A bányászati magánvállalkozók, de a bányáskamara alkalmazottai és hivatalnokai is a munkájukhoz szükséges ismereteket a szakirodalomból merítették.

A gazdasági fejlődés Selmecbányához és Körmöcbányához viszonyítva Besztercebányán kissé más irányban haladt. Objektív okokból a bányászat és a kohászat a lakosság gazdasági érdeklődésének perifériájára szorult. Besztercebánya gazdasági életében a XVII. század elejétől a kereskedelem és a kézműipar került előtérbe. Alátámasztja ezt az a tény is, hogy a bányáskamara alkalmazottain és hivatalnokain kívül csak két bányászati magánvállalkozó könyvtárlajdonossal találkoztunk. Bányászati és kohászati tárgyú könyvek is jobbára csak a besztercebányai bányáskamara alkalmazottainak és hivatalnokainak könyvtáraiban voltak.

A könyvanyagnak a városok szellemi életére gyakorolt hatása a XVI-XVIII. században városonként eltérő. A városi lakosság világnézetének elsőrendű formálóját a homiletikai irodalom volt, mely a vallásos meggyőződés megerősítését és elmélyítését szolgálta. Selmecbányán a homiletikai irodalom nem volt olyan számottevő az egyes időszakokban, a könyvtárak könyvvállományának egynegyedét, egyötödét alkotta csupán. A XVI. században a homiletikai irodalomtól kívül az antik szerzők művei és a szépirodalom voltak népszerűek, a természettudományi, a történelmi és a nyelvtudományi munkák kevésbé. Leszögezhetjük, hogy ebben az időszakban a nagy selmecbányai könyvtárak humanista beállítottságúak voltak. Másrészt viszont majdnem minden könyvtárban voltak homiletikai alkotások és vallási alapművek, Selmecbányán minden második könyvtárban volt valamilyen teológiai mű vagy vallási vitairat, továbbá történelmi mű, antik szerzők műve, jogtudományi, természettudományi vagy orvostudományi mű. Selmecbánya könyvtáraiban a könyvirodalom szerkezetének fejlődése a XVII. században azt mutatja, hogy a könyvek egynegyedét homiletikai művek alkották. A természettudományi munkák, valamint az antik szerzők műveinek száma gyorsan csökken, a történelmi és a jogtudományi irodalomé pedig mérsékelten nő. Ebben a században szintén minden selmecbányai könyvtárban található homiletikai mű és Biblia. Valószínűleg nem hiányzott az ima- vagy énekeskönyv sem. Minden második selmecbányai könyvtárban volt történelmi, jogtudományi, természettudományi mű vagy antik szerző valamely alkotása. A könyvtárak összetételében a XVIII. században is a XVII. századihoz hasonló irányzatok érvényesültek. Folytatódik az antik szerzők műveinek csökkenése, és részben a homiletikai irodalomé is. Ezzel szemben jelentősen megnő a történelmi, a jogtudományi és a természettudományi művek aránya. A homiletikai és a vallási alapművek mellett a magánkönyvtárak közel egyharmadában található valamilyen jogtudományi mű is. Természetesen jelentős különbségek voltak a könyvtárak egyes típusai közt.

Besztercebányán a XVII. században a könyvtárak köteteinek közel egyharmadát homiletikai művek alkották. Rajtuk kívül jelentősebb számban fordultak még elő természet- és orvostudományi kötetek. Másrészt minden könyvtárban volt homiletikai és vallási alapmű, Biblia, ima- és énekeskönyv. Minden második könyvtárban található volt teológiai mű és vallási vitairat, továbbá történelmi-földrajzi-politikai tematikájú, valamint antik szerzők valamely műve és szépirodalmi alkotás. A természet- és orvostudományi tematikájú munkák annak ellenére, hogy a könyvtárak kötetállományának 10%-át tették ki, csak a besztercebányai könyvtárak 48%-ában fordultak elő. A XVIII. század első felében számottevőbb előfordulásuk csak a homiletikai írásműveknek volt. A vallási és a laikus irodalom többi tematikus csoportjának részaránya már nem érte el a 10%-ot. Nagyjából minden besztercebányai könyvtárban volt homiletikai mű, vallási alapmű, ima- vagy énekeskönyv. A többi tematikus csoport műveinek előfordulási aránya alacsonyabb volt.

Az említett állapot okát abban kell keresni, hogy Selmecebányán a könyvtártulajdonosok legnagyobb részét bányászati magánvállalkozók, Besztercebányán pedig iparosok és kereskedők voltak. A bányászatban és a kohászatban való közvetlen érdekelttség állandóan új tudományos és technikai információkat igényelt, melyekkel a vallási irodalom nem szolgálhatott. Ez tükröződött abban is, hogy Selmecebánya magánkönyvtáraiban az említett időszakban a világi tárgyú irodalom nagyobb százalékban fordult elő, mint a vallási. Az iparosi és kereskedői tevékenység ebben az időben nem igényelt különösebb szakismereteket. Az esetek többségében elég volt a gyakorlati tapasztalat. Az iparos- és kereskedő réteg valószínűleg megelégedett a vallási irodalommal. Persze ezzel nem azt állítjuk, hogy nem voltak kivételek. A kapott kép torz abban az ételemben, hogy a prédikátorok könyvtárait nem elemeztük, akiknek könyvtáraiban jelentős mennyiségű vallási irodalmi alkotás volt. Nem hagyhattuk azonban ki őket, hiszen éppen ők hatottak a legjobban a polgárság világnézetére. Végül meg kell jegyezni, hogy az említett időszokról nem áll rendelkezésünkre olyan adat, mely szerint a városi lakosság legalacsonyabb rétege (bányászok, bér munkások) rendelkezett volna valamilyen könyvvel. Nem tartjuk azonban kizártnak, hogy rendelkezettek vele, még ha nagyon korlátozott számban is.

A bányavidék a XVI. században nem volt „immunis” semmilyen európai tudományos és kulturális vívmánnyal szemben, sőt maga is számos impulzussal járult hozzá fejlődéséhez. Az átlagpolgárok magánkönyvtáraiban a tudomány és a kultúra legjelentősebb úttörő műveinek előfordulása tanúskodik erről. A könyvek többsége külföldről származott, főképpen a kelet-németországi területekről. Természetesen a többi európai ország szerzőinek művei sem hiányoztak. Nem volt nagy időbeli különbség a könyv külföldi kiadása és a városi magánkönyvtárakban való megjelenése között. Viszonylag kisebb számban fordultak elő a hazai nyomdák kiadványai. A könyvek származásának vizsgálatakor arra a feltételezésre jutottunk, hogy körülbelül a könyvek háromnegyed része külföldi eredetű. Alátámasztja ezt az a tény is, hogy a magánkönyvtárakban a világi jellegű művek aránya magas volt, és a könyvtárak tematikus összetétele nem egyezett meg a hazai nyomdák kiadványainak tematikus összetételével.

A legtöbb könyv latin és német nyelvű volt. A nemzeti nyelvek fejlődése ellenére az egész vizsgált időszakban a latin volt a hivatalos nyelv, a tudósok és az értelmiség képviselőinek nemzetközi nyelve, valamint a műveltség legfőbb ismérve. A vizsgált városokban a német volt a városi lakosság uralkodó rétegének nyelve, akik szoros gazdasági és kulturális kapcsolatban voltak az anyaországgal. Szlovák, cseh és magyar nyelvű könyvek könyvtárakban nagyon kis számban voltak. Persze ennek megvoltak az objektív okai: a könyvkiadás elmaradottsága, valamint a fehérhegyi csata, s nem utolsósorban az eltérő politikai fejlődés következtében a Cseh- és Morvaországból való könyvbehozatal korlátozása. Azért emelkedő tendenciát mutat

a szlovák, a cseh és a magyar nyelvű könyvek előfordulása más nyelvű könyvekhez viszonyítva. A szlovák könyvnek jobbra vallási tárgya ellenére két funkciója volt: a prédikátorok könyvtáraiban a vallási ideológia erősítését szolgálta a szlovák lakosság körében, a polgárság többi képviselőjének tulajdonában pedig e funkciója mellett a nemzeti öntudatot fejlesztette. A nemzeti identitástudat magas fokáról tanúskodik, hogy már a XVII. század elejétől kezd tudatosulni (nemcsak a szlovák lakosság körében) a szlovák és cseh nyelv közti különbség. Olyan esetekben hangsúlyozták jobban a művek „szlovákságát”, melyek nem jelentek meg szlovák nyelven, mint például a Biblia. Az említett példák a szlovák lakosság egyenjogúsági törekvéseit tükrözik. A városi szervek és más intézmények rendelkezéseit szlovák nyelven is el kellett készíteni. Példaként említhetjük Melchior Smrtník-nek a besztercebányai jegyzőségbe való belépésekor mondott bemutatkozó beszédét, 1687-1688-ból, melyet szlovák nyelven mondott el és írt le. A szlovák könyvirodalom hiánya persze nem jelentette a szlovák lakosság alacsonyabb kulturális szintjét. A kultúra többnyelvűségén belül volt arra lehetőség, hogy a hiányzó anyanyelvű irodalmat más nyelvűvel pótolják.

A könyvkultúra ilyen helyzetet elképzelhetetlen a városi lakosság magas műveltségi szintje nélkül. A nevelési folyamatban két irányzat volt uralkodó, mely szintén magas műveltséget feltételezett. Az elsőt a bányászati iskolarendszer képviselte, mely oktatás a gyakorlati ismeretekre irányult elsősorban, hiszen itt bányászati és kohászati szakembereket képeztek. A másik irányzat, melyet a városi latin iskolák képviseltek, más célokat tűzött ki. Nem speciális képzést nyújtottak, hanem általános műveltséget adtak. Az oktatásnak ebben a típusában is sok haladó pedagógiai módszert alkalmaztak. A városi lakosság vagyonosabb rétegének képviselői csak a gimnázium alsóbb osztályait végezték el. Tanulmányaikat nagyjából nem fejezték be, hanem hivatásukra készültek. A gimnázium alsóbb osztályaiban azonban már szereztek bizonyos latin tudást, mely megmutatkozott a magánkönyvtárak latin nyelvű könyveinek nagy számában is. A gimnáziumot csak azok a diákok végezték el, akik egyetemen akarták folytatni tanulmányaikat. Az említett iskolatípusokon kívül léteztek a bányavárosokban ún. alapiskolák (elemi iskolák) is, melyek a lakosság alacsonyabb szociális rétegeinek adtak alpműveltséget anyanyelven (németül és szlovákul).

A művelődést nemcsak különböző intézmények támogatták, hanem egyének is. Nemcsak a diákok hazai, hanem külföldi tanulmányait is támogatták (a bányavárosok diákjait éppen úgy, mint más városokéit). A diákok többsége a kelet-németországi egyetemeken tanult. Sok diák külföldi tanulmányairól hazatérve számos értékes könyvet hozott magával. A külföldi tanulmányok visszahatását a hazai polgárság könyvkultúrájára és műveltségi szintjére nagyon nehéz nyomon követni. Hasonlóan nehéz feladat a különféle bányász kamarák azon alkalmazottainak és az értelmiség azon képviselőinek a kulturális és műveltségi szintre való hatását megállapítani, akik csak átmenetileg vagy akár állandó jelleggel dolgoztak ezen a területen.

Nagy hatással volt a könyvkultúra fejlődésére a bányavárosok hivatalos szerveinek egyes szerzők műveinek kiadásához nyújtott segítsége. Erről tanúskodik a szerzők számos ajánlása és köszönete a könyv kiadásához nyújtott segítségért. Gregor Meltzer 1578. május 3-án művét (melyet Besztercebányán adtak ki) Besztercebánya városának és bírójának ajánlja. Ez a mű Jakob Pribicer és Paulus Rubigallus selmecbányai waldbürger latin verseit tartalmazza. Hasonló módon, Jakob Pribicer - az első asztronómai traktátum szerzője - művét Selmecbánya városának és bírójának ajánlja 1578-ban. A mecénatúrának ez a módja nem volt szokatlan a humanizmus és reneszánsz idején, de a későbbi korokban sem. Erről tanúskodnak Elias Kreuchel zólyomi rektor és Matthias Raksani körmöcbányai rektor ajánlásai 1657-ből, melyek több olyan polgárhoz is szólnak, akiknek ismertek könyvtárai is.

Besztercebánya, Selmecbánya, Körmöcbánya magánkönyvtárain kívül léteztek olyan könyvtárak, melyek nem kis mértékben hatottak a polgárság szellemi életére a korai újkorban.

Közülük elsősorban a különböző intézmények könyvtárait említhetjük meg, továbbá a városokét, a parókiáét, a szerzetesrendekét, melyek a vizsgált időszakban már többé-kevésbé speciális könyvtárak voltak.

A vizsgált időszakban a bányavárosoknak zenei élete is fejlett, mely szintén kapcsolódott a könyvkultúrához. Kevés zenemű - kéziratos vagy nyomtatott - maradt fenn a tanítók, a kántorok hagyatékában, akiknek feladatuk a templomi ének és a zene biztosítása és szervezése volt. A bányavárosokban több hivatásos zenész is működött: trombitások, orgonisták. Hagyatéki jegyzékeikből következtetni lehet tevékenységükre. Közülük sokan szereztek zenét és írtak zeneelméleti munkákat. Ezenkívül a bányavárosoknak fejlett színházi élete is volt. Szervezésében mindenekelőtt a városi iskolák vettek részt, melyek a bányavárosok legfontosabb kulturális intézményeihez tartoztak.

## **Zusammenfassung**

Viliam Čičaj: Buchkultur der Bergstädte in dem 16-18. Jahrhundert.  
(Neusohl, Kremnitz, Schemnitz). Szeged, 1993. /Aufsätze zur Lesegeschichte. IV./

In dieser Schriftenreihe wurde diesmal eine Abhandlung von einem slowakischen Wissenschaftler veröffentlicht. Laut Titel der slowakischen Fassung geht es um die Erschliessung der Buch- und Lesekultur in der Mittelslowakei. Der Herausgeber freut sich, die Forschungsergebnisse in der Slowakei bekanntgeben zu können. Die Abhandlung basiert sich auf den archivalischen Quellen des 16. und 18. Jahrhundert, die wichtigsten Züge der Buch- und Lesekultur werden ohne die Identifizierung einzelner Bücher aufgezeigt. Solche Analysen sind immer erwünscht: nach der Quellenerschliessung soll die Forschung bestrebt sein, die Lesekultur im allgemeinen zu charakterisieren. Die Bergstädte der heutigen Mittelslowakei stehen im Mittelpunkt, und zwar Schemnitz (Banská Stiavnica, ung. Selmecebánya), Neusohl (Banská Bystrica, ung. Besztercebánya), Kremnitz (Kremnica, ung. Körmöcbánya). Die Probleme der politischen und sozialen Entwicklung der untersuchten drei Jahrhunderte zeigen sich in den Bergstädten sehr charakteristisch. Während die Kammer eine immer steigende Macht besass, wurden durch die Verbreitung der Reformation die religiöse und damit auch die individuelle bzw. kulturelle Freiheit immer mehr geschützt. Der Verfasser hat die Absicht, die Lesekultur nicht mehr durch die Erschliessung einzelner Privatbibliotheken, sondern anhand aller möglichen Quellen umfangreich zu analysieren. Zu diesem Zweck werden als Schulwesen, die Buchproduktion und die Erwartungen der Leser charakterisiert. Das Quellenmaterial der untersuchten Städte ist verschieden, aber der Verfasser versucht immer die gleiche Methode zu verwenden: nicht der Bestand einer Bibliothek, sondern archivalische Quellen wie Testamente oder Abschriften von Verlassenschaften dienen als Grundlage der Aufarbeitung der Bücherkultur. In diesem Sinne kann das Quellenmaterial in Neusohl für einheitlich gehalten werden, dieses Material ist sowohl dem Umfang nach als auch zeitlich am meisten geeignet, die wichtigsten Fragen des damaligen städtischen Buchwesens und der Lesekultur zu beantworten. Die Fragen und dann die Ereignisse der Forschung werden in drei grösseren Kapiteln dargestellt. Das erste Kapitel hat das Ziel, die Privatenbibliotheken quantitativ vorzustellen. Hier werden der Umfang, die Sprache der Bestände, weiter die Provenienz der Bücher aufgearbeitet. Das zweite Kapitel behandelt die Thematik der Bibliotheken. Hier werden die Bücher der alltäglichen Religionspraxis, der Theologie, sowie der sakralen Wissenschaften und der schöngestigen Literatur separat analysiert. Im vierten Abschnitt dieses Kapitels werden auch die Verfasser ihrer Frequenz nach dargestellt. Das dritte Kapitel spricht im allgemeinen über die Bedeutung der Bücher in dem Leben der städtischen Bürgerschaft.

Die Forschungsergebnisse von Viliam Čičaj sind geeignet, die Lesekultur der deutschen, ungarischen und slowakischen Bevölkerung der Bergstädte genau und objektiv darzustellen.